

VERSO

Tröskomtorreneti foljóirar

1/0202

VERSO

Irodalomtörténeti folyóirat

2020/I

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2020/1

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

A szerkesztőbizottság tagjai
Boszoki Petra
Laczkó András
Milbacher Róbert
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borító
Simor Kamilla

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó
a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság u. 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

S. LACZKÓ ANDRÁS	
Pénz, fukarság, alku és honszeretet	
Vörösmarty Mihály <i>Honszeretet</i> című versének értelmezési kontextusáról	9
PATONAI ANIKÓ ÁGNES	
A dandy és a házinő: a divat mint író(nő)i önkép megjelenése az 1850-es és 1860-as évek	
néhány szövegében	51
NAGY IMRE	
Dramaturgiai mintázatok a <i>Bánk bán</i> ban	75

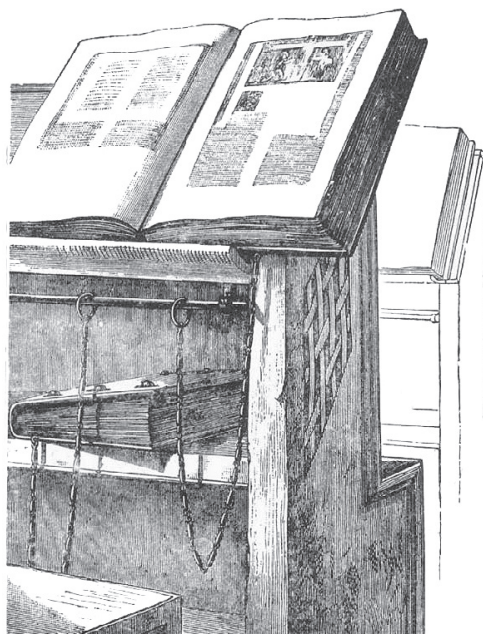
KRITIKAI LAPOK

BÉLA BÁLINT	
Szerelmes énekek nagy elődök vonzásában	
(Balázs-Hajdu Péter, <i>Zsengék, töredékek, kétes hitelűek: A Madách–Rimay-kódexek Szerelmes</i>	
<i>énekek című füzetének versanyaga</i> , Bp., reciti, 2019.).....	101
OROSZLÁN ANIKÓ	
Az útirajztól a tudományos-fantasztikus regényig	
(Maczelka Csaba, <i>A kora újkori angol utópiák magyar története</i> , Erdélyi Múzeum Egyesület,	
Kolozsvár, 2019.).....	107

FILLÉRTÁR

BARTALIS ÁGOTA	
A murányi történet Szász Károly feldolgozásában.....	113
SZÁSZ KÁROLY	
Murány' hölgye. Költői beszély négy énekben	121

T u d o m á n y o s
G y ű j t e m é n y .

S. Laczkó András

Pénz, fukarság, alku és honszeretet*

Vörösmarty Mihály *Honszeretet* című versének értelmezési kontextusáról

(*Mi is az a honszeretet?*) Vörösmarty Mihály az *Athenaeum* hasábjain 1843-ban¹ napvilágot látott *Honszeretet*-t a korabeli magyar képviseleti líra kontextusában meglepően ható, a címben megnevezett fogalom értelmezésének bizonytalanságára, jelentésének magyarázandó voltára utaló passzusokkal indította: „Mit tesz szeretni a' hazát, / Ha van, ki kérdené, / Ha van, ki sejtí tán, / Hogy azt balúl szerethet: // Megmondom a' mit gondolok, / Rég ismert dolgokat, / És régen elfeledtetek. / Halljátok szavamat.”

Azt, hogy az *Athenaeum*ban olvasható szövegváltozat expozícióját a költő már a vers következő, 1845-ös közléséből elhagyta,² Vörösmarty művei 1864-es kiadásának vonatkozó jegyzetében Gyulai Pál „igen helyesnek” ítélte, megjegyzését azonban nem magyarázta.³ Gyulaiéhoz hasonló véleményének kifejtettebb formában adott hangot jó egy évszázaddal később Tóth Dezső. A monográfus szerint a *Honszeretet*ben Vörösmarty az 1840-es évek *Szózat*-át akarta megírni, az 1836-os költeménnyel azonos formájú, Chevy Chase-strófákban szerzett versben azonban nem érvényesül maradéktalanul előképének közösséget lelkesítő intenciója. Tóth okfejtése szerint elsősorban azért nem, mivel a megelőző évek folyamán politikai várakozásaiban többször csalódott költő „hazafias ihlete” a '40-es évek elejére komplexebbé, egyben bizonytalanabbá válik, és „már *nem engedi meg, nem bírja meg* a kifelé fordulás, közösséghez fordulás egyértelmű költői magatartását és formáit”.⁴ A korábbi hazafias ódákkal ellentétben itt „*a lelkes hangulat nem a priori*”, vagyis nem a költemény keletkezése okaként adott, hanem olvasóinak szeme előtt, magában a szövegben teremődik meg; az abban kifejtett gondolatmenettel Vörösmarty saját bizonytalanságát igyekszik legyőzni: „a vers buzdítása egyszersmind önszuggesztívó is, a biztatás önbiztatás is”.⁵ Mindezek miatt a *Szózat* költője a *Hon-*

* A tanulmány az MTA BTK Lendület Magyar Irodalom Politikai Gazdaságtana Kutatócsoport (34080 LP 2019-10/2019) kutatási programjának részeként, annak támogatásával készült.

1 *Athenaeum*, 1843. szeptember 1., 163–165.

2 *Vörösmarty' Minden Munkái*, második kötet, Pest, Kilián György, 1845, 289–291.

3 *Vörösmarty Minden Munkái*, rendezte és jegyzetekkel kísérte GYULAI Pál, II, Pest, Ráth Mór, 1864, 297–298.

4 TÓTH Dezső, *Vörösmarty Mihály*, 2. kiadás, Bp., Akadémiai, 1974, 379.

5 *Uo.*

szerepben heterogén, az exhortációt elmélkedő és elégikus betétekkel megtörő, végső soron sikerületlen ódát hozott létre. A szöveg eredeti expozíciójának törlése Tóth érvelése alapján ennek a hibának a felismerésére, s a műfaji egység helyreállításának szándékára utalhat, hiszen a költői intencióról szóló két strófányi „*elégikus, szemrehányó*” vallomás nélkül a vers már valóban a *Szózathoz* hasonló és az ódához illőbb imperatívusszal („Szeresd hazádat...”) indul. Noha Tóth Dezső argumentációja a műfaji egység vonatkozásában elfogadhatónak látszik, a költő annak megbomlása okaként feltételezett világnézeti kételyei sem a teljes szövegből, sem annak törölt kezdő strófaiból nem igazolhatók teljes egyértelműséggel. Ez utóbbi ugyanis a hazaszeretet mibenlétében, gyakorlásának helyes módjában való elbizonytalanodást nem a – nézeteit a későbbiekben határozottan kifejtő – beszélő vonatkozásában állítja, hanem csupán az általa megszólított közösség (egy-egy) tagjainál feltételezi.

Ez a feltételezés a hazaszeretet jelentését magyarázó egykorú szövegeket olvasva pedig egyáltalán nem látszik alaptalannak. A fogalom reformkori értelmezői persze a definíció néhány alapvető vagy inkább általános mozzanatában jobbra egyetértettek egymással. A honszeretet, illetve az ennek szinonimájaként használt hazafiság magától értetődően a hazafi és honleány legelső kötelessége. „A’ hon szeretetet minden kötelességek legfőbbjének méltán mondhatni, mert mintegy szülő anyja az kötelességek tellyesítésének; mivel ha ez lelkesíti a’ honfi’ kebelét örömmel tellyesíteni, egy igaz, ’s jó hazafinak tisztét, de ha ez hiányzik vagy gyengül, hiányt, s csorbát szül a’ polgári kötelezések’ végre hajtásában-is.” – állította az 1837-ben megjelent *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai* című értekezés írója.⁶ Az ezt követő évben kiadott *A’ korszellem* című kötet szerzője szerint a művelt polgárnak is ez a legfontosabb jellemzője: „A’ művelt polgárban első helyre teszem a’ honszeretetet azért, mert a’ kiben ez nincs, az a’ valódi és kivált a’ közműveltségre ’s annak előmozdítására se nem törekszik, se nem művelt ember – a’ szónak tiszta és méltó értelmében nem lehet.”⁷ Ahhoz sem férhet kétség, hogy a honszeretethez kell megnyilvánulnia, vagyis az ennek érzésétől áthatott igaz és jó hazafi „mindenkor csak hona boldogságára munkál”, vagy legalábbis „munkás részt vesz a közjó előmozdításában”.⁸

Ebből következően a fogalom jelentésének negatív meghatározása sem okozott gondot. Csak színlelik a haza szeretetét azok „kik patriotismus’ színeibe öltöznek ’s a’ honszeretet’ álarcza alatt” valójában saját önző céljait próbálják elérni.⁹ Ennél alig jobb az a „pseudo honfiak”, akik csak a „hon drága javait [...] éldelik”, de szeretetük csak szavakban nyilvánul meg, hiszen a haza iránti hála hangoztatása önmagában nem több mint „puszta idomzatosság (formalitás)”.¹⁰

6 *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai a ’jelenkor szükségéhez alkalmaztatva – Egy hazafitól*, Pest, Trattner-Károlyi, 1837, 34.

7 BÉKEHÁZI Incze [BEKE Incze Kristóf], *A’ korszellem*, 2. kiadás, Pest, Beimel József, 1838, 2.

8 *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai...*, i. m., 32–33; illetve – BÉRI – L, *Világpolgárság és hazaszeretet*, Athenaeum, 1842. július 17., 49.

9 *Honszeretet*, Fillértár, 1835. október 5., 278.

10 Vö. 5., *Honszeretet*, Tudományos Gyűjtemény, 1841/II., 105–106; illetve ERDÉLYI János, *Nemzeti iparunk*, bővítve ’s jegyzetekkel kísérve kiadta FÉNYES Elek, Pest, Heckenast Gusztáv, 1843, 385.

Vagy azoknak a tévedése, akik a hazafiságot csupán külső jelekben, például a nemzeti öltözet viselésében keresik.¹¹ Az efféle „ál-szeretet” mellett a hon túlságos szeretete sem felel meg a valódi honszeretet követelményeinek. A minden hazai túldicsérésében vagy minden idegen gyűlöletében megnyilvánuló „vak előszere- tet”¹², „rajoskodás” a honszeretet erényéből vétket csinál.¹³ Az olyan „hon-szeretet, melly csupán vak indulatból, 's iránytalan büszkeségből áll, nem egyéb önző pártoskodásnál”,¹⁴ kárára van a hazának, mivel nem egyéb, mint „[b]otorul mutatott majom szeretet, mely örültségében az ápolandót megfojtja”.¹⁵

A hazaszeretet/hazafiság pozitív jelentéstartalmainak részletesebb definiálá- sában, az érzelem forrásainak, a kötelesség teljesítésének helyes megnyilvánulási módjainak vagy a fogalom más fogalmakhoz való viszonyának leírása tekinteté- ben az egyes szövegek azonban – szerzőik politikai meggyőződésétől és aktuális céljaitól függően – olykor igen jelentős eltéréseket mutatnak. „Korunk’ ideavi- lágában a’ leggyakrabban 's legtöbb részvétellel vitatott tárgyak’ egyike a’ *honsze- retet*” – kezdte *Világpolgárság és honszeretet* című 1838-as írását Tóth Lőrinc.¹⁶ A honszeretet-fogalom vitathatóvá válásának és a *helyes* értelmezés fontosságának indoklásaként a tárgyban megnyilatkozók nem ritkán a jelenben tapasztalható és a jövőben prognosztizálható, egyre gyorsulónak érzékelt társadalmi, gazdasági, jogi és politikai változásokra utaltak. Ezt tette a *Fillértár* 1835-ös évfolyamában megjelent *Honszeretet* című cikk szerzője is, amikor a téma aktuális fontosságát Vörösmarty versének eredeti expozíciójára emlékeztető módon indokolta: „Olly időben, mikor a’ haza’ neve minden ajakról hallatik, 's a’ honszeretet itt oly tetteket szül, mellyek Görögország’ és Róma’ hőskorára emlékeztetnek, ott pedig a’ rosszul oktatott vagy elcsábított néptömeg a’ megszentelt név’ zászlója alatt szentségtelen kézzel minden törvényes rendet felforgat: nem lesz talán helyén kívül való a’ szép, de gyakran rosszul magyarázott és használt *haza’* nevének értelmét közelebről meghatározni, 's megmutatni micsoda forrásból származik ezen erény ha tiszta, 's miképen nyilatkozik ki.”¹⁷

A témában felszólaló egyes szerzők közti véleménykülönbség már a hazasze- retet forrásának meghatározása tekintetében is jelentős. Többek szerint az végső soron nem más, mint a szülőföldhöz való ragaszkodás a vad népeknél, sőt már az állatvilágban is megmutatkozó ösztönére visszavezethető, a civilizált nemze- teknel érénnyé, erkölcsi kötelességgé, sőt szinte vallási érzületté nemesült vonza- lom.¹⁸ Az 1830-1840-es évek fordulója táján azonban számos szövegben találkoz-

11 Vö. ERDÉLYI, *i. m.*, 386. – Az ál-hazafiság különböző formáinak fentiekhez hasonló jel- lemzését lásd még SZÉCHENYI István, *Hitel*, Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, 1830, 159–160.

12 – BÉRI – L, *i. m.*, 49.

13 Vö. *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai...*, *i. m.*, 39–41.

14 FÁY András, *A’ Bély-ház*, I, Pest, 1832, 76.

15 S – s., *Nyíltlevelek Teréz nővéremhez III.*, Honderű, 1843. november 18., 617.

16 TÓTH Lőrinc, *Világpolgárság és honszeretet*, Athenaeum, 1838. július 1., 5.

17 *Honszeretet*, *i. m.*, *Fillértár*, 277.

18 Lásd például *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai...*, *i. m.*, 8–10; S – s., *Nyíltlevelek Teréz nővérem- hez II.*, Honderű, 1843. november 7., 426.

ni ezzel merőben ellentétes vélekedésekkel is. Vajda Péter egy 1839-es írásában tévedésnek minősítette azt az igen elterjedt nézetet, amely szerint „[a]z emberek rendesen a szülőföldet nevezik hazának, pedig ez csak egy tulajdonsága, sőt nem is elmúlhatatlanul szükséges”.¹⁹ Márpedig ha a szülőföld és haza nem azonosíthatók egymással, az embert a szülőhelyéhez kapcsoló ösztönszerű vonzalom sem lehet a valódi hazaszeretet forrása. Ez olvasható ki a Vajdáéhoz hasonló meghatározásból kiindulva Eötvös József *A' zsidók' emancipációjában* előadott gondolatmenetéből: „A' haza nem azon darab föld, mellyen születünk. Nem a' hegylancz, mellynek kékülő csúcsaira a' gyermek vágyódva feltekinte, nem a' térség, melly az ifjut nőni látta, nem a' folyó, mellynek hullámzatánál az ifjú szívét vágyok tölték, teszik azt, miért a' férfi halni kész. Hasonló vidékeket találunk a' föld más részeiben is, 's a' szív azért nem érzi magát honnosabbnak rajtok. A' haza több. Azon hely, mellyen magunkat szabadoknak érezhetjük, mellyben csak hasonlókat találunk, mellynek története dicsőségünk, virágzása boldogságunk, jövője reményünk”.²⁰ Eötvös, noha nem tagadta az egyént a születési helyéhez kapcsoló érzelmek fontosságát, ám ezt – ha szövegének ezen a pontján nem is használta a fogalmat – nem azonosította a haza szeretetével; a hozzá kapcsolódó személyes élmények és emlékek ellenére nem a földrajzi tér az, „miért a' férfi halni kész”. A valódi hazafiúi érzelmek felkeltésére alkalmas vagy azokra méltó hazát nem így, hanem a szabadság, egyenlőség, boldogság stb. fogalmaival jellemezte.

A honszeretet forrásának azonosítása már csak azért is különösen fontos, mivel döntő jelentőséggel bír a helyes hazafiúi magatartással kapcsolatos elvárások megfogalmazásának tekintetében. Ebben a vonatkozásban viszont komoly problémát jelent a honszeretet fogalmának alapvető belső ellentmondásossága, nevezetesen az, hogy egyszerre jelenik meg érzelmként (szenvédélyként) és kötelességként (erényként). E kettősség kérdéseket támaszthat elvárhatósága tekintetében is, hiszen ahogy azt a *Fillértár* idézett cikkének szerzője magyarázta, „az érzést nem lehet úgy parancsolni az embernek mint a' kötelességet, noha a' morál nem mulasztja el a' haza' szeretetét kötelességünké tenni”.²¹ Ez az anomália persze megfelelő argumentációval könnyen megszüntethető. Az igaz hazafiúság' alapvonalai szerint a honszeretet azért a legelső és feltétlen kötelesség, mert a végső forrását jelentő, az egyént szülőföldjéhez kötő természeti ösztön isteni rendelésen, törvényen alapul. A hazáját nem szerető, a vele szemben kötelességeit nem teljesítő ember ezért nem csupán erkölcstelen (hiszen nem hálás a haza jótéteményeiért), hanem olyan szörnyszülött, aki a teremtett természet rendjébe sem illik bele: „Mert valamint az igaz haza szeretet a' nemes szívnek tagadhatatlan béllyege; ugy a' hon iránti hidegség, jele a' nemes és erkölcsös érzelmek hiányának, sőt bizonyos béllyege a szív elaljasodásának. Illyen elfajult hon' szülötteket csodás ször-

19 VAJDA Péter, *A' haza*, Athenaeum, 1839. június 9., 758.

20 EÖTVÖS József, *A' zsidók' emancipációjá*, Budapesti Szemle, 1840, II. kötet, Pest, Heckenast Gusztáv, 127–128.

21 *Honszeretet*, i. m., *Fillértár*, 278.

nyetegül csak azért enged néha feltűnni a' természet, hogy undok képeiktől elrettenve, annál forróbban érezzük természeti kötelességünket.”²² A haza szeretete ebből következően éppúgy eleve és mindenkitől elvárható, mint a belőle fakadó kötelességek teljesítése.

Vajda Péter két évvel későbbi, *A' haza* című írásának olvasója viszont könnyen juthatott ezzel ellenkező következtetésre is. A hazát természetesen az *Athenaeum*-ban megjelent cikk szerint is szeretni kell, sőt a szerző egyenesen istenségnek kijáró, „imádással határos tiszteletet” követelt számára, csak hogy eközben azt is állította, hogy „nem minden ország haza is egyszersmind”. A hazának ugyanis, hogy polgárai imádatára rászolgáljon, bírnia kell azokkal a tulajdonságokkal, amelyek erre méltóvá teszik. „Hol az értelem fejletlen marad, ott nincs haza; hol az indulatok féktelenül csaponghatnak, ott nincs haza; hol a' törvények és jogok nem szentek, ott nincs haza; hol az ember akármi okból és módon nem-ember, ott nincs haza. Hazát csak ész teremthet, az oktalan állat csak vidék-lakó.” Míg a haza Vajda felrajzolta eszménye megérdemli polgárai imádatát, az ennek meg nem felelő „tökélytelennek bókolást gúnynak vagy együgyűségnek”, vagyis a rosszul értelmezett honszeretet megnyilvánulásának lehet csak tekinteni.²³ Hogy polgárai szeretetét nem feltétlenül, hanem a Vajda által is felvázolt feltételek teljesülése esetén „várhatja el” a hon, vagyis az nem tekinthető eleve fennálló kötelességnek, az emancipáció ügyében felszólaló Eötvös a zsidók hazafiatlanságának vádjára felelő retorikai kérdésben egészen világossá tette: „Türetve pénzükért, gyűlöltetve e' haza' minden lakóitól, kizáratva minden hivataltól, minden megtsiztetéstől, eltiltatva egyes városokból 's törvényhatóságokból, gunyoltatva, megvettetve, lábbal tiportatva a' hová csak fordultak, valljon mi vala az mi nemzetiségünkéből részvételöket gerjesztheték? mi, miért öök e' hazát szeretheték?”²⁴ A hazaszeretet feltétele a szabadság és a jogokban való részesülés, sőt – mint arra a szöveg korábban idézett passzusa utal – magában foglalja az anyagi boldogulás, a tulajdon, a jólét lehetőségét is.

Hogy a hazaszeretetnek efféle anyagi feltételei is lehetségesek, az legegyszerelműbben természetesen a problémát gazdasági kérdések kifejtése során felvető szövegekben fogalmazódott meg. Karvasy Ágoston 1843-as „státusgazdasági” könyvében nem csupán azt a korban sokszor ismételt tételt mondta ki, hogy a nem nemesek birtokbírhatása a mezőgazdaság virágzásának feltétele, mivel a saját tulajdonú földet nagyobb szorgalommal művelik, hanem hozzáfűzte azt is, hogy „csak a szabad birtok nemzi a földművelő keblében a szabadsági és önállósági

22 *Az igaz hazafiúság' alapvonalai...*, i. m., 34–35. – A szerző argumentációja szerint a szűkebb pátriánál kiterjedtebb területű hazához való ragaszkodás modelljét – az érzelem természetes léptékét – is Isten határozta meg, amikor olyan természetes határvonalakkal, mint a folyók vagy a hegységek, egymástól jól elkülönülő geográfiai egységekre osztotta a földet. Mint az ennyiből is gyanítható, az érvelésnek ez a része a hazaszeretet isteni törvényből való levezetése mellett egyúttal a kozmopolitizmus természetellenes vagy legalábbis emberi mértéket meghaladó voltának bizonyítására is szolgál.

23 VAJDA 1839, i. m., 758.

24 EÖTVÖS, i. m., 127.

érzetet, mellyen az igazi haza-szeretet alapul”.²⁵ Hasonló észrevételeket tett *Anyagi érdekekről* szóló tanulmányában Trefort Ágoston is, úgy érvelve, hogy azok a velük kapcsolatos félelmekkel ellentétben nem ártanak, hanem mint azt a tapasztalat mutatja, és az Egyesült Államok példája demonstrálja, éppenhogy használnak a szellemi érdekek, köztük a hazaszeretet ügyének: „Amerikában az anyagi érdekek’ kifejlése a’ közboldogság’ ’s haladásnak feltétele, ’s jólét függetlenné tevén az embert, nemes önérzetet, erkölcsiséget ’s hazaszeretetet szül, mert csak az ki a’ polgári társaság’ javaiban részesül, igyekszik hona’ javát öregbíteni.”²⁶

Az efféle gazdasági megfontolások a számítás és anyagi érdekek korának láttott „pénzszázadban”²⁷ nehezen voltak figyelmen kívül hagyhatók a honszeretet magyarázata során. A legtöbb e tárgyról szóló szövegben felmerül, vagy legalábbis ott bujkál a kérdés, hogy a honszeretet érzésének és a belőle fakadó tetteknek (áldozatoknak) minden önzéstől mentesnek kell-e lenniük, vagy a hazafiúi cselekedetek motivációi között megjelenhet az (anyagi) önérdek mozzanata is. A *Fillértár* idézett cikkében is felvetődött a kérdés, hogy a honszeretet érzésébe „talán azon hasznok becsüléséből is kerül, mellyeket a’ hazának köszönhetünk? [...] nem kell e’ ezt szeretni, ha az ember maga boldogságát szereti?”. Ám a szerző azon nyomban el is vetette ezt az érzés és erény tisztaságát kétségessé tevő lehetőséget:

„De kell e, szabad e, a’ hazaszeretetet ilynemű tekintetekre építeni? lehet e azt igazinak, tisztának, érdemesnek és nagynak nevezni, ha erejét személyes hasznokból meríti, ’s lehet tőle áldozatot kívánni, ha ily hideg és szívtelen kiszámolásban mutatkozik? ’s nem volna a’ hazának joga, más okokból számolni szeretetünkre, mint csak abból, hogy velünk jót tesz, és mi csak a’ tőle reménylhető boldogsághoz mérsékelnök szeretetünket? Ha így volna, épen ott szünnék meg a’ hazaszeretet, hol legnagyobb szükség van rá”.²⁸

Hiszen az önérdekével törődő polgár, érvelt a szöveg írója, veszély esetén nemcsak nagyszerű áldozatokra nem lesz majd hajlandó, hanem saját javait és életét mentve cserben fogja hagyni a hont. A kérdésre a reformkorban (is) számos szerző adott ehhez hasonló választ, a honszeretetet az önzés tökéletes ellentétéként határozva meg,²⁹ a jól ismert antik példákkal (elsősorban Róma bukásával) bizonyítva az anyagi javak hajszolásának a közjóra nézve veszélyes voltát,³⁰ elítélve a jelen materializmusát,³¹ vagy legalábbis figyelmeztetve arra, hogy nincs igazuk azoknak, „kik a’ hon-fogalmat a’ pusztá jóléttől függesztik fel”.³² Ezzel szemben persze

25 KARVASY Ágoston, *A politikai tudományok rendszeresen előadva*, II – *A statusgazdasági tudomány*, Győr, Streibig Klára betűivel, 1843, 16.

26 TREFORT Ágoston, *Anyagi érdekekről*, Budapesti Szemle, 1840, I, 4.

27 EÖTVÖS, *i. m.*, 150.

28 *Honszeretet, i. m.*, Fillértár, 278.

29 Lásd például: *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai.*, *i. m.*, 38; vagy BÉKEHÁZI, *i. m.*, 2.

30 *Honszeretet*, Jelenkor, 1842. február 5., 45.

31 *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai.*, *i. m.*, 78.

32 NAGY József, *Honszeretet és polgárság*, Társalkodó, 1845. február 13., 49.

számos eszme-futtatás alapján ahhoz a következtetéshez is könnyen eljuthatott a korabeli olvasó, hogy a saját anyagi jólétére való törekvése éppenhogy egybeesik a haza érdekeivel, hogy az egyén vagy a teljes közösség gazdagodása nem vezet feltétlenül a hazafiság csökkenéséhez, sőt – mint láttuk – akár még növelheti is azt.

A polgár és haza közti relációt, a hazafiság erkölcsi kötelességét gyakran *tartozásként* nevezték meg a korabeli szövegekben, így még azoknál a szerzőknél is némi gazdasági színezetet nyert, akik egyébként igyekeztek szigorúan elválasztani azt az anyagi érdekektől. A viszonyt jelölő terminus megválasztása egyáltalán nem közömbös a hazaszeretet fogalmának meghatározása tekintetében, hiszen az így mint tartozás valóban kvantifikálhatóvá válik; természetesen nem az érzés intenzitása, hanem cselekvő megnyilvánulásai, a közjóhoz való hozzájárulás mértéke tekintetében. Bár a haza fiaitól szükség esetén akár életük feláldozását is követelheti, a közjóhoz való hozzájárulás észszerűen elvárható mértéke általában nem terjedhet túl azon, amit még „önromlása” nélkül teljesíthet a polgár. A ki-ki számára lehetőségeihez és „köréhez”³³ mértén előírt hazafiúi kötelezettség ugyanakkor azt is jelenti, hogy mértéke az élvezett javak mennyiségétől függően változhat, vagyis aki többet kap, többel tartozik.³⁴ Ez az egyszerűnek látszó számtani összefüggés azonban mégsem alkalmas arra, hogy megnyugtatóan eldöntse a hazafiúi tartozások kérdését. *Nemzeti iparunk* című 1843-as könyvében Erdélyi János a tartozáshoz való viszonyuk alapján kvalifikálta a hazafiakat. A negatív példák (a nem teljesítő, tartozásukat le nem rovó honfiak) ismertetését követően a kötelességüknek eleget tevő polgárokat két csoportra osztotta. Eszerint a „hasznos” hazafiak azok, akik „foglatosságaikban maguk hasznával másoknak megrovíditése nélkül szorgalmatosan eljárnak”, így a nemzeti gazdaságot segítik, a rájuk kiszabott terheket pedig, ha nem is mindig a legnagyobb örömmel, de híven teljesítik. E csoportba elsősorban az „adózó mezei termesztők”, valamint a városi polgárok tartoznak. „Buzgó” hazafiak viszont csupán azok lehetnek, akik kötelességen túl hálásak a hazának, vagyis többet adnak a köznek, mint amennyivel tartoznak. Ez utóbbiak közé Erdélyi nemcsak azokat a gazdag városi polgárokat sorolta, akik a kötelező mértéken felül adnak vagy tesznek a közös jó előmozdításáért, hanem a privilegizált osztályok azon tagjait is, akik – szerencsájukre – törvényi értelemben semmivel sem tartoznak ugyan, ám belátva, hogy morális tekintetben éppen ezért nagyobb tartozással bírnak a haza felé, valamilyen mértékben mégis hajlandók annak lerovására. Erdélyi két, a hazafiak értékhierarchiáját is kifejező csoportja között a különbség így nem igazán állapítható meg kvantitatív módon, hiszen azt nem annyira a hozzájárulás valós vagy az egyén anyagi lehetőségeihez mért viszonylagos mértéke határozza meg, mint inkább a tartozás törvényi kötelezettségének megléte vagy hiánya. Bár az adófizető szántóvetőket nem érheti szemrehányás, általában mégsem lehetnek buzgó hazafiak, mivel hozzájárulásuk nem szabad választáson, hanem kényszeren alapul.³⁵

33 Vö. például BÉKEHÁZI, *i. m.*, 3, 5; vagy ERDÉLYI, *i. m.*, 385.

34 *A' korszellem* című kötet a haza fogalmát a „[b]átorság, birtok, szabadság” hármából levezető írója szerint „[m]inél nagyobb mértékben veszi valaki a' hazától ezen jótéteményeket, annál többel tartozik viszont ő is a' hazának”. – BÉKEHÁZI, *i. m.*, 5.

35 Vö. ERDÉLYI, *i. m.*, 383–385.

A tartozásként felfogott hazafiság esetében is felmerülhet természetesen az eredet, a tartozás keletkezésének kérdése. Vajon a polgár eleve tartozik-e hazájának a születésétől kezdve élvezett jótéteményekért, javakért,³⁶ vagy tartozása csak bizonyos feltételek teljesülése esetén lép életbe? Noha ez utóbbi következtetés több korábban idézett szövegből is levonható, a tartozás reciprocitásának gondolatát helyenként igen határozottan fogalmazta meg Sasku Károly, azt állítva, hogy bizonyos jóléti intézkedésekkel – mint a munkanélküliek megélhetését biztosító „munkaházak”³⁷ vagy az öregek ellátására szolgáló „köz ápoló házak”³⁸ létesítése – a társadalom/haza *tartozik* polgárainak, s azok hűségét és szeretetét csak ezek teljesítése esetén várhatja el:

„Nem csak biztosítani kell pedig polgárai’ életét a’ társaságnak, hanem gyönyörűségessé is kell azt tenni ügyeköznie. E’ végett kövessen el a’ köz költségen mindent, polgárainak élelme, ruházata, lakhelye, levegője, egyszóval minden környületei körül, a’ mivel nekik gyönyörűséget szerezhethet; mert így annál boldogabbak lesznek magok’ személyére nézve is, de hazájokat is annál inkább fogják szeretni.”³⁹

A hazaszeretet fogalmi meghatározásinak differenciáit tovább növeli annak a kérdése, hogy az abba foglalt érzésnek/kötelességnek pontosan mire is kell kiterjednie, vagy máshogy fogalmazva, milyen feladatai vannak a jó hazafinak. Az *igaz hazafiúság’ alapvonalai* szerint: „A’ Hon szeretet, az a’ gyengéd édes, nemes vonzalom, ’s erős ösztön, melly mágusi erővel ragasztja egész valónkat honunkhoz, nemzetünkhöz, ’s fejedelmünkhöz; és semmi áldozatot hon, nemzet, és fejedelem’ boldogítására nem tart nehéznek.”⁴⁰ Ennek értelmében a valódi hazafi feltétlen engedelmességgel tartozik az uralkodónak és a fennálló törvényeknek.⁴¹ Ápolnia kell a nemzeti nyelvet, sőt a kor anyagias irányával szembeszegülve védenie kell az ezzel össze nem egyeztethető nemzeti jellemet is, mivel a „nyereségi systema, ha talán első zsengejében némi materialis hasznot terem is, bizonyára későbbben a’ nemzet erkölcsi ’s nemes characterén olly csorbát ejt”, ami a nyereséget jóval fe-

36 Lásd például *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai., i. m., 27.*

37 Azt, hogy Sasku szerint ezekben az esetekben valóban a haza előzetes tartozásáról van szó, saját kiemelései is hangsúlyozzák: „E’ köz munkaházak azonban ne *jótétemény* ’s *kegyelem* gyanánt adjanak munkát a’ bemenőknek [...]. *Tartozás* ez a’ társaság’ részéről, hogy tagjainak munkát adjon, ha nem lelnek; mert különben miként kívánhatja, hogy azok ne lopjanak vagy koldúljanak vagy lopjanak is koldúljanak is? ha csak egyenesen azt nem kívánja tőlök, hogy inkább éhen haljanak meg.” – SASKU Károly, *A’ kelet’ és nyugat’ népe, és a’ köz intézetekről*, Pest, Landerer és Heckenast, 1842, 33.

38 „Mert nagyon méltó, hogy a’ társaság azoknak, kik őt gyámolították, gyengültök után, viszont gyámolítást nyújtson. Ez tehát tartozó kötelessége a’ társaságnak”. – *Uo.*, 37.

39 *Uo.*, 38.

40 *Az igaz hazafiúság’ alapvonalai., i. m., 34.*

41 *Vö. Uo.*, 63–65.

lülmúló károkat okoz.⁴² Nem meglepő, hogy mivel a szerző a haza és honszeretet fogalmát az isteni törvényből vezette le, úgy nyilatkozik, hogy igazi hazafi tulajdonképpen csak vallásos ember lehet.⁴³ Más szerzők persze a honfiúi kötelességek ettől jócskán eltérő katalógusával szembesítették olvasóikat. Így például az eredeti nemzeti karakter és az ősi alkotmány intakt megőrzése vonatkozásában Széchenyi *Hitele* óta számos szöveg adott hangot *Az igaz hazafiúság' alapvonalai* írójával határozottan ellentétes vélekedésnek.

A korabeli közönség a honszeretet helyes értelmezésével kapcsolatos bizonytalanságát csak tovább fokozhatta annak a kérdésnek az eldöntése, hogy az milyen viszonyban áll a szűkebb (család, lakhely) és különösen a tágabb (emberiség) körre kiterjedő érzelmekkel és kötelességekkel.⁴⁴ Mint ahogy a meghatározások eltérő voltából adódóan az is, hogy mit tartson a hazaszeretet jelenbeli helyzetéről. Az egykorú olvasó éppúgy találkozhatott annak virágkorát ünneplő, mint a honszeretet régi példáinak hiánya, a fogalom helytelen értelmezésének gyakorisága felett lamentáló, vagy általános (a nép körében való) elterjedésének akadályait firtató szövegekkel.⁴⁵ Az ez utóbbi felvetette, a hazafiúi érzelmek felkeltésének legjobb módszerét illető kérdésre pedig szintén sokféle válasz született; a baj gyökerét az ifjúság nevelésének hiányosságaiban látó, s azt az igaz honszeretet példáinak megfelelő pedagógiai alkalmazásával orvosolhatónak gondoló szerzők⁴⁶ írásai mellett számos szöveg érvelt amellett, hogy e probléma elsősorban társadalmi, jogi és gazdasági reformokkal oldható meg.

42 *Az igaz hazafiúság' alapvonalai* szerzője a kereskedői szellemet az eredeti nemzeti karakterrel összeegyeztethetetlennek állította, mondván: „A ki szüntelen nyereségről beszél, 's mindent azért tenni javasol [...], arról elmondhatni, hogy az legfellebbebb nyereségre vágyó Kalmár, de igaz nemes magyar soha sem, mert ez a 'történetek' bizonyossága szerint nemesb' ösztönöktől vezéreltetik.” – *Uo.*, 81.

43 *Vö. Uo.*, 58–60.

44 A hazaszeretet és kozmopolitizmus kérdésében folyó korabeli vitáról lásd FENYŐ István, *Messze tekintő fiatalok – Világirodalmi tájékozódás Magyarországon 1830–1842*, Kortárs, 1988/1, 102–104; S. VARGA Pál, „... a kozmopolitizmusnak szükségképpen patriotizmusnak kell lennie.” – *Egy elfeledett diskurzus és Vörösmarty Gondolatok a könyvtárban című verse = Vörösmarty és a romantika*, szerk. TAKÁTS József, Pécs – Bp., Művészetek Háza – Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet, [2001], 159–170.

45 Almási Balogh Pál művelődéstörténeti munkájának recenzense szerint az ország kulturális és gazdasági elmaradottságának végső oka, „a' tiszta és igazi” honszeretet általános elterjedésének hiánya: „Nagy szó az igaz, és váratlan olly honban, mellynek fiai 's leányai honokat mindenk felett szeretni láttatnak. Nincs is panasz egyes feltűnő nagy lelkekre: de fájdalom! [...] honszeretet, ollyan millyen göröghonbelieket élesztette, néptömegünknel, melyben fensőbb osztályokbeliek is vannak elegen, épen nem létezik. Mi ennek az oka?” – *A-Z., Philosophiai pályamunkák, I. kötet, Almási Balogh Pál*, Figyelmező, 1837. május 2., 138.

46 Elsősorban a ferde nevelés és a gondatlan nevelők hibájának tudta be a hazafiúi érzelmek visszaszorulását *Az igaz hazafiúság' alapvonala*inak szerzője, aki szerint a probléma megoldása „olly példákat adni a' kisdedek elejébe; mellyek a' hon, 's fejedelem iránti szeretetnek egyiránt dicső példái”. (*Vö. Az igaz hazafiúság' alapvonalai, i. m.*, 42–43.) Hasonló megfontolásból idézte fel a görög és római nevelés példáját *A' korszellem* írója, mivel e régi nemzetek hőseiknek szentelt emlékművek, ünnepek stb. által sikeresen törekedtek „minél korábban gyermekeik szívébe a' honszeretetnek tüzét felélesztetni”. (*Vö. BÉKEHÁZI, i. m.*, 2–3.) Ugyancsak elsősorban pedagógiai problémaként mutatja be a „valódi hon-szeretet” érzésének kialakítását Bélteky Gyula nevelődésének elbeszélése során Fáy András is. (*Vö. FÁY, i. m.*, 76–79.)

(*Pérez, fukarság, alku és honszeretet*) Vörösmarty verse ebben a honszeretet és hazafiság értelmezése tekintetében heterogén, nem ritkán homlokegyenest ellenkező definíciókkal szolgáló, olykor egymást kizáró elvárásokat közvetítő közegben szóltatta meg saját álláspontját. Ez pedig annak ellenére, hogy megfogalmazását tekintve helyenként némileg enigmatikusnak látszik, egyáltalán nem mutatja a bizonytalanság vagy kétely jeleit; a szöveg egy – részben imperatív formában előadott – határozott és konzisztens definícióból és az ennek megfelelő hazafiúi magatartás megvalósulásától várható jövőbeli eredmények prognózisából áll. A beszélő ez utóbbi tekintetében sem mutat kételkedést vagy csüggedést. Noha a felvázolt történelmi folyamat első szakasza a honszeretet hanyatlásának szomorú következményeit mutatja be, azt a szöveg szerint teljes bizonyossággal annak feléledése és egy jobb korszak (amelyben „a nemzet isten képe lesz”) követi majd. A haza és nemzet előtt álló jövő szcenírozása a *Honszeretet*ben határozottan eltér a *Szózat*tól. Az 1836-os költemény a hűség kategorikus imperatívusként megfogalmazott követelményét olyan tiszta erényként állítja a hazafiak elé, amelynek gyakorlása független a várható eredménytől; a *Szózat* jövőjében a „jobb kor” vagy a „nagyserű halál” egyaránt adott lehetőség, e bizonytalanság azonban nem módosítja az erkölcsi parancsolatot.⁴⁷ A *Honszeretet* első pillantásra talán hasonlóan tűnő dichotómiájában viszont a rossz és jó idők szukcesszív sort alkotnak; a szöveg anticipálta jövőben bekövetkezésük bizonyos, sorrendjük kötött, a teljes folyamat végkifejlete pedig kétségkívül pozitív. Ez pedig azt sejteti, hogy a vers első felében adott, a *Szózat* hűségparancsához hasonlóan kötelező, ám részletesebben kifejtett 1843-as honszeretet-meghatározás olyan elemeket is magában foglal, amelyek képesek eldönteni az 1836-os vagy-vagyot, kedvező végkifejlethez juttatni az erkölcsi cselekedetet és megteremteni a jobb kort.

A *Honszeretet* eredeti expozícióját követő, a címben megjelölt fogalom jelentését definiáló hat strófa némelyike több irodalomtörténeti munkában is Vörösmarty a harmincas évektől kezdődően jól érzékelhetően átalakuló, a rendi nemzetfogalomtól egyre távolodó közösségértelmezését demonstráló példaként szerepelt.⁴⁸ Ezek közé tartozik az eredeti szövegváltozat ötödik, tartalmában 1843-ban aktuális politikai témákhoz is könnyen köthető, nem csupán általában véve a jogegyenlőségi társadalom létrehozásának céljával, de annak fontos lépésével, a jobbágyfelszabadítás és birtokbirtoklás kérdésével is összefüggésbe hozható versszaka: „S nem csak dicsőké a' haza; / A' munkás pór, szegény, / Bár észrevétlen, dolgozik / A' hon' derületén.” Mint ahogy a nemesség mint korporatív csoport identitásának hagyományos alapját képező katonai funkcióval szemben a hazát fenntartó békés tevékenységek fontosságát hangsúlyozó passzusok is: „S ne csak veszélyben légy serény, / A' béke vészesebb, / 's mellyet vág álmos népeken / Gyógyíthatatlanb a' seb.”

47 Erről lásd MILBACHER Róbert, „Hazához mint szemedhez” – A *Szózat* kötelesség-ethosáról = M. R., *Bábel agoráján*, Pécs, Pro Pannonia, 2015, 49–71.

48 Lásd például BARTA János, *Vörösmarty patriotizmusa*, Irodalomtörténet, 1950/4, 24–25; WALDAPFEL József, *Vörösmarty és kora*, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, 1851, 148; TÓTH Dezső, i. m., 378.

Ezekkel a világosan megfogalmazott, és ezért az eszme- és politikatörténeti kontextus alapján könnyen értelmezhető, a költő nemzetfogalmának változását valóban szemléletesen demonstráló helyekkel szemben a honszeretetet definiáló részt lezáró strófáról („Gondold meg, mennyit érsz: eszed, / Szíved, pénzed, karod, / 's fukar légy, alkván a' honért, / Ha azt feláldozod.”) a vers értelmezőinek alig volt mondanivalója.⁴⁹ Pedig annak részletesebb interpretációját a hazafiúi kötelességek hagyományos rendi meghatározásától mind képeiben, mind tartalmában eltérő volta, mind a logikai egységet záró pozíciója indokoltta teszi. Mivel e kétségkívül problematikus szöveghely megértése véleményem szerint közelebb vihet a versbeli hazafiság-fogalom és az ebből levezetett jövőkép lehetséges magyarázó modelljéhez vagy akár annak közvetlen forrásához is, Vörösmarty honszeretet-meghatározásának interpretációját ennek elemzésével kezdem.

A magyar képviseleti líra korábbi hagyományai felől szemlélve a *Honszeretet Athenaeumban* közölt változatának nyolcadik strófája több tekintetben is szokatlannak mondható. A versszak ugyan imperatív modalitású, ám a benne megfogalmazódó parancs(ok) a hazafiúi kötelességekre figyelmeztető (buzdító vagy feddő) XVIII-XIX. századi költeményekhez viszonyítva jóval kevésbé tűnnek egyértelműnek és kategorikusnak. Bár a szöveghely a hazáért való áldozatvállalás kötelezettségéről szól, Vörösmarty imperatívuszai („Gondold meg, mennyit érsz”; „fukar légy”) közvetlenül nem erre vonatkoznak, hanem – egy kételemű cselekvéssor végrehajtására biztatva a honfit – valójában annak *feltételeit* írják elő. Mindenekelőtt az önreflexiót; az első sorok a saját képességek és lehetőségek mérlegelésére szólítanak fel, egy négy tagból álló felsorolásban egyúttal kijelölve a haza/

49 A költeményt monográfiájában részletesen elemző Tóth Dezső is csak egy felsorolás részeként, s ott is csupán sorszámával utalt a szóban forgó versszakra. (Vö. TÓTH Dezső, *i. m.*, 380.) – Egy a karcagi gimnázium 1907–1908-as tanévről szóló értesítőjében megjelent dolgozat szerint a kérdéses strófa kifejezetten „Deák mérsékletét ajánlja” a hazafiak számára. (Vö. HORVÁTH Ferenc, *Vörösmarty Mihály lyrai költészete = A Karczagi Ref. Főgymnasium Értesítője*, Karcag, Simon Sándor Könyvnyomtató Intézete, 1908, 21.) A költemény Deák politikai elve-ihöz kapcsolásának gondolata minden bizonnyal Gyulai Páltól ered. Az 1866-ban megjelent *Vörösmarty életrajza* szerint 1825-től kezdődően annak „költészete huszonöt év alatt átélte az ellenzék minden phasisát, s e korszaknak ugyszólván költői megtestesülése”. Míg a *Zalánt* az ősi alkotmány védelme, a *Szózatot* Széchenyi, az *Országházát* pedig Kossuth, „a Honszeretetet mintha Deák sugalmazta volna”. (Vö. GYULAI Pál, *Vörösmarty életrajza*, Pest, Ráth Mór, 1866, 184.) Hogy a *Honszeretet* esetében az asszociáció kontextusának inkább az életrajz megjelenésének időszaka, az 1860-as évek közepe, s nem az 1840-es évek tekinthető, a vers használat-történetének egy rendhagyó mozzanata is sejteti. 1866 elején több korabeli lap is beszámolt arról, hogy az óbudai hajógyár egyik munkása, Sárközy Sz. Ferenc díszes faragványt készített Deák számára. A leírás szerint több Vörösmarty- és Deák-idézetet is felhasználó, bonyolult kidolgozású műtárgyon Pannonia három lobogót tart, amelyek egyike „a feje felett lebeg Deák imájával: »Éljen a haza!« és Vörösmartytól e sorokkal: »Fukar légy, alkván a honért«”. (Vö. SÁRKÖZY Sz. Ferenc, *Egy füstbement élet*, Szegedi Híradó, 1866/5. oldalszám nélkül. – A faragvány leírását lásd még: *Politikai Újdonságok*, 1866. január 17., 31–32.) Az egyébként ritkán használt citátum alkalmazása a Deák politikusi pályafutásának legfontosabb mozzanatait évszámokkal (1832–1836; 1839–1840; 1848; 1861) jelző dísztagon leginkább a kiegészést előkészítő tárgyalásokra vonatkozó utalásként érthető.

közösség számára hasznos egyéni tulajdonságok körét is. Ez utóbbiak többsége persze egyáltalán nem nevezhető szokatlannak a reformkor hasonló tárgyú verseiben, így Vörösmarty műveiben sem. A hazafiúi szereprepertoár *Honszeretben* megadott elemei közül az ész, kar és szív különösebb nehézség nélkül megfeleltethető többek között a hét évvel korábban írt *Szózat* „ész, erő és [...] szent akarat” (illetve hű kebel és vért ontó szív) felsorolásának. A hazáért áldozható képességek 1836-os inventáriumában azonban 1843-ban kiegészült egy a lírai nemből született hazafias buzdításokban korábban hasonló összefüggésben nem igazán emlegetett elemmel, a pénzzel, amely jelentős eltérést mutat a széria többi tagjától. Míg azok az intellektuális, erkölcsi és fizikai tulajdonságok, amelyeket a három előbbi szóképp felidéz, közvetlenül kapcsolódnak a személyhez, addig a sorozatnak a gazdasági erőre, vagyona utaló negyedik tagja esetében e kapcsolat csupán közvetett; a „pénz” az „ész” és „kar” által megszerezhető, birtokolható, ám el is veszíthető, vagyis kapcsolata a személlyel az utóbbiaknál jóval esetlegesebb. Érdemes megjegyezni továbbá azt is, hogy a nyilvánvalóan képes értelmű három társához – a harcra és fizikai munkára való utalásként egyaránt érthető karhoz, az erkölcsi minőségeket reprezentáló szívhez, valamint a tudomány, művészet, szellemi munka jelentésben dekódolható észhez – viszonyítva ez legalább annyira értelmezhető szó szerinti jelentésben, mint metaforikusan. A pénz a gazdasági javak metaforája, ugyanakkor maga is vagyon; „azon közönséges csereeszköz, melly egyedül teszi a forgalmat nagyobb kiterjedésben lehetségessé, [...] továbbá minden javak átmérője (Preifímaafi, Vermögensmesser) és minden értékek képviselője, mivel általa minden javak megszerezhetőek, és különben is a nemzeti vagyonosságnak nem csekély tényezője”.⁵⁰ Ennek nyomán a sorozat másik három elemétől eltérően a honért való feláldozása akár denotatív jelentésben („pénzt áldoz valamire”) is érthető.

Ennél figyelemre méltóbb, hogy a gondolatmenet folytatásában úgy tűnik, a hazafiúi szereprepertoár felsorolt elemei közül éppen a pénz válik a legfontosabbá. A honért hozandó áldozat második feltételét előíró és az inventárium egészére érvényes imperatívusz („S fukar légy, alkván a' honért”) szerint ennek helyes modellje a sorozat tagjai közül elsősorban a pénzzel asszociálható előnyös csere vagy üzlet. Vagyis a magyar képviseleti líra az antik republikanizmus elveire épülő rendi szemléletű XVIII. század végi és XIX. század eleji hagyományában rendszerint negatív jelentésben megjelenő anyagi javak, illetve az azok megszerzésére irányuló, tradicionálisan a közjával szembeállított és annak gyengítése miatt kárhözvontatott önérdek hajszolásával és a közösség létét fenyegető erkölcsi romlással asz-

50 KARVASY, *i. m.*, 111.

51 Az attitűd versbeli megnyilatkozásának jól ismert példái Berzsenyi *A' Magyarokhoz* ódájának *Kesergés* címen ismert korai változatában olvasható, a kereskedelemmel a házi erkölcsök romlását asszociáló szemrehányások („Bátran merül most a' buja Ifjuság / Undok bűnében, 's uszva folárkodik, / Még gyenge a' Szüz, 's már katzéros / 's gerjedező tüzeit kinálja. // A Férfi-ó bűn! már ma kereskedik / Szép Párja testével, maga alkuszik / Gazdag Folárral, 's gyenge Társát / Fajtalanul teregetni hagyja.”), illetve Orczy Lőrinc gyanakvó kérdése: „Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés, / Mivel ebből jöhet erkölcs-vetemedés” (*Tokajba való érkezés télen*).

szociált tevékenységek (üzlet, kereskedelem)⁵¹ Vörösmarty versében nem csupán felvételt nyernek a hazafiúi erények katalógusába, de mint a lehető legkedvezőbb eredményre törekvő, észszerű, megfontolt cselekvés példái ez utóbbiak felhasználása tekintetében is modellként szolgálnak.

Tehát, noha a strófa az egyéni képességek és adottságok honért való feláldozására biztat, a benne leírt cselekvéssor szerint inkább észszerű, semmint nagyszerű tetteket vár el. Erre utal, hogy az annak jellemzésére használt lexika nem csupán a pátoszt nélkülözi, hanem szinte alantasként tünteti fel e tetteket: a honfinak nem pusztán alkudnia kell saját képességeire és a haza javára, de fukarul kell alkudnia. Az áldozatot hozó hazafitól elvárt attitűd jelölésére használt kifejezés pedig nem egyszerűen pejoratív értelmű,⁵² s megvetendő erkölcsi tulajdonságokra utal, hanem akár a honszeretet hiányának gyászos következményeit is felidézhetette az 1840-es évek közönségében. A szó lehetséges etimológiájáról a Czuczor Gergely és Fogarasi János szerkesztette nagyszótárban egyebek mellett a következő olvasható: „Megegyezik a német Wucher, Wucherer szókkal. Régibb törvénytárunkban Fugger v. Fukkar nevű idegen tisztviselőkről s tózsérekről van emlékezet; az elsőbbről t. i. az 1525-iki rákosi 4. törvéncikkelyben, mint kik az ország kincseit nyilván kimerítik, (palam exhauriunt) és kiviszik, s ezért az országból kitiltatnak”.⁵³ Az ország elszegényítőjeként, s így a mohácsi vereség és az önálló Magyar Királyság bukásának közvetett előidézőjeként számon tartott bankárfamília nevéből származtatott szó eredetének közismertsége miatt a hazafi(ság) és honszeretet tökéletes ellentétével asszociálódhatott a korabeli olvasók számára. A hazafiúi erények közé sorolása mindenesetre olyan erős gesztus, amely a vers tárgyának, a honszeretetnek a korban igencsak szokatlan, pátoszmentes szemléletét, s tartalmának a hazai közönség számára ismerősebb, az antik republikanizmus elveire támaszkodó értelmezésétől erősen eltérő meghatározásának szándékát sejteti.

Ezt támasztja alá a strófa gondolatmenete is. Kétségtelen, hogy a szóban forgó négy sor az egyéni képességek és a birtokolt anyagi javak a haza szolgálatába állítására buzdít, mint ahogy az is vitathatatlan, hogy az áldozat kötelező a hazafi(ak) számára. A versszak utolsó sorát nyitó „ha” nyilvánvalóan nem 'amennyiben', hanem 'amikor' jelentésben értendő, vagyis egyszerűen az áldozat időpontjára, s nem annak esetleges visszautasíthatóságára utal. Ugyanakkor mivel Vörösmarty kettős imperatívusza értelmében az áldozatnak az egyéni lehetőségek felmérésén és ezek fukarságig menően előnyös felhasználásán kell alapulnia, nem is egészen feltétel nélküli. Az áldozatnak ebben az értelemben, vagyis mint a haza érdekében megkötött előnyös üzletnek minden egyes esetben egyéni mérlegelés és ennek megfelelő döntés eredményeként kell megvalósulnia. A csere strófában érvényesülő logikája szerint a megfontolás tárgya pedig nem lehet más, mint az,

⁵² A szó szinonimái a Czuczor–Fogarasi szótár szerint: „Uzsorásfösvény, zsugori, kupori”. – *A magyar nyelv szótára*, 2. kötet, készítették CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, Pest, Emich Gusztáv, 1864, 959.

⁵³ *Uo.*, 958–959.

hogy a befektetesként vagy áruként felfogott egyéni képességek (fizikai vagy szellemi munka) vagy javak (pénz) értéke megtérül-e (alku), s ha igen, milyen mértékben (fukar). A hazafinak tetteivel, képességeivel és anyagi erejével szolgálnia kell a hazát, ellenkező esetben nem hazafi, de ennek minden esetben megfontoláson és egyéni belátáson kell alapulnia, így az – ellentétben a *Szózat* parancsával – nem független a cselekedet eredményétől, hanem éppen a várható kimenetel előnyös vagy előnytelen voltának mérlegelésével meghozott döntés eredménye kell, hogy legyen. Mivel pedig a csere a saját (magán) javak és a haza, vagyis a köz java közötti relációban zajlik, amelyben a hazafi csak személyes értékeivel tud fukarkodni a köz érdekében, a gondolatmenet azt is implikálja, hogy az előbbiekkal kell takarékosan gazdálkodnia. A megfontoltan, okos számítással meghozott „áldozat” a hon és annak polgárai között olyan kölcsönösen előnyös csereviszony lehetőségét sejteti, amelyben az ön- és közérdek hagyományos oppozíciója érvényét veszti,⁵⁴ s a két, a honszeretet és hazafiság értelmezésében gyakran szembeállított fogalom egymás feltételeként jelenik meg.

(*A lehetséges forrás*) Bár a honszeretet Vörösmarty költeményének nyolcadik strófájában kirajzolódó értelmezésére emlékeztető gondolatmenet több egykorú hazai értekező szövegben is felbukkan, a fogalom versbeli meghatározása és a belőle levezetett történelmi prognózis Alexis de Tocqueville *De la démocratie en Amérique* című művének hatását sejteti. Az, hogy Vörösmarty a francia szerző munkáját, ha teljes terjedelmében nem olvasta is, de ismerte, nem lehet kétséges. Az 1830-as évek végétől a reformkori magyar liberálisok által a legfontosabb politikatudományi művek között számontartott, sűrűn hivatkozott könyv⁵⁵ *A' democratia Amerikában* címen megjelent magyar fordítását, amelynek első kötetei 1841-ben, befejező részei pedig éppen 1843-ban láttak napvilágot, a költővel baráti viszonyban álló Fábrián Gábor készítette. Tocqueville művének a hazai közönséggel való megismertetésében vezető szerepe volt a Toldyval és Bajzával közösen szerkesztett *Athenaeumnak*, amely Nagy Károly 1837-ben a *Figyelmezőben* megjelent, a korszakos jelentőségű könyv lefordítását szorgalmazó ismertetőjét⁵⁶ követően az elkövetkező években számos részletet közölt Fábrián készülő fordításából.⁵⁷

54 Erről a szembeállításról a republikanizmus kapcsán lásd TAKÁTS József, *Modern magyar politikai eszmetörténet*, Bp., Osiris, 2007, 15.

55 Tocqueville művének korabeli magyarországi hatásáról lásd például VIKOL Katalin, *Tocqueville és hatása Magyarországon – Centralisták és liberálisok vitái a reformkorban*, Világosság, 1981/2, 77–79; ZÁVODSZKY Géza, *Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország – A kezdetektől 1848-ig*, Bp., Atlanti Kutató és Kiadó Társulat – Tankönyvkiadó, 1992; HORKAY HÖRCHER Ferenc, *Az Amerikai demokrácia Magyarországon – A magyar Tocqueville, 1834–1843*, Holmi, 1994/11, 1608–1611; FENYŐ István, *Eötvös és Tocqueville*, Aetas, 2007/1, 127–134. – A könyv hazai hatását kortársi nézőpontból mutatja be Fábrián a szerzőhöz írt levele, illetve Trefort Ágoston 1862-es akadémiai emlékbeszéde. (Vö. Életképek, 1846. május 16., 637; ill. TREFORT Ágoston, *Tocqueville emlékezete*, Budapesti Szemle, 1862, XIV. kötet, 108–142.)

56 Nagy Károly Tocqueville, illetve Michel Chevalier ugyancsak Amerikáról szóló könyvéről írt ismertetőjét lásd: N[AGY] K[ároly], *Figyelmező*, 1837. június 27., 202–207.

57 Vörösmarty a szöveg egy részét valószínűleg annak *Athenaeumbeli* megjelenése előtt is ismerte. Egy 1838 nyarán Fábriánnak címzett levelében lelkesedve nyilatkozott egy tőle ka-

Ami az 1843-as Vörösmarty-vers közvetlen tárgyát illeti, Tocqueville terjedelmes munkájának több helyén is foglalkozott a honszeretet kérdésével, a második könyv hatodik fejezetében (*Mi valódi hasznokat húz az amerikai társaság a' democratia' kormányából*) pedig egy külön alfejezetet szentelt a témának. *A' democratia Amerikában* e része aligha kerülhette el Vörösmarty figyelmét, hiszen az, az 1841-es kötetbeli közlést megelőzően – ha nem is teljes terjedelmében – már két ízben megjelent az *Athenaeum* hasábjain. Először Tóth Lőrinc közölte 1838 nyarán a Kölcseyvel vitázó *Világpolgárság és honszeretet* című írásának részeként.⁵⁸ Tóth vitapartnere a *Parainesisben* kifejtett „költői” honszeretet-fogalmának oppozíciójaként idézte fel Tocqueville ugyanezen tárggyal kapcsolatos nézetit, részben szó szerinti fordításban, részben parafrázálva annak gondolatmenetét, csupán a saját okfejtése szempontjából kevésbé lényeges utolsó négy bekezdést hagyva el a fejezetből. Alig több mint fél évvel később pedig *A' honszeretet* címen – az 1841-es kötetben olvashatótól kis mértékben eltérő változatban Fábrián Gábor közölte (mint az gyakran megtörtént a szerző és forrás jelzése nélkül, csak a fordító családnévénél és az eredeti nyelvnek a feltüntetésével) Vörösmartyék lapjában az alfejezet szövegének nagyjából felét.⁵⁹

Tocqueville könyvének szóban forgó szakaszában, amely az 1841-es kötetben *A' köz szellemről az Egyesült-Statusokban*⁶⁰ címet viseli, az egyén és a haza/nemzet közti lehetséges kapcsolatok két típusát írta le. A haza iránt táplált érzés eredeti formája, Fábrián fordítása szerint az „ösztönszerű honszeretet” („amour instinctif de la patrie”, Tóthnál „instinctszerű honszeretet”), amelynek forrása az az „eszmélet 's önzés nélküli megnevezhetlen érzés” („sentiment irréfléchi, désintéressé et indéfinissable”), amely a szülőföldre kapcsolja az embert, és amely egybeolvad a régi szokások, az ősök és a múlt tiszteletével.⁶¹ Ennek magyarázó modelljeként Tocqueville egyrészt az apai ház szeretetét használta, amely nyugalomával, „csendes” szokásaival és a hozzá kapcsolódó emlékek által kellemessé teszi az életet „még engedelmeskedve is”; másrészt a vallást, mivel „[m]aga is némi vallás”, s ahhoz hasonlóan „nem okoskodik, hanem hisz, érez és munkál”. A honszeretetnek ez az ösztönszerű változata az arisztokrácia társadalmára, illetve a régi monarchiákra jellemző, és mint a szerző megjegyzi, egyes esetekben – mint a régi rend idején a franciáknál – a nép az uralkodóra vitte át „egy részét azon érzeményeknek, melylyel a' honszeretetet képezik; győzelmeivel kevélykedtek, hatalmában büszkélkedtek”. Az uralkodói hatalom (a modellként használt apai tekintély vitathatatlaná-

58 TÓTH Lőrinc, *i. m.*, Athenaeum, 1838. július 8., 47–49.

59 *A' honszeretet*, Athenaeum, 1839/I. február 28., 263–264.

60 TOCQUEVILLE Elek, *A' democratia Amerikában*, II, ford. FÁBRIÁN Gábor, Buda, a' Magyar Királyi Egyetemenél, 1841, 105–109.

61 *Uo.*, 105; ill. Alexis de TOCQUEVILLE, *De la démocratie en Amérique*, Tome Second, Bruxelles, Louis Hauman et Comp., 1835, 132.

gához hasonló) feltétlen és önzetlen tisztelete mellett, a hazaszeretet e formája a vallásra is támaszkodik, mivel az felerősíti aktív megnyilvánulásait: „Gyakran e' honszeretetet vallási buzgalom által is felmagasztaltatik 's akkor csodákat látunk tőle végbevitetni.” Tocqueville szerint az ösztönszerű hazaszeretet ereje és gyengesége egyazon töről fakad. Az ugyanis eredetét és jellegét tekintve minden reflexiót nélkülöző érzelem, „eszméletlen szenvedelem”, időnként ugyan nagyszerű tettek végrehajtására sarkallja a hazafiakat, ugyanakkor gyorsan kimerül, s képtelen a kitartó, állandó működésre. Így nem ritkán megtörténik, hogy „miután a' statust veszély' idején megszabadította, pusztúlni hagyja a' béke ölében”. Ez a népet a hazához (és az uralkodóhoz) kapcsoló érzelmi alapozású, mindenféle (személyes) érdektől, ám a reflexiótól is mentes viszony ott és akkor létezhet csak, ahol és amikor „még a' népek egyszerűek az erkölcsben és erősek a' hitben”, a társadalom régi rendjének „törvényessége még kétségbe nem vonatott” (Tóthnál: „hol a' legitimitás nincs még megküzdve”).⁶²

A hazaszeretet másik Tocqueville által jellemzett formájának forrása az előbbivel ellentétben nem az érzelem; a „meggondolt honszeretet” („patriotisme réfléchi”) az „értelmességéből születik” (Tóth szerint: „a' világosság gyermeke”), s mint azt az Egyesült Államok példája mutatja, nem fonódik össze szükségszerűen sem a szülőföld iránti vonzalommal, sem a régi szokásokkal vagy a közös múlt emlékezetével.⁶³ A patriotizmus e fajtáját nem a feltétlen engedelmesség és a hit szüli, hanem a közösség tagjainak egyenlőségét biztosító törvények és az ezekből fakadó politikai jogok szüntelen gyakorlása („törvények' segítségével fejlődik, jogok' gyakorlásával nevededik”). Végezetül pedig, ellentétben az előző típussal, nem önzetlen, hanem „némileg a személyes érdekek egygyé olvad” (Tóthnál: „s a' személyes érdekek összeolvadva végződik”). A „meggondolt honszeretet” alapja nem egyéb, mint az, hogy az egyes ember belátja, hogy egyéni gyengesége miatt saját jóléte szorosan összefügg a közösségével, ezért hajlandó ez utóbbiért is áldozatokat hozni. Érdeklétté tenni a polgárt hazája ügyeiben viszont csak azáltal lehet, „ha nekik annak kormányzásába befolyást engedünk”. Az Egyesült Államok működését Tocqueville szerint az teszi lehetővé, hogy a „köznépből való ember” érti ezt az eszmét, „átlátja minő befolyással van a' köz jólét boldogságára”, és törvényben biztosított jogait saját jól felfogott érdekében gyakorolva él is ezzel a befolyással; a népképviselőten és önkormányzatiságon alapuló amerikai intézmények pedig naponta „ezerféle módon eszébe juttatják minden polgárnak, hogy társaságban él”, ahogy azt is, hogy „valamint kötelességökben úgy érdekekben is áll használni feleiknek”.⁶⁴ Ennek nyomán pedig az amerikai polgár „megszokta e' [köz] jólétet saját míve gyanánt tekinteni”, s azt saját jólétével azonosítani („a' köz boldogságban saját boldogságát látja”), és ezért „dolgozik a' satus' javán”.⁶⁵ A honszeretetenek

62 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., II, 105; ill. TÓTH Lőrinc, i. m., 47–49.

63 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., II, 107–108.

64 TOCQUEVILLE Elek, *A' democratia Amerikában*, III, ford. FÁBIÁN Gábor, Buda, a' Magyar Királyi Egyetemenél, 1843, 146–147.

65 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., II., 108.

az arisztokráciára jellemző fajtájához viszonyítva ez a jól felfogott önérdekkel⁶⁶ összefonódó patriotizmus Tocqueville jellemzése szerint motivációját tekintve ugyan kevésbé nemes, megnyilvánulásaiban pedig nem annyira nagyszerű, de „termékenyebb és tartósabb”.⁶⁷

Az alfejezetet fordító, és annak „amerikai” hazaszeretet-fogalmát a *Parainesis* az önérdeteket csaknem teljesen kizáró, „költői” meghatározásával oppozícióba állító Tóth Lőrinc az előbbi úgy kommentálta, hogy az olyan, a „hideg 's higgadt” észtől származó definíció, amely „a’ természeti ösztönt, melly tagadhatatlanul vonz bennünket szülő földünkhöz, 's az érzelmi világot, mellyből veszi kétségkívül alkotó részeinek jobb felét a’ honszeretet, egészen figyelem nélkül hagyja”.⁶⁸ Tóth saját érvelésétől elragadva azonban leegyszerűsíti Tocqueville okfejtését. A honszeretet két típusának ellentéte a francia szerzőnél korántsem ennyire sarkított, azok nem a kosellecki értelemben vett aszimmetrikus ellenfogalmak; a történeti tekintetben későbbi reflexív patriotizmus nem nélkülözheti, s valójában nem is – pontosabban csak eredetében – nélkülözi az „öztönszerű” hazaszeretet legnagyobb erényét és hatóerejét jelentő érzelmi komponens.⁶⁹ Az amerikai polgár patriotizmusának elsődleges motivációja ugyan valóban az (anyagi) önérdet, a „nyereségvágy”; az egyén azért foglalkozik a haza ügyeivel, mivel azokat saját érdekeinek megfelelően befolyásolhatja, „részvétellel van iránta, mert részesül igazgatásában”.⁷⁰ Ám a közjó ebből fakadó józan számításra alapuló elősegítése a közügyekben való állandó részvétel hatására Tocqueville szerint előbb megszőkássá, majd erkölcsi kötelességé, végül pedig érzelemmé, szenvedéllyé, a hon valódi szeretetét alakul. A polgár a „közérdekkel eleinte szűkségből, azután szabad akaratból foglalkozik; a’ mi előbb nála számolás volt, ösztönné válik 's folyvást dolgozván polgártársainak javán, végre megszokja és kedveli a’ nekik szolgálást”.⁷¹

66 A jól felfogott önérdet tanáról magyar nyelven lásd például Harvey C. MANSFIELD, *A jól felfogott önérdet*, ford. RÓZSAHEGYI Edit, Világosság, 1996/1, 20–36; Albert O. HIRSCMAN, *Az érdekek és a szenvedélyek – Politikai érvek a kapitalizmus mellett annak győzelme előtt*, ford. PÁSZTOR Péter, Bp., József Műhely Kiadó, 1998. – Ugyanennek Tocqueville művében megjelenő értelmezéséről részletesebben lásd például Jon ELSTER, *Alexis de Tocqueville, the First Social Scientist*, Cambridge University Press, 2009, 47–78; Roger BOESCHE, *The Strange Liberalism of Alexis de Tocqueville*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1987, 139–211.

67 TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., II, 106.

68 TÓTH Lőrinc, i. m., 50.

69 Tóth Lőrinc érvelése azért is meglepő, mivel ahogy Fábíán, úgy a saját fordításában ő is éppen az érzelmi komponens tekintetében közelíti egymáshoz Tocqueville két, a szövegnek ezen a pontján terminológiai tekintetben karakteresen megkülönböztetett fogalmát, amikor mind az „amour instinctif de la patrie”, mind a „patriotisme réfléchi” kifejezés fő tagját egysegesen „honszeretet”-ként ülteti át. A szöveg újabb fordításában a Tocqueville terminológiájához alkalmazkodó „öztönszerű honszeretet”, illetve „megfontolt patriotizmus” kifejezések olvashatók. (Vö. Alexis de TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, ford. ÁDÁM Péter, FRÉMER Jusztna, KISS Zsuzsa et al., Bp., Európa, 1993, 338.) – Az önérdet és az arisztokrácia, illetve a vallásra jellemző előnyös attitűdök tocqueville-i összekapcsolódásáról lásd például: MANSFIELD, i. m., 25–26.

70 TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., I, 108.

71 *Uo.*, III, 147.

A közügyek intézésében való személyes részvétel nyomán a hazához való viszony, annak szeretete is személyessé, megnyilvánulásaiban az önszeretethez hasonlónak válik:

„A' lakos, országának minden érdekeihez úgy ragaszkodik, mint saját övéihez. A' nemzet' dicsőségéből magára dicsőséget ruház; az általa nyert hasznokban tulajdon művét hiszi szemlélni 's ebben büszkélkedik; örvend a' köz boldogságnak, mellyben részesül. Neki hona iránt olyan forma érzeménye van, minőt családja iránt érez, 's némi önzésből is részvétellel viseltetik a' statushoz.”⁷²

Az Egyesült Államok polgára – szemben a monarchiák alattvalóival – saját alkotásaként tekint hazájára, még hiúságát is kiterjeszti rá, ezért az azt illető legcsekélyebb kritikát is személyes sértésnek tekinti. A francia szerző a tengerentúli társas élet legkellemetlenebb vonásai közé sorolta az amerikaiak szinte gyerekesen „ingerlékeny hazafiságát”, amely eleve elutasít bármiféle bírálatot:

„Ennél fogva Amerika a' szabadságnak egy olly országa, hol, hogy senkit meg ne bántunk, nem kell szabadon beszélnünk sem egyes személyekről, sem a' statusról, sem kormányzókról, sem kormányzottakról, sem köz, sem magános vállalatokról; egy szóval, semmiről, valamit ott látunk, kivévén talán az éghajlatot és földet; sőt vannak amerikaiak, kik készek ezt is mindegyiket úgy védni, mintha azok' teremtésében ők is részesültek volna.”⁷³

Az ösztönszerű honszeretettel ellentétben ez az érzelem nem külső tárgyra irányul, az amerikai demokrácia polgárai nem csupán sajátjukként, hanem úgy szeretik hazájukat, mint önmagukat: „A' democratiákban élő emberek épen olly formán szeretik hazájokat, mint önmagukat, 's átviszik magános hiúságuk' szokásait a' nemzeti hiúságba is.”⁷⁴

A jogok napi szintű gyakorlása azonban túl is emeli az egyszerű önérdeken a megfontolt honszeretetet, olyan vonásokkal ruházva fel azt, amelyek a francia szerző leírásában az ösztönszerű változat előnyös oldalához társulnak: „Az Egyesült Statusokban, igen helyesen, azt tartják, hogy a' honszeretet egy neme az istentiszteletnek, melyet az emberek gyakorlat által kedvelnek meg.”⁷⁵ Akár a hazaszeretet régebbi formájának erényessége, nagyszerűsége és tisztasága is elérhető ezen az úton; „sokszor láttam az amerikaiaktól nagy és igazi áldozatokat hozatni a' kö-

72 *Uo.*, I, 151.

73 *Uo.*, II, 108–109.

74 *Uo.*, IV, 93.

75 *Uo.*, I, 107. – „Aux Etats-Unis on pense avec raison que l'amour de la patrie est une espece de culte auquel les hommes s'attachent par les pratiques.” (TOCQUEVILLE, *De la démocratie*, i. m., Tome Premier, 97.)

zügynek”, írja Tocqueville.⁷⁶ Az egyéni érdekekkel és érzelmekkel összekapcsolódó haza fogalma pedig közvetlenebbül és általánosan hozzáférhető (az Egyesült Államokban „a’ haza mindenütt érezteti magát”), és világosabb: „Nálok a’ hazának jeles, bélyegző vonásai vannak, az ott feltünőbb ábrázattal bir, mint egyebütt.”⁷⁷

Ami a honszeretet két típusának történelmi esélyeit illeti, Tocqueville nem hagy kétséget afelől, hogy hamarosan Európának is meg kell barátkoznia a meggondolt patriotizmussal. *A’ democratia Amerikában* történelemfilozófiai axiómája szerint ugyanis az egyenlőség terjedése olyan évszázadok óta zajló folyamat, amelynek megállítására, lévén az a gondviselés műve, nincs mód.⁷⁸ Az ennek nyomán szükségképpen egyre nagyobb számban létrejövő demokráciák pedig kizárólag az egyenlőséget biztosító törvények, valamint az ön- és közérdek szoros összefüggésének belátására alapozott meggondolt hazaszeretet által kapcsolhatják magukhoz polgáraikat. Mivel pedig a XIX. században „a’ haza’ önzetlen szeretete visszahozhatatlanul eltűnt”, a jelen a döntés pillanata: „Márma el kell tudni határozni magunkat, ’s választani mernünk mindenk hazafiúsága, vagy a kisebb szám’ kormánya között; mert nem lehet együvé foglalnunk azon társasági erőt ’s munkásságot, mellyet az első ad, a’ béke ama biztosítékaival, mellyeket nyújt ottan a’ második.”⁷⁹

(*A nyelv szerepe*) A vers Athenaeumbeli közlésének harmadik, a későbbi változatokban nyitó pozícióba kerülő strófáját Zentai Mária *Az íbisz legfeketébb tolla* című tanulmányában a nyelv hitelvesztésének a költő műveiben fellelhető azon példái közé sorolta, amelyekben az „aktív, eleven, de negatív hatású” cselekvőnek mutatkozik. Az értelmezés szerint ebben a konkrét esetben a beszéd a lélek ellen vét, elvéve annak tisztaságát,⁸⁰ ami – bár erre a hivatkozott interpretáció már nem ter-

76 TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., III, 146.

77 *Uo.*, I, 151; 107.

78 Fábíán a könyv magyar fordításából kihagyta azt a három bekezdést, amely a társadalmi viszonyok kiegyenlítődének processzusát az isteni akaratból levezetve az annak való ellenszegülés lehetetlenségéről szól. (Vö. TOCQUEVILLE, *De la démocratie.*, i. m., Tome Premier, x-xi; ill. TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., I, 12.) Az azonban, hogy a történelmi folyamat iránya a gondviselés tervével megegyező, mégis nyilvánvalóvá válik a kötet olvasója számára, már csak azért is, mert az erre való, nem sokkal későbbi visszautalást Fábíán is közölte: „Nem szükséges istennek magának beszélni, hogy akaratjának bizonyos jeleit észrevehessük; elég vizsgálnunk a’ természet’ szokott menetét, ’s az esetek’ folytonos irányát; tudom, hogy a’ csillagok, ha szavát a’ teremtő föl nem emeli is, az ő újai [sic!] által kijelölt íveket futják meg a’ térben.” (TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., I, 12.) A Fábíán elhagyta passzusok lényegi része pedig már a könyvről szóló első magyar nyelvű ismertetőben is szerepelt: „A’ helyzetek’ egyenlőségének lépcsőnkénti kifejlése örök végzés, kiterjedt és tartós, kiszökik az emberi hatalom alól; minden ember, minden eset egyenlőképpen segédje kifejlésének.” (N[AGY] K[ároly], i. m., 204.) A szöveg ugyanezen részét, amely szerint „a’ rendi egyenlőség’ fokozatos kifejlése a’ gondviselés’ határozata”, s hogy annak segítői és ellenzői éppúgy „vak eszközök az isten’ kezében” 1841-ben Horváth Mihály is idézte Tocqueville axiómáját a hazai viszonyokkal szembeesítő írásában. (Vö. HORVÁTH Mihály, *A’ néperdekek’ kifejlése honunkban*, Athenaeum, 1841. március 7., 433.)

79 TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., II, 107, 109.

80 Vö. ZENTAI Mária, *Az íbisz legfeketébb tolla – A nyelv hitelvesztésének nyomai Vörösmarty költészetében = Vörösmarty és a romantika*, i. m., 73–88, 81, 85.

jed ki – itt nem jelenthetne mást, mint a honszeretet érzése eredendő ártatlanságának megrontását. Noha a nyelvet az érzem tisztaságával oppozícióba helyező álláspont valóban megjelenik a strófában, fontos megjegyezni, hogy nem az éppen nézetei kifejtésére készülő beszélő sajátjaként, hanem a megszólított(ak) lehetséges vélekedéseként: „Szeresd hazádat és ne mondd: / A' néma szeretet / Szűz mint a' lélek, mellynek a' / Nyelv még nem véthetett.” A tiltó parancs pedig nem általában véve a nyelv használatára, a beszédre, hanem éppen annak a szöveg tárgyát illető tagadására vonatkozik.

Bár Tocqueville *A' democratia Amerikában* a „köz szellemről” szóló részében nem beszél a nyelv problémájáról, a Vörösmarty versében megjelenített oppozíció benne rejlik a honszeretet két formájának dichotómiájában. Míg ugyanis ennek eredeti alakja, mint ösztönös emóció per definitionem nem feltételezi, addig megfontolt, reflexív változata éppen hogy elengedhetlenné teszi a nyelvi formába öntést. Nem csupán azért, mert a demokrácia a francia szerző bemutatta intézményrendszerének működése az érdekeket ütköztető vitára épül, hanem mert az önérdék az egyenlőségen alapuló társadalom erkölcsi bázisát jelentő *helyes* értelmezése sem lehetséges nélküle. Tocqueville, miközben az egyenlőség terjedését történelmi szükségszerűségnek, sőt a gondviselés művének állítja, figyelmeztet a folyamatban rejlő kockázatokra is, amelyek közül az új jelenségként éppen ennek köszönhetően felbukkanó individualizmus jelenti a legnagyobbat. Noha az önérdék és az individualizmus fogalmát sem használta teljesen egységesen,⁸¹ könyvének egy helyén ez utóbbit az egoizmussal szembeállítva határozta meg. Ez definíciója szerint nem egyéb, mint „szenvedélyes és túlságos szeretete magunknak, mely az embert arra bírja, hogy mindent magára vigyen vissza 's magát mindennek elébe tegye”. A Fábíán fordításában „önzéként” szereplő bűn, amely „kiszáraztja minden erény' csiráját”, nem kötődik határozottan sem társadalmi formákhoz, sem a nyelvhez; forrása a vak ösztön, a szív „megromlott” érzései, és „olly régi, valamint a' világ”.⁸² Az individualizmus (Fábíánnál „egyediség”) ellenben kifejezetten az egyenlőség eszméjéből születő – s így leginkább a demokráciára jellemző – új jelenség. Ez a „megfontolt, csendes érzemény”, amit Tocqueville nem a szív bűneként, hanem az ész hibájaként, tévedéséért – végső soron az önérdék helytelen értelmezéseként – jellemez, „bizonyos tévelygő ítéletből származik inkább, mintsem megromlott érzeményből”. Ennek ellenére nem veszélytelenebb az egoizmusnál. Az egyént kizárólag saját ügyeivel való foglalkozásra, a közügyektől visszahúzódtásra sarkalló individualizmus először ugyan csak a „nyilvános erények' forrását apasztja ki”, ám eluralkodásával később mindegyiket, s „végtére önzésbe merül”.⁸³ Ez pedig a közügyekben való általános részvételre épülő demokráciában, a szabadság elvesztéséhez, a zsarnokság kialakulásához vezet.⁸⁴

Ennek elkerülését Tocqueville szerint sikeresen szolgálja a politikai jogok – és ezzel az érdekeket ütköztető vita – rendszeres gyakorlását szokássá tévő ameri-

81 Erről lásd ELSTER, *i. m.*, 47–49.

82 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, *i. m.*, III, 137–138.

83 *Uo.*, 137.

84 *Vö. Uo.*, 142–144.

kai intézményrendszer: „Az amerikaiak az egyenlőségtől okozott egyediség ellen a szabadság által harcoltak és meggyőzték azt.”⁸⁵ Ahhoz azonban, hogy e szokás kialakulhasson, az egyénnek eleve motiválnak kell lennie arra, hogy feladva individualizmusát, ideje és erőforrásai egy részét a közügyeknek szentelje. Az individualizmus Tocqueville ismertette formája, lévén az ész hibája, az ész által korrigálható. Erre szolgál a „jól értett érdek” elmélete, amely *A' democratia Amerikában* szerzője szerint „minden philosophiai theoriák közt, legjobban alkalmazhatónak tetszik a 'korunkbeli emberek' szükségéikre”, s ezért ebben látta „a' leghatalmasb biztosítékot, melly még számunkra magunk ellen fennmaradott”.⁸⁶ Ez a „nem igen fenséges”, ám „világos és biztos” tan nem erényeket vár el, hanem az emberek gyarlóságához alkalmazkodva „a' személyes érdeket önmaga ellen fordítja és a' szenvedélyek vezetésére az ezeket izgató sarkantyúkat használja”. És bár nem (vagy csak ritkán) „szül nagy önfeláldozásokat”, de beláttatva az egyéni érdekek és a közösség hosszú távú érdekei közötti szoros kapcsolatot, „eszközöl naponként apró áldozatokat”. Hosszú távú érdekeik ismerete persze nem teszi erényessé az embereket, ám a jól felfogott önérdék tanának megszokássá váló gyakorlása már igen; „ha az erényre egyenesen az akarat által nem vezet is, eljuttat hozzá észrevétlenül a' szokások által”.⁸⁷ Végső soron ez jelenti az Egyesült Államok polgárait jellemző hazafiúi viselkedés motivációját, amelynek nyomán „[m]inden amerikai ember fel tudja áldozni személyes érdekei' egy részét, hogy a' többit megmenthesse”.⁸⁸

Bár a jól felfogott önérdék tanához „minden ész hozzá férhet, kiki könnyen felfogja és megtartja”,⁸⁹ mégis fennáll annak veszélye, hogy az állapotok gyors kiegyenlítődése által egyre inkább önhaszna keresésére serkentett egyén nem ismeri fel azt. A nem felvilágosult, valódi érdekeit át nem látó tömegeknél pedig „ostoba tulságig” fokozódhatna az individualizmus, „s meg nem lehet előre mondani, melly gyalázatos nyomoruságokba fognak buktatni magokat, abbeli féltőkben, nehogy a' magok' jólétéből polgártársaik' jólétének valamit feláldozni találjanak”.⁹⁰ Ennek megelőzése érdekében az újabb kor moralistáinak feladata Tocqueville szerint nem a klasszikus értelemben vett (önzés nélküli) erények bemutatása, hanem az ön- és közérdek összekapcsolási lehetőségeinek kidolgozása és felmutatása, ami azonban sürgető kötelesség: „Világosítsátok hát fel őket minden áron: mert a' vak önfeláldozások' 's ösztönszerű erények' százada már messze futott tőlünk 's látom közelgetni azon időt, mellyben a' szabadság, közbéke, 's maga a' társasági rend is, világosság nélkül el nem lehetnek.”⁹¹ A honszeretet, patriotizmus új típusa a jól felfogott önérdék mibenlétének megismerésén és elfogadásán alapul, reflexív volta miatt létrejöttének *conditio sine qua nonja* a beszéd, a fogalmi analízis, fenntar-

85 *Uo.*, 144.

86 *Uo.*, 171.

87 *Uo.*, 170–171.

88 *Uo.*, 171.

89 *Uo.*, 170.

90 *Uo.*, 172.

91 *Uo.* – Tocqueville művének megjelenését jóval megelőzően hasonló felismerést sejtet, vagy legalábbis a hazafiság jól felfogott önérdék tanán nyugvó formájához közelítő meghatározását mutatja Széchenyi *Hitel*beli felszólítása: „Ne kívánjuk, hogy mindenki a' szépet, jót

tásának és működtetésének egyetlen lehetséges módja pedig az érveket ütköztető vita. Vörösmarty verse, amely a hazafiság mibenlétéről folyó vitába lép be, nem annak régi formáját, a néma (ösztönszerű) érzelmet (erényt) írja le; a következő öt strófa – részben imperatív formájuk dacára – a honszeretet szükségességének és gyakorlása helyes módjának a fogalom elemzésén alapuló beláttatását célzó (érvelő, vitázó) nyelvi stratégiát látszik követni.⁹²

(*Régi és új parancsolatok*) Ami Vörösmarty honszeretet-meghatározását illeti, abban több olyan parancs is helyet kapott, amelyek inkább a régi, Tocqueville terminológiája szerint ösztönszerű, az antik republikanizmus és a rendi patriotizmus elveivel összeegyeztethető erényeknek megfelelő cselekvéseket írnak elő a hazafiak számára. Ilyen a hazáért szükség esetén akár az élet feláldozását is követelő imperatívusz: „Tégy érte mindent: éltedet, / Ha kell csekélybe vedd”; mint ahogy az ezen túlmenően a közösség becsületéért még az erény látszatáról való lemondást is elvárhatónak tartó strófa parancsa: „Tűrj érte mindent a’ mi bánt, / Kint, szégyent és halált / De el ne szenvedd, el ne tūrd / Véred gyalázatát”. A „klasszikus” hazafiúi erények reiterációját Vörösmarty versében azonban minden esetben Tocqueville megfontolt patriotizmusát idéző reflexiók módosítják. Az élet feláldozását követelő első imperatívuszt („Tégy érte mindent: éltedet, / Ha kell csekélybe vedd”) egy a kontextus miatt elsősorban a hősi erény túlzására, a személyes dicsvágyból fakadó vakmerőség kockázataira utaló figyelmeztetésként érthető felszólítás követi: „De a hazát könnyelműen / Kockára ki ne tedd.”⁹³ Ezzel azonos szerkezetet mutat a következő, a nemesi nemzetfogalmat megalapozó, a korporatív csoport előjogainak hivatkozási alapját képező katonai erények és a hon fenntartásáért folytatott produktív munka egyenértékűségét állító strófa is: „S nem csak dicsőké a’ haza; / A’ munkás pór, szegény, / Bár észrevétlen, dolgozik / A’ hon’ derületén.” Ugyanez az erkölcsi és jogi követeléseket is magába foglaló szembeállítás két strófával később, az „álmos népek” lemaradásának veszélyére figyelmeztető, a reformkorban gyakran hangoztatott epokalista érvként bukkan fel újra: „S ne csak veszélyben légy serény, / A’ béke vészesebb, / 's mellyet vág álmos népeken / Gyógyíthatatlanb a seb.”

Vörösmarty szövege nem tagadja – ahogy Tocqueville sem teszi – a régi, a

's nemest csak valódi önbecsített tegye, hanem dicsérjük, jutalmazzuk a’ deréket, 's fűzzünk koszorut hív polgártársink homlokára, 's hamva nyugodjon érdememlék alatt. Így a’ korán kelő dolgos gazda, 's a’ gondos ügyes kereskedő is találhassa haszna mellett a’ közdicséretet 's hazafiai tapsát.” (SZÉCHENYI, *i. m.*, 151–152.)

92 Ehhez adalékként lásd még Vörösmartynak a vita és a pártok a társadalom sikeres működésében való nélkülözhetetlenségéről szóló, néhány évvel korábbi fejtegetését: VÖRÖSMARTY [Mihály], *A’ felekezet*, Athenaeum, 1838. május 13., 593–600.

93 Hasonló értelmű figyelmeztetések a hazafiság jelentését tárgyaló értekező művekben is olvashatóak voltak a korban. Így például a *Fillértár Honszeretet* cikkének szerzője a hazaszeretet hamis képviselői közé sorolja azokat, akik „becsületvágyok’ bálványának hódolva örömet a’ haza’ fiait mint áldozati barmokat vinnék a’ mészárszékre, hogy véres borostyánt szerzhessenek magoknak”. (9. lábjegyzetben *i. m.*, 279.)

rendi patriotizmusra jellemző, főként a hadi virtusban megmutatkozó hazafiság jelentőségét, de határozottan átalakítja a hazafiúi erények hagyományos érték-hierarchiáját. A költemény hetedik, *A' democratia Amerikában* terminológiájára lefordítva az ösztönszerű honszeretetet a reflexív patriotizmus perspektívájából megfogalmazott kritikájaként is olvasható versszaka, a hadi dicsőséggel szemben a békés tevékenységek gyakorlásában jelöli meg a közösség jövőbeli (jólétének garanciáját). Tocqueville könyvében külön fejezetet szentelt a közösségi erények az európai hagyományoktól idegen, amerikai értelmezésének magyarázatára (*A' becsületről az Egyesült-Statusokban 's democratia társaságokban*). Itt adott meghatározása szerint „[a] becsület nem egyéb, mint valamely különös állapoton alapult azon különös szabály, melly szerint osztja valamely nép a' kárhoztatást vagy dicséretet”.⁹⁴ Egy cselekedet vagy magatartásforma erkölcsi értéke tehát helyhez és korhoz, pontosabban csoportérdekekhez (egy osztály vagy a társadalom egészének céljaihoz) viszonyítva, relatív módon határozható csak meg. Mivel pedig a demokrácia célja, szemben az arisztokráciáéval nem a dicső, hanem a virágzó társadalom létrehozása, a lehető legtöbbek lehető legnagyobb jólétének megteremtése,⁹⁵ ezért a két politikai formát megalapozó erkölcsi elvek, azok erényről és becsületről alkotott fogalmai is különbözőek, sőt bizonyos esetekben határozottan ellentétesek. A gazdasági prosperitásban érdekelt társadalom értelemszerűen megbecsül minden békés gyarapodást szolgáló tevékenységet, ellenben megveti azokat, amelyek azt nem segítik vagy éppen hátráltatják. A nem csupán a hadi erényeket dicsőítő, de az ezek korrumpálódásával asszociált önhaszonért, pénzért végzett munkát is lenéző európai arisztokráciával szemben az amerikai demokráciában éppen ez utóbbi képezi a becsület alapját,⁹⁶ s jelenti egyben a közösség sikerének kulcsát. Mivel az egyenlőségen alapuló társadalomban mindenki dolgozik, „így a' munka'

94 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., IV, 100.

95 *A' democratia Amerikában* második könyvében Tocqueville így foglalta össze a kétféle társadalmi berendezkedés főbb karakterjegyeit a köztük való választást sürgetve: „De ha előttek hasznosnak látszik az ember' értelmi 's erkölcsi munkásságát az anyagi élet' szükségére intézni 's a' jólét' eszközlésére fordítani; [...] ha nem célotok bajnok erényeket, hanem békés szokásokat teremteni; ha inkább szerettek hibákat, mintsem bűnöket látni; ha jobbnak tartjátok kevesebb nagy tettel bírni, csakhogy gonoszságot is kevesebbet találjatok; ha a' helyett, hogy ragyogó társaság' kebelében éljetez, beéritek azzal, hogy virágzó társaságban élhettek; ha végre szerintetek a' kormány' fő célja nem abban áll, hogy a' nemzet' egész testének a' lehető legtöbb hatalmat, legtöbb dicsőséget szerezzék meg, hanem abban, hogy minden benne lakó egyes személyt a' lehető legjobb állapotba tegyen 's az inségtől minél inkább megóvjon: akkor tegyétek egyenlővé a' helyzeteket 's állításokat magatoknak democratia kormányt.” (*Uo.*, II, 122–123.)

96 Az Egyesült Államokban mindenki dolgozik, hiszen – mondja Tocqueville – ott ez a jólét elérésének egyetlen módja, ezért ott – az európai arisztokrácia erről vallott nézeteivel szemben – a tétlenség számít a leginkább megvetendőnek: „Találtam néha Amerikában gazdag, fiatal emberekre, kik természetüknél fogva minden fáradságos igyekezetnek ellenségei voltak 's kik mégis kénytelenítették valami életmódot választani. Természetök, szerencsájök megengedte, hogy henyélők legyenek; a' közvélemény hatalmassan tiltotta azt nekik 's ennek engedelmessékedniük kellett. Ellenben gyakran láttam európai nemzeteknél, hol még az arisztocrazia küzd az őt elragadó ár ellen, láttam mondom embereket, kiket szükségük és vágyaik szüntelen ösztökéltek, mind e' mellet hivatkozásban maradni, csak hogy felejknel becsületeket el ne veszéjtsék 's magokat inkább az unalomnak 's szorultságnak áldozni, mintsem a'

eszméje, az emberiségnek szükséges, természetes és tisztességes feltétele gyanánt tűnik fel minden oldalról az emberi lélek előtt”.⁹⁷ Az erkölcsi (elő)ítéletek nem el-lene, hanem mellette szólnak, az egyenlőség pedig „nemcsak visszaállítja a munka eszméjét, hanem fel is emeli azt, nyereség-szerzés által”.⁹⁸ Mivel Amerikában a „munka’ eszméje” elválaszthatatlanul összefonódik a „nyereség’ eszméjével”,⁹⁹ ott olyan, Európa arisztokratikus társadalmában (magán)bűnnek vagy legalábbis megvetésre méltónak tartott attitűdök, mint a kapzsiság, erénynek számítanak, ellenben a régi rend idején fontos katonai dicsvágyat esztelenségnek tartják: „Az amerikai nemes és tiszteletre méltó nagyravágyásnak hívja azt, mit apáink a köz-zépkorban szolgai kíváncsiságnak [cupidité servile] neveztek: úgy szintén ő vak és szilaj dühnek mondja azon hódító buzgalmat 's hadakozó szeszélyt, mellyek ez utóbbiakat mindennap új harcokba keverték volt.”¹⁰⁰ Ez az erkölcsi értékrendek között megmutatkozó különbség pedig Tocqueville szerint a társadalmi formák jövőbeli esélyeit is meghatározza: „Mi Európában mint valami nagy társasági ve-szélyt, úgy szoktuk tekinteni a’ lelkek’ nyugtalanságát, a’ gazdagság’ mértéklet-len vágyát 's a’ függetlenség’ szertelen kedvelését. Épen e’ dolgok azok, mellyek az amerikai köztársaságokat hosszas és békés jövődőről biztosítják.”¹⁰¹

A fentiekhez hasonló megfontolásokon alapultak azok a nemesi nemzet kato-nai karakterének megfelelő dicsőségeszményt relativizáló, az ahhoz való makacs ragaszkodás kockázataira figyelmeztető, illetve a hazafiság meghatározásából, a közösség számára fontos erények katalógusából korábban kizárt vagy legalábbis háttérbe szorított produktív tevékenységek jelentőségét hangsúlyozó hazai szö-vegek, amelyekkel Széchenyi *Hitele* óta találkozni a reformkori politikai publi-cisztikában. Ezek között olyan argumentációkra is akad példa, amelyek a nemzet fenntartásában korábban a hadi virtus gyakorlásának tulajdonított funkciókat kifejezetten a gazdaságra ruházták át. Greguss Ágoston *A’ nemzeti gazdaságnak rendszerei* című, 1842-ben megjelent értekezésének axiomatikus állítása, hogy a „nemzetek’ hatalma 's politikai kiképzése gazdasági állapotjoktól feltételeztetik leginkább.” Ezért „minden törekvéseit nemzetiségének fentartása kiképzésére, 's más nemzetektől függetlenségére, gazdasági tekintetben kell irányoznia”.¹⁰² Két évvel korábban az *Athenaeum*-ban Vajda Péter egy egész értekezést szentelt annak bemutatására, hogy a XIX. századra a „munkásság” és az ebből fakadó gazdagság csaknem teljesen átvette a háború és a katonai erények egykori szerepét. Míg a „nemzetek hajdan a’ kardot ismerék az elfoglalás’ egyetlen eszközül”, addig ebben az évszázadban már „munkával hódítják meg a’ földet és foglalják el az országot”,

munkának.” *Uo.*, IV, 108–109.

⁹⁷ *Uo.*, III, 211.

⁹⁸ *Uo.*

⁹⁹ *Uo.*, 212.

¹⁰⁰ *Uo.*, IV, 106. – Fábíán szóhasználata a fenti idézetben nem teljesen egyértelmű, a szö-veg újabb fordításában a „szolgalelkű kapzsiság” kifejezés szerepel. (TOCQUEVILLE, *Az ameri-kai demokrácia*, i. m., 873.)

¹⁰¹ TOCQUEVILLE, *A’ demokracia...*, i. m., II, 188.

írta a túlzottan is derúlító szerző.¹⁰³ A vitézség a „kardok” letűnt korával szemben már nem elégséges alapja a nemzet dicsőségének; „ma a’ legmunkásabb nép a’ leggazdagabb, a’ leggazdagabb a’ leghatalmasabb, a’ leghatalmasabb az elfoglaló”.¹⁰⁴ De nem csupán a hódítás (elfoglalás), hanem a haza a nemesség mint korporatív csoport identitásának és előjogainak megalapozása tekintetében ugyanennyire fontos megtartása is eloldódni látszik a hadi erényektől. Idézett írásában Vajda az új értelemben vett erős nemzet hazájához való „jogait” hangsúlyosabban kötötte az anyagi érdekekhez és a gazdasághoz, mint a katonai funkciókhoz: „A’ gazdag nemzet’ birtokossága különféleként gyökerezik a’ hazában. Legelőször is történelmi jogánál fogva bírja a’ földet, de bírja másodszer a’ rajta létezés és az azt munkálás’ jogánál fogva, bírja harmadszer munkája’ sükerénél, a’ gazdagságánál fogva, melly csak a’ intézkedéseknek, a’ jog és igazság’ kielégítésének lehet következése, – és bírja negyedszer az illy haza’ szereteténél fogva, melly őt minden perczben késszé teszi, életével védni azon rendszert, melly hatását olly kedvező körülmények közé helyezé, melly igazságos viszonyok előhozása által életének minden kellemhez utat nyita.”¹⁰⁵

A nemzetet és hazát fenntartó funkciók hierarchiájának a békés tevékenységek javára történő átrendeződésével végül „a’ munka győz a’ penészes kiváltságokon”; a gazdasági érdekek jelentőségének felismerése Vajda gondolatmenete alapján szükségképpen elvezet a jogrend átalakulásához, s igazságosabb társadalmi

102 GREGUSS Ágoston, *A’ nemzeti gazdaságnak rendszerei*, Tudománytár, 12. kötet, 1842, 57.

103 VAJDA Péter, *Az elfoglalásokról a XIX. században*, Athenaeum, 1840. április 16., 498; április 23., 516. – Tocqueville könyve második kötetének végén a XIX. század elején még terjeszkedő „két nagy népet”, az oroszot és az amerikaiat összevetve a hódítás két típusát még egymással versengőnek látja. Míg az előbbi a „szolgaságot” használva eszközül, a „polgárisultsággal” szembeállva terjeszti ki hatalmát, az utóbbi a „személyes érdekre támaszkodik”, s a szabadságot használja célja elérésére: „Azért is az amerikainak hódításai a’ földmíves’ szántóvasával, az oroszéi a’ katonai kardjával vitetnek végbe.” (Vö. TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., II, 401.)

104 VAJDA, *Az elfoglalásokról*, i. m., 499. – Ugyanez az argumentáció a nemzeti történelemre vonatkoztatott összevetés formájában is megjelenik a szövegben: „[K]orunkban gazdagság által történnek az elfoglalások ’s [...] a’ melly nemzet a’ gazdagodás’ útján van, az nem kevesebbet visz ma végbe, mint Árpád’ dandárai tettek, midőn vitéz kardokkal kezökben és bátorsággal kebleikben a’ három bércz’ és négy folyam földét elfoglalák.” (Uo., 516.) Hasonló gondolatmenettel természetesen számos korabeli szerzőnél találkozni. Széchenyi a *Világ* egy helyén cáfolja azt a történelmi érvet, miszerint a teutonok és szkíták példája igazolná, hogy egy nép szabadsága független a pénztől, hiszen ők „inkább csak külső hatalomtul voltak függetlenek, mint belsőkép olly szabadok, millyeneknek lenni emberhez illő”, mivel gazdasági források hiányában az ezt lehetővé tevő kultúra sem jöhetett létre. „Eleink [...] minden jó tulajdonik mellett, nyugalomban az állatoktul nem igen különbözőleg éltek, fellázítva pedig nem alkotás, hanem csak rombálás által ismértették meg magokat. Vérről szerezni ’s rontani azonban [...] nem foly a’ valódi szabadság szellemébül”. Ezzel szemben az újabb kor történelme éppen azt igazolja, „hogy az elszegényülésnek legbizonyosb következménye az elaljasodás, az elaljasodásnak pedig a’ szolgaság”. Ezért a szabadság védelme miatt is „a’ pénz ’s vagyon-körülti gond ’s rend, bármilly szük keblünk láttassék is, ’s bármilly unalmas, sőt gúny ’s neveltség tárgya lenne is, lelkünkre van kötve, ha semmi egyéb okbul nem is, legalább azért, hogy – Istenért! – el ne aljasodjunk, és szolgaságba ne törpüljünk”. (SZÉCHENYI István, *Világ*, Pest, Fűskúti Landerer Nyomtató Intézetében, 1831, 211–212.)

viszonyokat teremt. Ennek egyik leghangsúlyosabb mozzanata a szöveg szerint a birtokbírhatási jog kiterjesztése:

„Hajdan a' kardok' és vitézség' férfiai a' föld embereit ejték birtokukba 's a' meghódított néppel együtt a' föld birtokosaivá lettek. De a' föld csak közvetve volt övék. A' rabszolga, későbbben »paraszt« nevű, izzada fölötte, ő zsírzá be 's ő aratá meg; az úr csak a' vérveríték' gyümölcsével bujálkodott. Későbbben megfordultak az idők 's ma már azon ponton állnak, hogy a' föld azé, a' ki míveli, 's annak gyümölcsöz, a' ki beülteté.”¹⁰⁶

Vajda gondolatmenete azt sugallja, hogy a valódi hazát (illetve a nemzet ahhoz való „jogát”) a terület tulajdonlásához való jog általánossá tétele teremtheti csak meg; annak hiányában senki nem bírja azt igazán, hiszen akik földjét „történelmi jognál fogva” birtokolják, nem művelik, akik ellenben a „munkálás' jogánál fogva” magukénak mondhatnak, nem birtokolhatják. Az *elfoglalásokról* szövege szerint ilyen értelemben a haza és honszeretet *conditio sine qua nonja* a birtokbírhatás.

Hasonló összefüggéseket idézhetett fel a korabeli olvasóban a *Honszeretet* eredeti változatának ötödik strófáját nyitó tagadó formájú állítás („nem csak dicsőké a' haza”), illetve annak a nemzetfogalom kibővítését sürgető folytatása. A haza és nemzet kapcsolatának birtokviszonyként való megnevezése a korban nem csupán metaforikus (a jogokban való egyenlő részesedésre történő általános utalásként), hanem elsősorban a birtokbírhatás kiterjesztésének aktuális jogi kérdéséhez kapcsolódóan szinekdochikus módon, vagyis – hasonlóan a korábbi nemesi nemzet értelmezéséhez – a haza területe egy részének birtoklásában való tényleges részesedés lehetőségeként is érthető volt. A *Cosmorama* című könyvecske a föld tulajdonjoga és a haza fogalma közé egyenlőségjelet tevő írója szerint, mivel Magyarországon ötszázezer emberé minden föld, tizenkétfélmillió „mit sem tud arról mi a' birtok, mi annak attributuma, mi a' haza”. Mivel pedig ez alapján csupán az előbbiek tekinthetők a nemzet valódi részeinek, a lakosság nagyobb hányadát – szól a szerző ironikus, ám a bennefoglalt *Szózat*-allúzió miatt egyúttal patetikus hangvételű következtetése – új hon keresésére kell küldeni, mivel „magyarországon [sic!] minden pusztaí, posványosai, és ohioi rengetegei mellett is nincs számára hely”.¹⁰⁷ A birtokbírhatás az igazi hazaszeretet feltétele, s az ebből kizárt néptömeg – vélekedett Kölcsey *Himnuszát* idéző fordulattal élve Karvasy Ágoston – „úgy szólván mégcsak lehetőség tekintetében sem találja honát a hazában”.¹⁰⁸ Legegyértelműbben – néhány évvel Vörösmarty versének születése és a birtokbírhatásra vonatkozó 1844/IV. tc. elfogadása után – Táncsics Mihály fogalmazta meg ezt a gondolatot a földművelőkhöz szóló *Népkönyvében*. A törvény jelentősége Táncsics magyarázata szerint elsősorban abban áll, hogy annak értelmében „e' földrész, melly Magyarországnak nevezetik, 's a' melly 6175 □gü mérföldet tesz, mienk”, ezért életbe

105 VAJDA, *Az elfoglalásokról.*, i. m., 517.

106 *Uo.*, 516.

lépésétől kezdve „a' legszegényebb nemnemes is annyi joggal mondhatja e' hazát magáénak, mint a' legnagyobb birtokú gróf”.¹⁰⁹ A *Honszeretet* a dicsőséget a produktív munkával szembeállító strófája, amely valószínűleg a birtokbírhatás ügyére konkretizált jelentésben is érthető volt a korabeli közönség számára, kifejezetten gazdasági kontextusba helyezi a honszeretet fogalmát. Hiszen a Vörösmarty versének keletkezésekor a birtokbírhatás törvénybe még nem iktatott általánossá tétele mellett síkra szálló reformkori szerzők argumentációjának központi eleme az a toqueville-i megfontolt hazaszeretet alapját képező jól felfogott önérdék tanával egybehangzó érv, hogy a személyes gyarapodás lehetőségével kecsegtető földtulajdonlás valójában a közérdeket szolgálja, mivel az önérdéke által motivált egyén, saját jólétének növelésére törekedve, a „hon derületén” is hatékonyabban dolgozik.¹¹⁰ Ez pedig a *Honszeretet* hetedik strófájának figyelmeztetése értelmében a nemzet jövőjének legfontosabb garanciája is egyben.

A vers „definíciós” szakaszát záró nyolcadik strófa a korábbi versszakokban körülírt jól felfogott önérdéken alapuló reflexív patriotizmus működési modelljét adja. A honszeretet itt leírt mintája morális alapját tekintve kétségkívül idegen a magyar képviselői líra korábbi hagyományaitól, hiszen olyan cselekvéseket és attitűdöket (alku, fukarság) állít a közösség számára hasznosnak, és mutat fel követendőként a hazafi számára, amelyek tradicionálisan rendszerint éppen ellentétes módon, olyan magánbűnöként értelmeződtek, amelyek – elterjedésük esetén – a nemzet erkölcsi süllyedését, eredeti karakterének elvesztését, végső soron pedig a közösség teljes felbomlását, pusztulását idézhetik elő. Tocqueville elemzése szerint azonban éppen ezek az európai nézőpontból idegennek és ellenszenvesnek látszó erkölcsi elvek azok, amelyek az amerikai társadalom prosperitását és politikai rendjének stabilitását biztosítják. Az amerikai államok olyanok, „mint megannyi kereskedő társaságok”, polgáraik elsődleges törekvése ezért a haszonszerzésre irányul, s ez határozza meg politikai gondolkodásukat és aktivitásukat is:

„Az amerikaiakat legmélyebben izgató szenvedélyek kereskedési 's nem political szenvedélyek; vagy is inkább ők a' politicába a' kereskedési szokásokat viszik által. Szeretik a' rendet, melly nélkül a' vállalatok jól nem mehetnének; [...] többre becsülik a' józan észet, melly nagy vagyonokat szerez a' lángésznél, melly azokat elfecsérli; az általános eszmék az ő pontos számoláshoz szokott lelkeiket elijesztik 's nálók a' praxis nagyobb becsben van mint a' theoria.”¹¹¹

107 A. N. Z., *Cosmorama: Haladás és párt tekintetében*, Pest, Emich Gusztáv, 1843, 67–68.

108 KARVASY, i. m., 16.

109 STANCSICS [TÁNCICS] Mihály, *Népkönyv*, Lipcse, Keil Erneszt és társa, 1846, 66.

110 A korábban már hivatkozott munkák közül ugyanezt az argumentációt lásd például TREFORT, *Anyagi érdekekről*, i. m., 13; vagy KARVASY, i. m., 14–15.

Amerikában, mondja Tocqueville, minden cselekedet végső motivációja az anyagi gyarapodás vágya, mércéje pedig a (pénzben kifejezhető) hasznosság.¹¹² Ez a „kalmáros magaviselet”, minden erőfeszítés, így a közért hozott áldozatok esetében is megköveteli – a *Honszeretet* nyolcadik strófája előírta – eseti és egyéni mérlegelést. Az amerikai polgárnak szokása áldozni hazájáért, „s e’ szokást zúgolódás nélkül, gyakrabban mint mi, ’s bővebb mértékben is gyakorolja: de adakozása és bőkezűsége okokon épült és kiszámolt”. Reflexív patriotizmusának megfelelően pedig áldozata minden esetben az ön- és közérdek egybeesésének belátásán alapul: „Nem a’ neki lelkesülés, sem nem a’ szenvedély oldja ki erszénye’ kötelét, hanem politicalai vagy illendőségbeli indító okok; a’ hasznosnak érzete ’s tudata a’ köz érdeknek, melly belátása szerint, neki mint egyszerű polgárnak, magános érdekét is befoglalja. [...] Azt akarja, hogy a’ közérdek nagyon világosan kitessék a’ szemnek.”¹¹³ Ennek a Tocqueville szerint az amerikai élet csaknem minden területét,¹¹⁴ így a közügyek intézését is uraló „kalmáros” számításon nyugvó gondolkodásnak az alapvető vonásai sejlenek fel Vörösmarty költeményének nyolcadik strófájának imperatívuszaiban. Ahogy a francia szerző jellemzése alapján a tengerentúli demokráciában „a’ pénz fontossága valósággal nagyobb”, mint az arisztokráciában, lévén az a társadalmi felemelkedésnek, és minden dolog megszerzésének, bármiféle cél elérésének szinte egyedüli eszköze;¹¹⁵ úgy lesz az 1843-as versben a pénz, illetve a vele asszociált haszonelvű, gazdasági logika a hazafiúi cselekvés mintája.

Bármilyen különösnek tűnjön is a korabeli képviseleti líra közegeiben, a *Honszeretet* nyolcadik strófájában a nem csupán az anyagi jólétet közvetlenül elősegítő, ilyen értelemben termelő, fizikai munkára, hanem a hazáért hozható lehetséges áldozatok teljes körére kiterjesztett „gazdasági” logika a korabeli olvasó számára minden bizonnyal nem volt teljesen ismeretlen, és nem csupán figuratív módon volt értelmezhető. Friedrich List magyarul 1843-ban megjelent *A’ politikai gazdaságtudás nemzeti rendszere* című nagy hatású könyvében hibásnak vagy legalábbis kiegészítendőnek állította Adam Smith elsősorban az anyagi produkcióra vonatkozó munkaérték-elméletét, mivel „[a]zon válaszra, hogy a’ munka az oka a’ gazdagságnak, és viszont a’ henyeség oka a’ szegénységnek [...] ismét – és ismét tovább

111 TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., II, 189–190.

112 „Amerikában az anyagi jólét’ szenvedélye nem mindig kizárólagos, de általános; ha nem minden ember egyformán érzi is azt, de érzi mindenki.” (*Uo.*, III, 177.) Ehhez hasonló axiomatikus állítással kezdődik Fábíán fordításának az *Athenaeumban A’ pénz Éjszakamerikában* címen közölt részlete: „Az amerikai ember’ minden pénz, minden szava mögött pénz lappang. De azért csalatkozna’nk, ha azt hinnők, hogy ő magára pénzbeli áldozatokat vetni nem tud.” (*Athenaeum*, 1838. szeptember 20., 384–385.)

113 *Uo.*, 385.

114 A kereskedőkből és iparúzókból álló társadalomra jellemző gondolkodási forma Tocqueville szerint az amerikaiak filozófiai és politikai elképzelései tekintetében (lásd például a *Philosophiai módszere az amerikaiaknak*; illetve a *Miért nem voltak az amerikaiak soha olly szenvedélyesek politicalai tárgyban az általános eszmék iránt, mint a’ francziák* című fejezeteket: TOCQUEVILLE, *A’ democratia...*, i. m., III, 8–14, 28–30.) éppúgy meghatározó jelentőségű, mint a családi szokások és erkölcsök (vö. *Uo.*, IV, 67.) vagy akár az amerikai angol nyelv vonatkozásában (lásd a *Mint módosította az amerikai democratia az angol nyelvet* című fejezetet *Uo.*, III, 90–98).

is azon kérdést tenné: de hát a' munkának mi az oka, és hasonlólag a' restségnek mi az oka?"¹¹⁶ A teória alapvető hiányosságát List abban látta, hogy az „vizsgálódásai” tárgyává csupán csak az anyagi gazdagságot, vagy is a' csereértéket tette, és hogy csupán a' testi munkát jelezte ki terményezőerő gyanánt”. A produktív tevékenységek túl szűk körére kiterjesztett elmélet hibás voltát a német szerző szatirikus példasorral illusztrálta:

„A' szerint az, a' ki sertéseket növel terményezőtagja a' társaságnak: ellenben, a' ki embereket növel, nem terményezőtagja. A' szerint az, a' ki pásztordudát, vagy dorombot készít eladásra, már terményez; ellenben a' legnagyobb hangász virtuózok nem terményezők; mert az általok eljátszottat vásárra vinni nem lehet. A' szerint az orvos, a' ki betegeit megmenti a' haláltól, nem tartozik a' terményező osztályba: de a' gyógyszerészinás oda tartozik [...]. A' szerint egy Kepler, egy Newton, egy Watt, nem oly terményezők mint egy számár, egy ló, vagy egy szántó ökör, melyek mint munkások, az újabb időben Mac Culloch úr által, az emberi társaság terményező tagjai' sorába iktattattak.”¹¹⁷

Az általa észlelt anomáliát List szerint azáltal lehet feloldani, ha a közvetlenül nem materiális javakat előállító tevékenységeknek is produktív erőt tulajdonítunk:

„Minden esetre igaz ugyan, hogy azok, a' kik sertéseket tenyésztene, bőrdudákat, vagy labdácsokat gyártanak, valóban terményezők: de még sokkal nagyobb mértékben azok az ifjúságnak és a' felnőtteknek oktatói, a' virtuózok, az orvosok, a' bírák 's a' közigazgatók. Amazok *csereértékeket* terményeznek: ezek pedig *terményezőerőket*.”¹¹⁸

Ennek okán List gazdasági rendszerében a szellemi tevékenységek vagy akár a hon védelme – vagyis valamennyi a *Honszeretet* nyolcadik strófájában felsorolt, a hazafiúi szereprepertoár elemeként megjelenített tevékenység és maga a vers megalkotása is – a nemzeti gazdaság rendszerén belülre kerül mint olyan, annak hajtóerejét biztosító erőforrás, amellyel a közösség gazdálkodhat és amellyel gazdálkodnia is kell:

„Valamely nemzetnek [...] egész társasági állapotját főleg a' foglalkozatok' felosztásának, 's egyszersmind a' terményezőerők' össze szövetkezéseinek elve szerint, kell megítélni. [...] A' nemzetnél a' foglalkozások' legfensőbb felosztását: a' szellemiekre, és anyagiakra való felosztás képezi. Mindket-

115 Vö. *Uo.*, IV, 96.

116 Dr. LIST Fridrik, *A' politikai gazdálkodás nemzeti rendszere*, 2. kötet, fordította SÁRVÁRY Antal, Kőszeg, Reichard Károly, 1843, 30.

117 *Uo.*, 39.

tő költsönösen feltételezi egymást. Mennél többet visznek véghez a szellemi terményeszek, belről az erkölcsösség, vallásosság, felvilágosodás, esméret szaporítás, szabadság és politikai tökélesbülés a személyek, és tulajdon-vagyonok biztosságának, külre pedig a nemzet önállóságának és hatalmának gyarapítására; annál nagyobb lesz az anyagi terményezés is; – és viszont, mennél többet terményeznek az anyagi terményeszek anyagi javakban: *annál inkább gyarapíttathatik a szellemi terményezés is.*¹¹⁹

A nemzet pallérozása a gazdasági siker feltétele, az erre szánt minden kiadás valójában „a’ jövendő nemzeti terményzőerő ápolására fordíttatik”,¹²⁰ vagyis a jövőbe befektetett forrásnak tekinthető.

(A jövő) A *Honszeretet* második, tizenegy strófa terjedelmű egysége a jövőről szól, amelynek leírása az előzőekben meghatározott fogalom extrapolációjaként, az attól várható eredmények felvázolásaként érthető. A szakasz első öt versszakka ennek első periódusát mint a hazaszeretet kihunyásának idejét mutatja be. Az 1843-as költeményben – mint arra korábban utaltam – a *Szózat* jövőképétől eltérően nem a hazafi(ak) erkölcsi cselekedeteitől függetlenül bekövetkező lehetőségekről, jóval inkább egy szükségszerűen lezajló folyamat kötött sorrendben megvalósuló stádiumairól van szó. Bár ennek végeredménye a szöveg szerint feltétlenül kedvező, joggal vethető fel a kérdés, hogy Vörösmarty az általa javasolt modell közvetlen következményeit miért látta ennyire sötéten. A lehetséges válasz ismét Tocqueville-nél található. *A’ democratia Amerikában* szerzője könyvének számos helyén deklarált történelemfilozófiai axiómája szerint az egyenlőség terjedése feltartóztathatatlan, a folyamatot azonban „félelmekkel 's reményekkel telve”¹²¹ szemlélte, s gyakran figyelmeztette olvasóit az abban rejlő kockázatokra is. A *honszeretet* két fajtáját ismertető, korábban már idézett alfejezetben az ezek közötti átmenet időszakát, amelyben a régi forma már teljességgel eltűnt, az új pedig még nem vált általánossá, a demokrácia felé vezető út legkockázatosabb szakaszaként ábrázolta:

„De néha a’ népek életében olly pillanat fordul elő, mikor a’ régi szokások megváltozva, az erkölcsök elromolva, a’ hitek ingadozásba hozva 's az emlékek’ csábjai eltűnve vannak, 's mikor azonban az ismeretek még tökéletlenek, és a’ politicial jogok rosszúl biztosítvák, vagy korlátozottak. Ekkor az emberek a’ hont már csak gyenge és kétes fényben látják, nem kötik azt többé sem a’ helyhez, melly szemeik előtt lelketlen földdé változott; sem őseik’ szokásihoz, mellyeket járom gyanánt nézni megtanultak; sem a’ valláshoz, mellyről kételked-

118 *Uo.*, 40–41.

119 *Uo.*, 61–62. – Ezzel az érveléssel találkozhattak a korabeli olvasók Karvasy Ágoston korábban idézett könyvében is. (Vö. KARAVASY, *i. m.*, 146–147.)

120 LIST, *i. m.*, 34. – A nemzet pallérozottságának és gazdaságának összefüggéséről Listnél lásd még: LIST, *i. m.*, 1. kötet, 63.

nek; sem a' törvényekhez, mellyeket nem ők hoznak; sem a' törvényhozóhoz, kit félnek és útnak. E' szerint nem látják azt sehol, sem saját vonásai, sem más alak alatt, 's némi szűk, és észnélküli önzésbe vonulnak. Ezen emberek kikerülnek az előítéleteket, a' nélkül, hogy az okosság' uraságát elismernék; nem bírnak sem a' monarchia' ösztönzerű hazafiságával, sem a' köztársaság' eszmélt honszeretetével; hanem a' kettő közt állnak a' zavarnak 's nyomornak közepette.”¹²²

Amit Tocqueville itt leír, az az önérdék helytelen értelmezése, az individualizmus máshol bővebben elemzett eluralkodásának időszaka, amely értelemszerűen kizárja a honszeretet bármilyen formáját. Ugyanezt a két társadalmi forma, az arisztokrácia és a demokrácia között megrekedt állapotot, amelyben a nép már „tetteinek szabályául vette a' haszon elvét”, ám amelyben felvilágosultság híján „önzése színtolly észnélküli, mint hajdan magamegadása”,¹²³ könyvének bevezetőjében Európa, pontosabban Franciaország jelenbeli állapotának jellemzőjeként adta elő:

„A' társaság csendes; nem mintha erejében 's jólétében bíznék, hanem inkább azért, mert magát gyengének 's erőtlennek hiszi [...]. Kiki érzi a' gonoszt, senki a' jobbnak keresésére szükséges bátorsággal 's lelkesüléssel nem bír; vannak az embereknek kívánságaik, panaszaik, bosszonkodásaik és örömeik, de mellyek semmi látszatot, semmi tartósságot nem eszközölnék, hasonlóképpen az öregek' buzgólkodásához, mellyek csak tehetetlenséggel végződnek. E' szerint elhagytuk a' jót, mellyet a' régi állapot adhatott, a' nélkül, hogy megszereztük volna a' hasznost, mit az új állapot nyújthatna.”¹²⁴

Az átmenet időszakának, a társadalom dermedt állapotának, a nem csupán a közös célok elérését, hanem még az egyéni érdekek érvényesülését is lehetetlenné tevő izolációnak tocqueville-i rajzát idézi Vörösmarty a közelebbi jövőről adott prognózisában leírt „sötét kor”. A „[r]emélni, tenni hő”, ám magányos honfiéval szembeállított magatartások a szűk körbe visszahúzó, csupán önérdékével foglalkozó individuum erőtlenségét, tehetetlenségét, és az általános reményvesztettséget demonstrálják: „S midőn a legtöbb emberek / Csüggednek várni jót / Család- / társai- s magokért, / Ha sorsuk csalfa volt; // [...] Midőn a legbuzgóbb anya / Remény- s munkátalan, / S a veszni indult gyermekért / Csak sóhajtása van”. Az előzőekkel ellentétben ezekben a versszakokban semmi nem utal közös célokra vagy az ezek megvalósításához szükséges erényekre; Vörösmarty egy olyan jövőnyomasztó képét vetíti olvasói elé, amelyben a társadalmi kapcsolatok és együttműködés megszűntek, amelyben nem csupán az ember pozitív erkölcsi cselekedete-

121 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., IV, 238.

122 *Uo.*, II, 106–107.

123 *Uo.*, I, 18.

teit leíró régi fogalmak vesztik el értelmüket, hanem az egyén gyengesége miatt az azok ellenpólusát jelentő bűnök sem vezethetnek célra. Az általánossá váló individualizmus korának toqueville-i leírásához hasonlóan az önérdék hajszolása, hibás értelmezése miatt az egyén még saját eredeti célját is elvéteti; a „vágyott javak” megszerzése helyett csak zavart és nyomort idéz elő. („Midőn nem méltatott erény / És bűn, mely célt nem ér, / Kifárad újra küzdeni / A vágyott javakért.”)

A talán *A' democratia Amerikában* hatását tükröző komor vízió azonban ugyanezen könyv alapján el is osztható. Az egyenlőség terjedésével a közösségre leselkedő veszélyeket Tocqueville megelőzhetőnek vagy legalábbis leküzdhetőnek állítja.¹²⁵ Az új társadalmat fenyegető individualizmus elterjedésének orvossága – mint azt az Egyesült Államok példáján bemutatta – magában a problémát okozó jelenség karakterében rejlik; az önérdék a felvilágosult belátás segítségével önma-ga ellen fordítható, s a közérdek előmozdításának hathatós eszközévé formálható. Ahhoz azonban, hogy a jól felfogott önérdék tana általánosan elfogadottá válhas-son, vagyis hogy a társadalom tagjai okos számítással képesek és hajlandóak le-gyenek pillanatnyi vágyaik és közvetlen érdekeik feláldozására – vagy legalábbis kielégítésük elhalasztására – a hosszútávon érvényesülő közös jóért, szükséges, hogy világosan lássák közösségük távlati céljait.¹²⁶ Tocqueville ezt a demokráciá-ban minden más társadalmi formánál fontosabbnak állítja, ezért szerinte az új kor moralistáinak legfontosabb feladata, hogy az ön- és közérdek szoros kapcsolatát kimutatva meggyőzzenek annak szükségességéről,¹²⁷ a kormányzatoknak pedig „igyekezniük kell visszahozni az emberekbe a jövő szeretetét”.¹²⁸ A jövővel kapcsolatban nem csupán a félelmeket kell eloszlatni; nem helyes az azzal kap-csolatos túlzó elvárások felkeltése sem.¹²⁹ Bár a demokrácia törekszik „az ember’ értelmi 's erkölcsi munkásságát az anyagi élet’ szükségéire intézni 's a’ jólét’ esz-közlésére fordítani”, s az új társadalom célja, „hogy minden benne lakó egyes sze-mélyt a’ lehető legjobb állapotba tegyen 's az ínségtől minél inkább megóvjon”,¹³⁰ de míg e kormányzati forma gyengeségei azonnal láthatók, „üdvös befolyása némi észrevehetlen 's úgy szolván titkos úton munkál”, ezért „jó tulajdonai csak sokára fedeztethetnek fel”.¹³¹ Ezért a kormányzatoknak feltétlenül szükséges „gyakorla-

124 *Uo.*

125 Könyve utolsó bekezdéseinek egyikében kifejezetten optimistán nyilatkozik ennek esélyeiről: „Látok nagy veszélyeket, mellyek elháríthatók, nagy rosszakat, mellyek megelőzhe-tők, vagy megszoríthatók, 's mind inkább megerősödöm azon hiedelemben miképp a’ democ-rata nemzeteknek arra, hogy becsületesek 's boldogok lehessenek, még elég csak akarniok.” – *Uo.*, IV, 238.

126 A jövő víziójának Tocqueville művében betöltött szerepéről részletesebben lásd Roger Boesche könyvének *The Importance of Some Vision of the Future* című alfejezetét (BOESCHE, *i. m.*, 206–208); illetve Jon Elster idézett munkájának *Enlightened Self-Interest* című szakaszát (EL-STER, *i. m.*, 49–50).

127 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, *i. m.*, III, 208.

128 *Uo.*, 209.

129 Lásd *Uo.*, 14.

130 *Uo.*, II, 122.

131 *Uo.*, 99. – A demokrácia hosszú távon érvényesülő előnyeiről szóló hasonló megjegy-

tilag megtanítani a' polgárokat arra, hogy a' gazdagság, hírnév, hatalom jutalmi a' munkának; [...] hogy tartós csak az szokott lenni, mit az ember fáradsággal szerez".¹³² Vörösmarty versének második szakasza mintha ehhez hasonló funkciót kívánna betölteni, amikor sem túlzó elvárásokat, sem reménytelenséget nem keltve, a jövő lehetőségeit felmérve bemutatja annak kockázatait, de egyúttal azok ellenszerét is a kitartó, „remélni, tenni hő” hazafiúi magatartás formájában. Ez utóbbi hosszú távú eredményességéhez a szöveg szerint nem férhet kétség. A kitartó (megfontolt) honszeretet elterjedésével a verset a biztosan bekövetkező jobb kor idilli képei és a jövőtől való félelem feloldása zárja: „Oh honfi, őrizd e tüzet / S ne félj, ha vész borul”.¹³³

A vers utolsó szakasza erről a biztos jövőről, a „munkára tette kész” polgárok újra viruló honáról szól. A költeményben felvázolt folyamat célját jelentő közösség metaforája, „a nemzet isten képe lesz” kapcsán S. Varga Pál hívta fel a figyelmet arra, hogy az nem Vörösmarty költői leleménye, hiszen – ha nem is a nemzetre, hanem a hazára vonatkozóan – néhány évvel korábban már felbukkant Vajda Péter egyik írásában.¹³⁴ A *Haza* című, 1839-ben az *Athenaeum* hasábjain napvilágot látott szöveg többféle variációban is használja a valódi haza eszményi fogalmát kifejezni hivatott képet. Az igazi haza „földi isten”, „isten' országa e' földön”, „az istenség' képe” vagy isten „helytartója a' földön”, egy helyütt pedig valóban Vörösmarty versével azonos módon „isten' képe”-ként nevezi meg azt.¹³⁵ Egy ezzel csaknem azonos hasonlattal azonban Tocqueville is élt *A' democratia Amerikában* egyik igen fontos helyén, a népfelség elvének Egyesült Államokbeli működéséről szóló fejezet lényegének összefoglalásaként: „A' nép úgy uralkodik az amerikai politikai világban, mint isten a' mindenségben. Ő oka és vége minden dolgoknak; minden tőle jó ki és belé foly vissza.”¹³⁶ Bár megfogalmazásában kétségekívül Vajdáéhoz hasonlít, versbeli kontextusa miatt Vörösmarty metaforája jelentését tekintve mégis inkább Tocqueville hasonlatával azonosítható.

Az *Athenaeum* 1839-es cikkének szerzője a képet a hazától elvárt funkciók hatásos kifejezésére használta: „A' haza földi isten legyen, vagy ha e' kifejezés bálványozásnak tetszik előttetek, legyen isten' képe, helytartója a' földön, hatva határai között, a' honfiakra, míg isten az egész természetben hat és minden lényekre.”¹³⁷ zések a mű számos helyén olvashatóak. Lásd például *Uo.*, 113, 121.

132 *Uo.*, III, 209.

133 Vörösmarty fenti soraira emlékeztető figyelmeztetésekkel *A' democratia Amerikában* több helyén is találkozni: „[K]ortársaink úgy is igen hajlandók kétkedni a' szabad akarat felől, minthogy kiki közülök magát erőtlensége által minden felől korlátozva érzi, hanem a' társas testületbe egyesült embereknek még készek erőt és függetlenséget tulajdonítani. Ovakodjunk, hogy ez eszmét be nem homályosítsuk, mert a' lelkeknek felemeléséről nem pedig végső elnyomásáról van a' kérdés.” – *Uo.*, 122.

134 Vö. S. VARGA, *i. m.*, 165.

135 Vö. VAJDA, *A' haza, i. m.*, 757, 760, 761.

136 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, *i. m.*, I, 91. – Mivel Tocqueville szerint a népfelség elve egyszerre jelenti a politikai intézményrendszer és a civil társadalom működésének alapelvét („a' köztársaság' nemző elve ugyanaz, melly az emberi cselekedetek' nagyobb részét szabályozza”), ezért ez jelenti az amerikai demokrácia működésének legfontosabb feltételét. (*Uo.*, II, 375–376.) Erről lásd: Pierre MANENT, *A liberális gondolat története – Tíz előadás*, ford. BABARCZY Eszter, Pécs, Tanulmány Kiadó, 1994, 131–132.

Vajda elvárása, hogy a hon úgy *gondoskodjon* gyermekeiről, ahogy isten gondoskodik teremtményeiről („tőle a' földön azt várom, mit istentől ti az egekben”),¹³⁸ szövegében megjelölve azokat a funkciókat, amelyeket e tekintetben be kell töltenie; a valódi haza szerető anyja, bölcs apa, gondos oktató és törvényhozó.¹³⁹ Az az ország pedig, amely mindezekben „a' haza tökélyképehez közelíteni tudna, az isten' országa e' földön”,¹⁴⁰ s valóban méltó az áhítatos tiszteletre. Míg Vajdánál olyan, a hazához kapcsolt tulajdonságok szakralizálásáról van szó, amelyek ismerősek lehetnek a hazai olvasók számára, addig Tocqueville hasonlata valóban új minőséget fejez ki. A komparáció nála az amerikai demokrácia alapját, a népfelség elvét kívánja megvilágítani; az amerikai nép hazájának és önmagának éppoly szuverén ura, mint ahogy isten az egész univerzumé. Vörösmarty metaforája Vajdáétól nem egyszerűen abban különbözik, hogy nem a hon, hanem a nemzet jellemzésére szolgál, hanem a korábbi képviselői lírában hasonló funkcióban használt szóképektől elütő, Tocqueville-éhez viszont hasonlító „tagolatlanságában” is.

A politikai közösség leírására szolgáló talán leggyakrabban használt metafora/hasonlat a korban az emberi test képe. Ennek a nemesi nemzetre alkalmazott változatának jellegzetes példája Kisfaludy Sándor az 1822-es *Aurorában* megjelent *Magyar nemzeti ének* című verse: „A' Nemzetnek teste a' Nép, / Feje annak a' Király; / A' nemzettest erős és ép, / Virág- 's gyümölcsös korban áll, / Míg azt ősi törvényeink / Erős lelke élteti; – / Idő' 's világ' vészeinek / Dúhe meg nem döntheti. / Tartsdmeg, Isten, Fejedelmünknek, / Nemzetünknek, Törvényünknek / Háromágú kötelét! / Egy testté vált lételét!”¹⁴¹ De ugyanezt használta például 1840-ben Vörösmarty is a Liszt Ferenc-ódában, természetesen egy az előbbtől alapvetően különböző, integratív közösségfogalom megjelenítésére az istenésszel gondolkodó (ezer) fej és az óriás kézzel cselekvő nép képében a francia, a viszályon érckarokkal úrrá levő férfi hasonlatában a magyar nemzetre. E szóképek szerint a közössége egészséges működése, összetartó ereje a részek eleve meghatározott funkciók szerinti (hierarchikus) elrendezettségében és ennek megfelelő harmonikus együttműködésükben keresendő. Az „isten képe” metafora lényege ezzel szemben a részek közti hierarchikus viszonyok hiánya, ilyen értelemben az a test-hasonlathoz/metaforához mérten „anorganikus”. Ahogy Tocqueville hasonlata, úgy Vörösmarty metaforája is a részek és az egész közti kétirányú – *pars pro toto* és *totum pro parte* – szinekdochikus viszonyt rejt, amely szerint az egész minden részében megmutatkozik, és viszont – a népfelség elve szerint – az egész-

137 VAJDA, *A' haza*, i. m., 760.

138 *Uo.*, 756.

139 *Vö. Uo.*

140 *Uo.*, 761.

141 KISFALUDY Sándor, *Magyar nemzeti ének*, *Aurora*, 1822, 344. – Az *Aurora* ugyanezen számában megjelent Dobozy-rege ugyanezekkel – az ebben az esetben képzavart előidéző – metaforákkal érzékeltette a nemzet pusztulását okozó discordia megszüntetésének fontosságát: „Ezer ilyen történetek / Dúlták Árpád nemzetét, / Valamikor tagjainak / Visszás felekezését / Meghasonlott szív és lélek / Jobbra-balra szaggatta; / Eljött hol egy, hol más szomszéd, / És azt nyakon ragadta. – / A fő és test fogjon kezét; / Egy értelem, egy érezt / Lelkesítsen

ben minden részének akarata nyilvánul meg. Ha Vörösmarty „isten képét” ebben a kontextusban vesszük szemügyre, akkor világossá válik, hogy abban (Vajdával ellentétben) nem a korábban a nemzetre alkalmazott metaforák és hasonlatok szakrális/patetikus fokozásáról van szó. Vörösmarty saját korábbi költeményeihez képest is szokatlan szóképe új minőség; a vers első, a hazafiság fogalmát meghatározó részében megfogalmazott elvárásokat megvalósító, egyenlőségen alapuló, a lehető legtöbbeknek a lehető legnagyobb jólétet biztosító olyan közösség végső metaforája és egyetlen lehetséges modellje, amelynek tagjai saját boldogulásukért munkálkodva, jól felfogott önérdékből cselekedve teszik virágzóvá honukat.

(*Hiányok*) Végezetül szót kell ejteni a XIX. század eleji képviselői líra motívumkészletének néhány olyan, ha nem is elmaradhatatlan, de mindenesetre gyakran használt eleméről, amelyek nem bukkannak fel a *Honszeret*tben. Ezek közül talán a nemzeti múlt ábrázolásának – sőt az arra történő bármiféle utalásnak – a teljes hiánya a leginkább szembeötlő Vörösmarty versében. Noha a szöveg „rég ismert” és régen elfeledett dolgok elmondását ígérő eredeti expozíciója az 1843-as *Athenaeumbeli* változat olvasóiban felkelthette a hazaszeretet jól ismert múltbeli példáinak reiterációjával kapcsolatos várakozást, a folytatás a legcsekélyebb mértékben sem elégitette ki azt. A következő strófákban a nemzeti múlt semmilyen formában, sem mint a jogok forrása (foglalás és megtartás), sem emlékezetre méltó, a történelmi tudatot meghatározó dicső vagy éppen gyászos eseményei felidézésén keresztül, sem a hazaszeretet kiemelkedő példáival szolgáló honmentő, önfeláldozó hőseiben, sem a jelent és jövőt meghatározó teleologikus folyamat korábbi stádiumaként nem jelenik meg. Vörösmarty szövege a jelenhez szóló parancsokat és figyelmeztetéseket, valamint a jövőt illető prognózisokat tartalmaz csupán. Központi fogalmainak, úgy a *honszeretet*nek, mint annak szubjektumának, a hazafinak és objektumának, a hazának/nemzetnek olyan meghatározását adja, amely ha nem is független a történetiségtől, kifejtése és megértése tekintetében a múlt ismerete nem nyújt segítséget.

Bár a hazáról és hazafiságról való jövőorientált gondolkodás olyan axiomatikus meghatározásaival, mint Széchenyié, aki szerint „az okos ember nem néz annyira háta mögé, mint inkább maga elibe, 's elveszett kincse siratása helyett inkább azt tekinti 's vizsgálja, 'mit menthetett meg, 's avval bélelédni 's lassankint többet szerezni iparkodik”,¹⁴² a harmincas évek elejétől találkozni a magyar politikai publicisztikában is, Tocqueville könyve ennek újabb afirmációjaként szolgálhatott. A francia szerző persze nem általában véve mondja figyelmen kívül hagyhatónak a történelmet. Arról nemcsak mint a „múlt terhéről”, az európai társadalmakra jellemző problémaként, a régi szokások, erkölcsök és intézmények az egyenlőség terjedésével egyre sürgetőbbé váló átformálhatóságának kérdése kapcsán beszél, de a jövőképét megalapozó történelemfilozófiai axióma érvényessége mellett is részben a história szolgáltatta tapasztalatokkal érvel: „Ha átfutjuk törté-

tégedet, – / S ne féltsd, magyar, éltedet.”

netírásunk' lapjait, nagy eseményeit, majd alig találunk mellyek hétszáz év óta az egyenlőség' hasznára ne lettek volna.¹⁴³ Tocqueville a francia történelemben a XI. századtól kezdve minden ötven évben „kettős változást” vélt felfedezni: „A' nemes alább szállt a' társasági lépcsőzeten, a' polgár főlebb emelkedett azon.”¹⁴⁴ Bár az egyenlőség terjedése ilyen értelemben „régidolog” – s talán erre utal Vörösmarty versének a szöveg folytatása felől olvasva kissé enigmatikus felütése is¹⁴⁵ – A' *democratia Amerikában* alapvető célja azonban nem ennek leírása, hanem a processzus jövőbeli kifejlésének megkönnyítése, a benne rejlő veszélyek elkerülése,¹⁴⁶ elemzésének tárgyában, az Egyesült Államokban a demokrácia tiszta példáját és egyben Európa jövőjét mutatta fel.¹⁴⁷ Magát az amerikai demokráciát pedig olyan jelensékként írta le, amely nem értelmezhető a korábbi történelmi tapasztalatok és példák alapján. A mű első magyar nyelvű ismertetője, Nagy Károly is ezt hangsúlyozta Tocqueville könyvéről szólva 1837-ben, kiemelve, hogy egy nemzet erejét és jelentőségét nem történetének hosszúsága határozza meg, hiszen az alig hatvan esztendeje független Egyesült Államok „ezernyi éveken keresztül élt hatalmas nemzetek' közé áll, 's mi több, az emberiség' mérlegébe lépven, a' polgárosodás' serpenyőjét tetemesen lefelé nyomja”.¹⁴⁸ A fiatal nemzet példa nélküli sikeressége kételyeket ébreszt a tekintetben, hogy a történelmi múlt mérceként szolgálhat a jelen és jövő számára: „A' jelenet új, mását hiába keressük a' világtörténelemben: az emberi nem' fejlődése örökké változó módosításokat szül. [...] Hiába alkalmazzuk a' múltat Éjszak-amerika' egyesületére, sehol sem találjuk a' helyes mértéket”.¹⁴⁹ Noha Tocqueville szerint az egyenlőség fokozatos előretörése egyszerre jelenti az emberiség múltját és jövőjét, az utóbbira való felkészülés összehasonlíthatatlanul fontosabb számára, mint az előbbi megismerése; az európai perspektívából a jövő lehetséges képeként ábrázolt Egyesült Államok pedig olyan virágzó nemzet, amelynek létrejöttében és fennmaradásában nem játszanak szerepet tagjainak közös emlékei és hagyományai.

142 SZÉCHENYI, *Hitel, i. m.*, XIII–XIV.

143 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., I, 11.

144 *Uo.*, 11–12.

145 Tocqueville az egyenlőség terjedésének az európai történelemben évszázadok óta jelenlévő folyamatáról tett állításának a hazai viszonyokkal és a magyar történelemmel való szembesítésére mindenesetre Vörösmarty verse előtt is van példa. Horváth Mihály 1841-ben az *Athenaeumban* megjelent *A' népérdekek kifejlése honunkban* című írását a fenti tézis Magyarországra vonatkozó mérlegelésével indítja, azt firtatva, hogy vajon az „illik-e ránk [...], van-e nyoma hazánkban az egyenlőség kifejlésének”. – Vö. HORVÁTH Mihály, i. m., 433–434.

146 Vö. TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., I, 22–23.

147 „Megvallom, hogy én Amerikában többet láttam Amerikánál; én ott magának a' demokraciának, hajlamainak, jellemének, előítéleteinek 's szenvedelmeinek rajzát kerestem; akartam őt megismertetni, már csak azért is, hadd tudjuk legalább, mit kell tőle remélnünk, vagy miért kell tőle félnünk.” – *Uo.*, 23.

148 N[AGY] K[ároly], i. m., 202.

149 *Uo.* – A tétel legtömörebb, *A' democratia Amerikában* utolsó fejezetében olvasható megfogalmazását (Fábián fordításában: „A' múlt fel nem derítvén a' jövőt, sötétségben botorkál az elme.”) Reinhard Koselleck a történelem modern, a historia magistra vitae toposzát érvénytelenítő tapasztalatának jellemző korai példajaként idézte. (Vö. TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., IV, 235; Reinhart KOSELLECK, *Elmúlt jövő – A történelmi idők szemantikája*, ford. HIDAS Zoltán,

A múlthoz és jövőhöz való viszony tekintetében Vörösmarty *Honszerete*-te Tocqueville könyvének a költészet társadalmi/politikai funkciójáról kifejtett nézeteire emlékeztet. Ami az egyenlőség előretörését illeti, mivel az Tocqueville szerint együtt halad a civilizáció és felvilágosodás terjedésével, abban, mint e folyamat katalizátorának, fontos szerepet tulajdonított az irodalomnak is. „Az irodalom egy közönséges fegyvertár, melyből a' gyöngék és szegények naponként felfegyverzik magokat.” – idézte a francia szerző tételét Horváth Mihály a „népérdekek” hazai terjedésének ügyét vizsgálva.¹⁵⁰ *A' democratia Amerikában* harmadik kötetének *A' költészet' némelly forrásairól, democrata népeknél* című fejezete pedig az új korok irodalmát két olyan alapvető karakterjeggyel jellemzi, amelyek Vörösmarty *Honszeretetére* is érvényesnek látszanak. Tocqueville szerint az arisztokrácia és a demokrácia költészete közti egyik sarkalatos különbség időbeli irányultságukban mutatkozik meg: „Az aristocratia az emberi elmét természettel a' múltnak szemlélésére vezeti 's azon állapítja meg. Ellenben a' democratia némi ösztönszerű idegenséget önt az emberekbe az iránt, a' mi régi.”¹⁵¹ Az előbbi kétségkívül kedvezőbbnek látszik a költészet számára, hiszen a múlt nagy szabadságot nyújt a fantáziának, lévén „a' dolgok rendesen a' szerint nőnek és homályosulnak a' mint tőlünk távolabb esnek”.¹⁵² Ez azonban nem jelenti azt, hogy a demokráciában teljesen kiapadna a költészet, csupán azt, hogy máshol keresi annak nem kevésbé bőséges forrását:

„A' democrata népek nem igen törődnek azzal, a' mi volt, hanem arról szeretnek álmadozni, a' mi lesz, és itt képzelődésöknek semmi határai nincsenek, itt az mérték nélkül terjeszkedik és nagyobbodik. Ez a' költők előtt roppant pályát nyit 's megengedi nekik, hogy rajzolatjokat a' szemtől távol állítsák föl. A' democratia, melly a' költészet előtt elzárja a' múltat, megnyitja neki a' jövőt.”¹⁵³

A demokrácia kifejlődése egy további tekintetben is módosítja a költészet hagyományos tárgyait. Mivel a társadalom tagjai egyenlőek, hiányoznak a régi költők megénekelte nagy emberek és félisteni hősök, a költészet ecsetjére „az egész nemzet kínálkozik” az egyéni kiválóság helyett:

„Az összes egyedek' hasonlósága, melly közülök külön kit kit alkalmatlanná tesz arra, hogy a' költészetnek tárgyává lehessen, megenge-

SZABÓ Márton, Bp., Atlantisz, 2003, 51.)

150 HORVÁTH Mihály, *i. m.*, 435.

151 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, *i. m.*, III, 101. – Fábián ebben az esetben tompítva adta vissza a francia mondat jelentését; abban valójában nem „ösztönszerű idegenségről”, hanem – ahogy a szöveg újabb fordításában is olvasható – a múlt iránti „ösztönös undorról” van szó. (Vö. TOCQUEVILLE, *Az amerikai demokrácia*, *i. m.*, 676.) Tocqueville eredeti mondata így hangzik: „La démocratie [...] donne aux hommes une sorte de dégoût instinctif pour ce qui est ancien.” (ALEXIS de TOCQUEVILLE, *De la démocratie en Amérique*, Paris, Charles Gosselin, 1840, 142.)

152 TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, *i. m.*, III, 101.

di a' költőnek mindnyájokat azoney képbe szorítani 's végre magát a' népet venni szemlélet alá. A' democrata népek minden egyebeknél világosabban látják saját alakjokat és e' nagyszerű alak csudálatosan alkalmas az ideál' festésére."¹⁵⁴

Ahogy Vörösmarty *Honszeretete* a múlt helyett a jelenről és jövőről, a kiváló hősök helyett a nemzetről, a dicső tettek helyett az eszme közös kiviteléről szól, úgy jósolja Tocqueville is a „democrata korbéli költők inkább szenvedélyeket és eszméket, mintsem embereket és tetteket fognak festeni”.¹⁵⁵

A korabeli képviselési líra kontextusában szemlélve meglepő vonása a *Honszeretet*nek, hogy a címben megnevezett érzelem/szenvedély tárgya a maga fizikai valójában nem, illetve csak igen halványan, s akkor is inkább csak a jövő víziójának részeként (sírhalom, kő, viruló hon) jelenik meg. Ez már csak azért is figyelemre méltó, mivel a hasonló tárgyú költeményekben – ideértve Vörösmarty saját szövegeit is – ritkán marad el a tér ábrázolásának valamilyen formája. A haza költői és nem költői ábrázolásának leghosszabb hagyományra visszatekintő modellje, a fertilitas Hungariae/Pannoniae toposz alkalmazása ugyan nyilvánvalóan nem felelt volna meg Vörösmarty versbeli gondolatmenetének; annak az országot a bőség földjeként, Kánaánként bemutató, a nemzeti büszkeség növelésére vagy más nemzetekkel való versengésre alkalmas képeiben megnyilatkozó szemlélete a reformkorban már gyakran inkább az országot gazdasági romlással fenyegető önámításként értelmeződött. A gazdagságot a haza adottságaként reprezentáló toposz éppen a *Honszeretet* egyik központi fogalmát jelentő munkának és az azt elvégző csoportoknak a hon fenntartásában játszott szerepét rejti el.¹⁵⁶

Ennél feltűnőbb, hogy Vörösmarty sem történeti tájként, sem a személyes élettörténet tereként nem utal a hazára. A *Honszeretet*ből elmarad a *Szózat* az országot az elődök honszerző és megtartó tetteinek („Itt küzdenek honért a hős / Árpádnak hadai; / Itt törtek össze rabigát / Hunyadnak karjai.” stb.), illetve az életút stádiumainak (bölcso, éltető, sír) helyszínéeként láttató deixiseinek katalógusa. Vörösmarty verse e tekintetben azokra a dolgozat első felében idézett szövegekre – mint például Eötvösé – emlékeztet, amelyek a hon valódi fogalmát – Tocqueville

153 *Uo.*, 103.

154 *Uo.*

155 *Uo.*, 105.

156 A fertilitas Hungariae toposz ilyen alkalmazására Berzsenyi *Magyar Ország*, illetve a Matthisson *Der Genfersee*-jével versengő *A' Balaton* című versei szolgálhatnak példával. Ha nem is közvetlenül a Magyarországra vonatkozó toposzról szólva, de a földrajzi adottságok és az ország gazdasági prosperitása közti közvetlen összefüggésének vitatása, az utóbbinak elsősorban a „szorgalommal” való magyarázata Tocqueville könyve, illetve az Egyesült Államok sikerességének kapcsán is felbukkant: „Continensünk' közepét 's éjszaki részeit lakók, amazok geographiai helyzetét, climájok' elsőbbségét említik, és helyesen óvakodnak további hasonlításoktól. Kiknek geographiai helyzetök szintolly jó 's némelly tekintetben jobb, amazoknak nagyobb kiterjedésű birtokát 's termékenyebb földét hozzák fel. Az erkölcsi következés így anyagi okokra támasztatik. Lassanként azonban elismertetik, hogy a' szorgalom, de különösen a' kiterjedt oktatás 's így az értelmesség leghatalmasb előmozdító a' gyarapodás-

Amerikájához hasonlóan – az emlékeket felidéző fizikai tértől függetlenül, az egyenlő jogok, szabadság és jólét feltételéhez kötve határozták meg.

De nem jelenik meg a hon territóriumként sem az 1843-as költeményben. Bár maga a haza fogalma nyilvánvalóan feltételezi a nemzet által birtokolt földrajzi teret, az erre való utalás elmaradásának lehetséges oka a Vörösmarty versében alkalmazott nemzetfogalom. A hazafi/honleány kötelességei között az e tárgyról szóló reformkori szövegek, ahogy arra korábban utaltam, nem ritkán olyanokat is felsorolnak, amelyek szigorú értelemben nem a hazára, hanem – mint például a nyelv és szokások ápolása, esetleg az eredeti nemzeti karakter megőrzése – korabeli kifejezéssel a „nemzetiségre” irányulnak. Azokban az egykorú versekben, amelyek politikai egységként, a Szent Korona országainak a Kárpátoktól az Adriáig terjedő territóriumaként utalnak a hazára, a tér ábrázolása rendszerint hasonló elvárásokkal kapcsolódott össze. Bajza *Honfidalának* vágyott jövője olyan haza képét rajzolja fel, amelyben: „Megszűnend a viszálykodás / Hiten és nyelveken, / S Kárpátoktól a tengerig / Magyar világ leszen.” Ehhez hasonlóan a „[n]yelvben, érzeményben” egységessé váló „[é]bredő magyarnak”, „Árpád nemzetének” territóriumuma a „Kárpátoktól Adriáig” húzódó ország Garay János 1840-es *Hymnusában*. Bár a *Honszeretet* sem kizárólag a hazáról, hanem a nemzetről is beszél, szövegéből éppoly feltűnően hiányzik a „magyar” szó, mint a „nemzetiségre” való bármiféle utalás. Vörösmarty nemzetének tagjait – ismét hasonlóan a Tocqueville leírta amerikaihoz – *ebben a szövegben* nem a közös eredet, nyelv és hagyományok fűzik össze (legalábbis erre nem utal semmi), hanem a jogok egyenlősége és a boldogulás vágya.¹⁵⁷

Végezetül hiányzik a szövegből a kétely és pesszimizmus minden formája. A nemzethalál *Szózatban* felvetődő lehetőségét az elérendő – és a vers gondolatmenete szerint elérhető – jövőbeli közösséget leíró „isten képe”-metafora kizárja. A jövőbeli nemzet, lévén modellje nem organikus (biológiai), hanem transzcendens, nem áll az idő uralma alatt; tagjainak együttes munkájával elért apoteózisa kivonja létét az életkorok logikája alól és egyúttal megszabadítja a pusztulás fenyegetésétől is. De nem jelenik meg a *Honszeret*tben a következő évek egyes költeményeinek (*Gondolatok a könyvtárban; Az emberek*) az ember kettős – anyagi és szellemi; ösztön- és érdekvezérelt, illetve morális – természetének felismeréséből fakadó antropológiai pesszimizmusa sem.¹⁵⁸ Az ember duális karakterének problémája

nak.” – N[AGY] K[ároly], *i. m.*, 203.

157 A nemzet mint közösség a „nemzetiségtől” független versbeli meghatározása, amellelt, hogy a Tocqueville leírta Amerikára emlékeztet, az egykorú hazai politikai diskurzusban sem példa nélküli. Závodszy Géza hívta fel a figyelmet arra, hogy a Kelet Népe-vitához hozzászóló Kuthy Lajos éppen az amerikai mintára hivatkozva javasolta a kérdés időleges zárójelbe tételét: „Nem szabad leendett feledni, hogy a’ nyelv, vallás, nemzeti szegénység’s a’ t. magokban túlingerlő elemek, ha személyes, vagy osztály-viszonyainkért egymás ellen nem lázongunk is; [...] hogy, valamint America per excellentiam vett nemzetiség nélkül népét boldoggá teheté: úgy mi, annak némi halasztása mellett is üdvösen láthatnánk alkotványunk’ kiképzéséhez; ’s előmenetelünk nem csökkenne, ha a’ nemzetiség’ tárgyait, mik jelenleg többnyire ingerléssel járvák, egy időre kevésb szigorral kezelnök”. – KUTHY Lajos, *Polgári szózat Kelet’ népéhez* 1841, Pest, Heckenast Gusztáv, 1841; a szövegről lásd: ZÁVODSZKY, *i. m.*, 195–198.

158 A szóban forgó versek vonatkozásában erről lásd MARTINKÓ András, *A „földi meny-ny” eszméje Vörösmarty életművében* = M. A., *Teremtő idők*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977, 213–217.

az erkölcsök, a társadalom és a politikai intézmények működésének magyarázata során Tocqueville-nél is többször felbukkan, ám nem mint a közösség szempontjából végzetes következményekkel járó adottság. Az anyagi jellegű vágyak, a legközvetlenebb önérdék kielégítése *A' democratia Amerikában* argumentációja szerint nem – vagy legalábbis nem feltétlenül – áll ellentétben a közösség javát szolgáló intellektuális és erkölcsi törekvésekkel. A felvilágosult önérdék erkölcsi bázisán működő nemzet – a régi moralisták tanításaival ellentétben – nem e dualizmus megszüntetésére törekszik; éppen ellenkezőleg, csak ezek összebékítésével, az ebben rejlő energiák kihasználásával érheti el célját: a lehető legtöbbek lehető legnagyobb jólétét biztosító, tartósan virágzó társadalmat.¹⁵⁹ Vörösmarty ideális, „isten képére” formált nemzetének – ahogy a Tocqueville leírta amerikai társadalomnak is – alapja az ön- és közérdeket egyaránt kielégítő munka. Programja és pozitív jövőképe emiatt a kor gazdasági irodalmának hasonló alapozású, az anyagi érdekek kifejlésével a társadalmi, jogi problémák megoldását asszociáló, derűlátó, fényes nemzeti jövőt prognosztizáló magabiztos előrejelzéseire teszi hasonlóná. Trefort Ágoston az anyagi érdekekről szóló, korábban már idézett értekezésének végén kétféle lehetséges jövőt vetít a nemzet elé; az általa megvalósítandónak tartott, az anyagi érdek motiválta reformok esetén a virágzás, míg ellenkező esetben a növekvő discordia és – az utolsó mondatból sejthetően – pusztulás vár a közösségre:

„De bizonyos, hogy, ha e' hathatós eszközök összehatnának, hazánknak szép jövőndő mosolyogna. A' közjólét a' társaság' minden osztályaira ki fogna terjedni, a' polgár 's a' paraszt képessé lenne a' társasági hierarchiában magasabb fokra emelkedni, a' nemesség jövedelmei szaporodnának, ez miveltségben haladna 's el fogná ismerni, hogy érdekei ellenséges állásban más osztályok' érdekeivel nem tarthatják fenn magokat, a' hon e' követelések méltányosságáról meggyőződven, nem fogna ellent állani a' társaság' külön osztályérdekei' egybeolvasztásának. Ellenben ha e' tárgyak figyelembe nem vétetnek, a'

159 Bár az anyagi javak hajszolásának kizárólagossá válását Tocqueville is veszélyesnek tartotta, véleménye szerint ugyanakkor a „lélek tökéletesítése 's testi jók' gyarapítása közt sokkal nagyobb az összeköttetés, mintsem gondolnók”. A testi jólétre törekvésben az ember ugyan az állatokra hasonlít, azonban bennünket ebben is „a' barmoknak fölébe emel az, hogy mi lelkünket használjuk azon anyagi jók' keresésére, mellyek felé őket az ösztön vezeti”. Az emberi karakter kettős jellege valójában magasabb rendű egységet jelent: „Az embereknél angyal tanítja az állatot a' maga kielégítésének mesterségére.” Ahogy az anyagi szükségletek kielégítése feltétele a szellemieknek, úgy az is „szükség, hogy a' lélek nagy 's erős maradjon, ha egyébert nem, csak azért is, hogy néha erejét és nagyságát a' test' szolgálatára fordíthassa”. (Vö. TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., III, 204–205.) Mivel pedig az amerikai demokrácia a jól felfogott önérdék tana és politikai intézményei által képes nemcsak megzabolázni, hanem a maga szolgálatába állítani az anyagi vágyakat, így – mint arra művének több helyén is utal Tocqueville – ott még a hagyományosan (Európában) bűnnek tekintett cselekedetek és attitűdök egy része is erénnyé, vagyis a közösség számára hasznossá válhat: „Boldog tartománya az Újvilágnak, hol az ember' vétkei majd szintolly üdvösek a' társaságnak, valamint erényei.” (TOCQUEVILLE, *A' democratia...*, i. m., II, 188.)

160 TREFORT, *Anyagi érdekekről*, i. m., 21.

parasztság még inkább elszegényedik, a' népesség nem szaporodhatik, a' földmivélés [...] nem gyarapodhatik, a' pártok egymástól még inkább eltávoznak, 's a' haza az örvény szélén fog állani, azt a' mi rajta most szép és jó, elvesztvén, a' nélkül hogy azt mi helyébe kívántatnék, megnyerné. De még akkor sem érné el aggodalmainak véghatárát, új veszélyek fenyegethetik kívülről, 's mitől nem kell félnie egy olly honnak, melly már annyira jutott."¹⁶⁰

Trefort prognózisa, noha tartalmazza a nemzethalál lehetőségét is, nem a kételkedés hangján szól. A jobb kor vagy pusztulás a közösség jelenbeli választásától függő, annak következményeként feltétlenül bekövetkező lehetőségek. A rossz döntés éppoly szükségszerűen vezet az utóbbihoz, mint ahogy a megfelelő cselekvés is – hasonlóan a *Honszeret*tben anticipált jövőhöz – teljes bizonyossággal teremti meg az előbbit. Az erkölcsi cselekedet eredményességének garanciája Trefort szövegében, ahogy később Vörösmarty költeményében is, annak összehangolása az anyagi (ön)érdekkel. A morálisan helyes és gazdaságilag hasznos egybefogása megszünteti a közösség jövőjét illető bizonytalanságot, és képes eldönteni a *Szózat* felvetette vagy-vagyot.¹⁶¹ Versének készültkor, 1843 nyarának végén legalábbis így láthatta Vörösmarty.

Összefoglaló

A tanulmány Vörösmarty Mihály *Honszeret*t című versének értelmezését adja a hazafiság és a hazafi a költeményben megjelenő új, a korábbi magyar költészetben szokatlan elemekkel kibővített fogalmának elemzéséből kiindulva. A dolgozat egyik legfontosabb hipotézise, hogy a hazafiság a versben megjelenő fogalma visszavezethető Alexis de Tocqueville nagy hatású, és Vörösmarty művének keletkezésekor már magyarul is olvasható *A demokrácia Amerikában* (De la démocratie en Amérique) című könyvére.

Democracy in America

The essay provides a reading of Mihály Vörösmarty's poem, *Honszeret* (Patriotism) based on an interpretation of the concept of patriotism and the patriot, which appear in a new light in the work, expanding these concepts with elements previously unknown in Hungarian poetry. The most important assumption of the

¹⁶¹ A fent kifejtett érveléssel és annak végkövetkeztetésével szemben Martinkó András hivatkozott klasszikus tanulmányában úgy látta, hogy noha az 1836 és 1846 közötti tíz évben Vörösmarty költészetében az ember „égi származása, istenképűsége”, valamint az autonóm ember eszközei és az ezekhez kapcsolódó etikai elkötelezettség, „a munka, a tett pozitívabban hatnak, mint a »föld« determinációi: az ember por, sár volta, a halál, a vak végzet”, ám az ebben az időszakban született versekben, így a *Honszeret*tben is mindig fennáll a *Szózat*beli vagy-vagy eshetősége. – Vö. MARTINKÓ, i. m., 214.

essay is that the concept of patriotism, as it appears in the poem, can be traced back to Alexis de Tocqueville's influential work, *De la démocratie en Amérique*, already available in Hungarian at the time of the composition of Vörösmarty's poem.

Patonai Anikó Ágnes

A dandy és a házinő: a divat mint író(nő)i önkép megjelenése az 1850-es és 1860-as évek néhány szövegében

Viselet, viselkedés és író(nő)k felé támasztott elvárásrendszer összefüggésének néhány példája az 1850-es évek végéről

Amikor a Szendrey Júliáról szóló kiállítás¹ anyagát állítottam össze többedmagammal, már jóval a válogatás megkezdése előtt biztos voltam benne, hogy az öltözködés, az anyagi kultúra megmutatása, a korabeli divat jelentőségének hangsúlyozása meghatározó, de legalábbis fontos eleme lesz a koncepciónak. Kezdetben mindezt a nemzeti divat hangsúlyozása felől képzeltem el, leginkább Lukács Anikó könyve alapján.² A látvány, a kiállított kötetek illusztrációi és a falakra került képek nem adtak ugyan átfogó képet, de a koncepcióhoz szükséges mértékben megidéztek a korszak divathoz, öltözködéshez kapcsolódó vizuális és anyagi kultúráját. Mindezek ellenére elégtelennek éreztem a kérdéskör megjelenítését, mert ebből az irányból közelítve nem tudtam a témát közvetlenül a korszak irodalmához, és leginkább a női írókhoz kötni. Úgy gondoltam, kell lennie valami más, a témát érintő, de nem kimondottan a nemzeti divat felől alkalmazható megközelítésnek.

Christine Bayles Kortsch *Dress Culture in Late Victorian Women's Fiction*³ című könyvében azt a jelenséget járja körül, amelyet az irodalom, az írás és az anyagi

1 *Ezerszer Júlia – Arcok és kérdőjelek*. Időszaki kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, 2018. nov. 20–2019. márc. 9. Kurátorok: Patonai Anikó Ágnes és Szűts-Novák Rita. A kiállítás elsősorban a könyvtár állományában található dokumentumokra épült, kiegészítve a PIM-ből kölcsönzött relikviákkal. A kiállítás célja a születésének és halálának is évfordulóját töltő Szendrey Júlia különböző arcainak megmutatása volt: hogyan és mennyire tudott vagy akart megfelelni a költőnői, anyai, honleányi és egyéb társadalmi szerepeknek; mi köze ezeknek a róla kialakult sztereotípiákhoz, előítéletekhez, valamint igyekeztünk mindezt a kortárs magyar női írók közegeiben is elhelyezni. Szendrey Júlia máig ható inspiratív hatását érzékeltették a kiállítást díszítő, a MOME hallgatói által készített installációk. <http://www.oszk.hu/kiallitasok/ezerszer-julia-arcok-es-kerdojelek>

2 Lukács Anikó, *Nemzeti divat Pesten a 19. században*, Bp., Budapest Főváros Levéltára, 2017 (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából, 6).

3 KORTSCH, Christine Bayles, *Dress Culture in Late Victorian Women's Fiction: Literacy, Textiles, and Activism*, Farnham, Ashgate Publishing, 2009. Ismertető: CZEFERNER Dóra, : „Tüvel és tollal” – Női önkifejezés a viktoriánus kor irodalmában, *Klió*, 2012/1, 82–85.

kultúra, az öltözködés közötti kapcsolat jelentett a 19. század angolszász nőíróinak munkásságában. Az írásokban megjelenő öltözködéskultúra kétféle szerepet is betöltött: egyfelől ezzel lehet megszólítani a női olvasókat, másfelől az írók számára is az önkifejezés és saját szerepkör meghatározásának egyik lehetséges formáját adta. Megtaláltam tehát a keresett nézőpontot, amely felől azt vizsgáltam, a 19. század közepének néhány magyar irodalmi szövegében működött-e ugyanez a jelenség, és ha igen, hogyan.

A ruhaviselet az 1850-es, 60-as évek magyar társadalmában az illetmannak nevezett szigorú szabályrendszer része. Az öltözködés csak annyiban fejezi ki viselője egyéniségét, amennyiben az egyén ezzel mutatja meg, hogy mennyiben kíván megfelelni a vele szemben támasztott társadalmi elvárásoknak.

Az illem szabályai minden helyzetben, mindenkire vonatkoznak. Kenessey Kálmán *Egy-két őszinte szó társadalmi viszonyainkat érdeklőleg* című munkájában arról ír, hogy az íróknak erre többszörösen ügyelniük kell,

„[m]ert az író helytelen magaviseletével egy nemzet közös szent ügyét, az irodalmat veszélyezteti. [...] a gentleman író bensőleg egy karakterteljes, nevelt, művelt, s külsőleg tisztán, ízléssel, vagyis jólöltözött férfiú. [...] a ruha sok, igen sok tekintetben teszi az embert, vagyis a külső mázra, arra, hogy oly alakban jelenjünk meg, forogjunk az emberek között, minő az ő fogalmaink szerint egyedül illő egy művelt férfiúhoz, e külső mázra vagyis öltözékünkre okvetlenül figyelmet kell fordítanunk, hacsak kevesebbre nem akarunk becsültetni benső értékünknel, vagy éppen megvetteni és kerültetni. A lélek, a jellem a drágakő, s a test és a ruha az ajánló befoglalás rajta.”⁴

Hasonlóan fogalmaz ebben a kérdésben *A finom társalkodó*: „A külső illedéknek egyik fő kelléke a tiszta s izletes öltözködés. Mert sokszor a ruházatból igen találólag lehet következtetni az egyén benső jellemére; mert a lélek, jellem és erkölcs típusát legtöbbször a külsőben visszatükrözve látjuk.”⁵

Eszmefuttatását Kenessey a következővel zárja:

„Nem akarok én senkiből is, legkevésbé az íróbul dandyt csinálni, nekem az elegantiáról különben is csak az a fogalmam van, hogy hiba nélkül legyen ugyan az elegantiára igényt tartó egyéniség öltözve, de semmi feltűnő ne legyen rajta, vagyis sem a színek és formák különbféleségét ne keresse, sem homlokegyenest ellenkezőleg a fekete színben ne bujálkodjék, legalább rendes öltözetére nézve, mint va-

4 KENESSEY Kálmán, *Egy-két őszinte szó társadalmi viszonyainkat érdeklőleg*, Pest, Müller, 1857, 57.

5 *A finom társalgó: útmutatás jó társaságokban ... és más társas körökbeni udvarias beszéd, illedelmes viselet, és egyéb készség megszerzésére*, 2. bőv. kiad., Pest, Geibel, 1855 [1856!], VII. A ruhák megválasztása s tisztasága, 14–15., 14.

lami quacker. [...] a ruházat a kor igényeivel mérsékelt lépést tartó, világért sem excentrikus, tiszta, jól összeválasztott legyen a színekre nézve, mi férfinál igen könnyű dolog; szóval, hogy a benyomás, melyet az illető külső megjelenésével bárkire tesz, kedvező legyen.”⁶

Meglátása szerint a megfelelő öltözködés és viselkedés csökkenthetné a távolságot az írók és az arisztokrácia között, amelynek járulékos haszna lenne, hogy az írók végre „életszerűen” ábrázolnák az arisztokratákat.⁷

Ugyanezeket a követelményeket találjuk többek között Sasku Károly illemkönyvében,⁸ valamint a felsőbb társadalmi státuszú nőkre vonatkoztatva Wallenberg Amália grófnő *Illemtan a nőnem számára, vagy anyai tanács Julia leányomnak az erkölcsi és testi illemről* címmel, Fittler Hedvig fordításában kiadott művében. Az ízlés, a jólöltözöttség és a megfelelő viselkedés az, ami szerethetővé teszi az egyént, ezáltal az egész közösséget,⁹ vagyis az illem betartása az arisztokrata és értelmiségi nőknél még súlyosabb követelményrendszert jelentett, mint az ugyanezen társadalmi státuszbeli férfiaknál: „Legnehezebben bocsátható meg asszonynak vagy hajadonnak, ha a szokásos illem ellen vét.”¹⁰ „A férfinemnél sok oly tett nem jó komolyabb figyelem alá, mely a nőnemet a gyalázat éjjelébe dönti.”¹¹ „Az illem a testi magatartástól függ”, amely szerint a nőillem: „jó összhangzat, megnyerő és tetsző érzület törvényeinek megfelel, szelídség, szerénység, gyöngédség, lágyság, szemérem, kedves félénkség”, férfi illem pedig: bátorság, önbizalom, merészség, erő, parancsoló méltóság. „Illemesnek mondjuk, ha valaki erkölcsi személyével oly tulajdonok vannak összhangzatban, melyek attól elválhatlanok, s kell hogy sajátjai legyenek. – Ha valaki bennünk kellemetlent, visszataszítót vesz észre, jele, hogy az illem szabályainak nem felelünk meg, ez tehát illemtelen.”¹²

Eszerint lehet illemben és nem illemben öltözködni. Amália grófnő megkülönbözteti a testi és erkölcsi illemben, de a kettő elválaszthatatlan egymástól:

6 KENESSEY, *i. m.*, 59–60.

7 *Uo.*, 61–62. – Ezzel a követelménnyel nincs egyedül: „Gyakran hallani: nagy baj hogy íróink nem gentlemanek. [...] De felteszszük, hogy a főnebbi vád leginkább beszély íróink ellen van irányozva, s e téren mindenestre szükséges kellék a társas körök ismerete, s az ottani viszonyok helyes méltánylására alapított ítélet.” – MOCSÁRY Lajos, *A magyar társasélet*, Pest, Müller Ny., 1855, 51.

8 „Ezek szerint az Illendőség tudománya, röviden Illtan, arról tanít: miként kelljen az embernek magát illendően azaz úgy viselni az emberi társaságban, hogy mások előtt ne csak gyűlöletes ne, hanem inkább kedves legyen, hogy se maga se mások előtt ne legyen kénytelen magát megszégyelni.” – SASKU Károly, *Illendőségtan, vagyis A művelt és jó erkölcsű magaviselet szabályai: toldalékul életre hasznos tanúságok gyűjteménye*, Pest, Heckenast, 1854, 9.

9 Vö. például: „Illendő magaviselet nélkül kellemetlen, s annál fogva nem ér semmit a társasági élet. Valamint az egyes embereket, úgy az egész nemzeteket is, az illendő magaviselet teszi kedvessé az emberiség előtt. A ki az emberek, a népek szívét bírja, az embereket, a népeket bírja.” – SASKU, *i. m.*, Előszó, VII.

10 WALLENBURG, Amalie, Gräfin von, *Anstandslehre für das weibliche Geschlecht (magyar) Illemtan a nőnem számára, vagy Anyai tanács ... az erkölcsi és testi illemről*, ford. FITTLER Hedvig, Komárom, Szigler, 1858, 22.

11 *Uo.*, 129.

12 *Uo.*, 8.

az öltözködés a testi, a viselkedés az erkölcsi illemhez tartozik.¹³ Sasku Károly „személyi” és „cselekvési” illendőségre osztja fel az „illtant”, és élesen szembeállítja egymással az „igazi illendőséget”, illetve a „külső üres divatot és hiu miveltség-mázat”.¹⁴ Ugyanakkor elismeri, hogy bizonyos mértékig szükséges divatosnak lenni, hiszen „minél általánosabb valamely szokás vagy divat, annál inkább megütkeznek annak meg nem tartásán, megsértésén pedig meg is botránkoznak. Már pedig sok függ attól jólétünkre s boldogulhatásunkra nézve: jó szemmel néznek e reánk embertársaink a társasági életben, vagy pedig tőlünk elfordulnak.”¹⁵

Az illem előfeltételei szempontrendszerükben a következők: „eszélyesség” (legalkalmasabb módon célt érni, hogy mások hajlammal és szívélyesen viszonyuljanak hozzánk a viselkedésünk alapján), értelmi műveltség, nemesült szív, tisztult ízlés, az illemet meghatározó divatszokások ismerete: „Főképp az asszonyok és leányoktól követelik, hogy öltözetükben a korízléssel haladjanak; de csak addig, míg az erkölcsi ízlés és jobb érzelmi fogalmakkal megegyezik”.¹⁶ Sasku véleménye ebben is megegyezik a grófnőével: „A divatot azonban csak akkor kell követni, ha az nem helytelen, s az egészségnek nem ártalmas.”¹⁷ Az ízlést legjobb nem elrontani rossz regények olvasásával,¹⁸ a minőségi anyanyelvi társalgást „remekíróink, mint Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös, Jósika, Arany, stb” műveinek olvasása könnyíti meg.¹⁹ A könyv szerint szükséges mindenkinek saját magaviseletére ügyelni: „soha önfeldeközök ne legyünk”.²⁰ Aki vét az illem ellen, azt előírásában a közösség kirekesztéssel bünteti.²¹

Ez a kitétel nagyon hangsúlyosan jelenik meg a korszak irodalmi termékeiben a társadalmilag elvárt viselkedésrendszer leírásaiban. Amikor bizonyos szövegekben olyan részleteket olvasunk, mint hogy valaki valamit „önkéntelenül” tesz, akkor látszólag az ösztönös reakciók törik át azt a kulturális mázat, amelyet az illem diktál. Ugyanakkor az efféle reakciók olyan pontosan és menetrendszerűen következnek be bizonyos eseményeknél, hogy felmerülhet a gyanú, ezek is tanult és elvárt viselkedésmintákat követnek. Példaként említhetjük azt a jelenséget, amikor az erényes nő csodálatot vált ki a romlott szereplőben, vagy az eltitkolt szerelem okozta szenvedést, részvétet, a szánalom, a kétségbeesés kifejezését.

Az illó viselkedés további követelményei a mások iránti figyelem és emberismeret, erkölcsi méltóság, valamint az önbizalom.²² Amália grófnő óva int a kri-

13 *Uo.*, 9.

14 SASKU, *i. m.*, 19, VIII. – Az öltözködés Sasku rendszerében a személyi részhez tartozik.

15 *Uo.*, 10–11. – A hajviselet esetében például kimondottan a divat követésére buzdít, „ha nem helytelen”, annak érdekében, hogy „a föltűnést kerüljük”. – *Uo.*, 31.

16 WALLENBURG, *i. m.*, 173.

17 SASKU, *i. m.*, 35.

18 WALLENBURG, *i. m.*, 60–61.

19 *Uo.*, 67.

20 *Uo.*, 27.

21 „Minden efféle tettek [ti. sértés, megbántás, rágalmazás stb – P. Á.], viseletek, és szokások, rút voltak miatt utálatot, szégyent s többnyire gyalázatot vonnak az emberre, s kirekesztik őt a becsületes társaságokból.” – SASKU, *i. m.*, 3-4.

22 „Nem szükség óvnom téged a divattól, nemes érzeted, erényes indulatod, magad iránti becsülés, melyet én oly erősen beléd gyökereztettem, meg fog attól őrizni” – WALLENBURG, *i. m.*, 41.

bolintól, a fedetlen keblektől és karoktól, valamint megállapítja, hogy a külsőből igenis ítéelhetünk a belsőre.²³ Az illem követelte erények a következők: az anyanyelv ismerete, óvatos beszéd, mérték a megszólalásban, udvariasság, női kellem, szerénység, nemes bátorság. Ez utóbbi „igazi bizalom magunkhoz, mely okvetlen értéket feltételez összekötve szerénységgel”;²⁴ szemérem, őszinteség, bizalom, hallgatagság, vidorság és élénkség „kiszabott határok közt”;²⁵ kímélet, elnézés, természetesség, higgadtság, önállóság. A testi illem követelménye az is, hogy ne legyen piszkos a ruha, a test és az arc sem.²⁶ Az illem a grófnő szerint „bizonyos egyenlő magaviselet”, vagyis annak beteljesítése, hogy „ne jelenjünk meg mindig más színekben és alakban”;²⁷ a „női kellem”²⁸ része az „állandó kedély”, a szerénység,²⁹ az aranyközéput megtartása az élet minden területén. Fontos továbbá, hogy mindenki a maga társadalmi osztályának megfelelő módon öltözködjön és viselkedjen; ez utóbbi jelenti a természetességet.³⁰ Ezt még a korszakban használatos cselédrendtartás is fontosnak tartja megemlíteni: „A cseléd minden az ő viszonyaihoz nem illő költekezést ruházatban, kedvtöltésben vagy egyébben kerüljön, s az ily pénzfecsérlést eltiltani a gazdát illeti. [...] Csupán piperére szolgáló vagy a cselédosztály viszonyaihoz nem illő ruha- és fejérműeket kikötni nem szabad.”³¹

Feltételezésem szerint e követelmény kiszámíthatósága, állandósága az élet szinte valamennyi területén a forradalom által okozott felfordulásra adott válaszreakció része: gyakorlati igazolása a magyarok „jámbor és engedelmes természetéről” szóló elméletnek, amely legmarkánsabban Kemény Zsigmond röpirataiban³² jelenik meg, de más forrásokban is fellelhető.³³ A gyász, a besúgók, a bizonytalanság korában e jelenséget még inkább felerősíti a 19. század polgárságának azon

23 Uo., 41, 42, 47.

24 Uo., 90.

25 Uo., 107. – Az állandó, elégedett kedélyállapot és visszafogott, kiszámítható derű és ennek kifejezése szinte alapszabálya egy nő megfelelő viselkedésének, az illemtankönyvekben és a szépirodalmi szövegekben is gyakran találkozunk ezzel az elvárással. „Légy mindig egyenlő, sem igen szomorú, sem igen víg; a végletek veszélyesek.” – *Életszabályok világba lépő leánykák számára: francziából [ford.] Bellaagh József*, kiad. Császár, Friebeisz, Pest, Müller Ny., 1854, V. A kedély egyformaságáról és mérsékletéről, 39.

26 Uo., 191–195.

27 Uo., 125.

28 Uo., 83–85.

29 Öltözködésben, viselkedésben egyaránt a feltűnés kerülése, amely az erény jele. – WALLENBURG, *i. m.*, 89.

30 „Gyönyörrel szemlélnünk oly falusi leányt, kinek beszédében, magaviseletében tiszta természetességet találunk. De az ő természetessége nem illenek a művelt hajadonhoz, mosoly és gunyolásra ingerelne, ha úgy jelenne meg valamely társaságban.” – WALLENBURG, *i. m.*, 118. Lásd még: Uo., 15.

31 *Az új városi és síkföldi cselédrendtartás népszerű magyarázata a reá vonatkozó büntető s polgárjogi törvényekkel: a bizonyítványi, szerződési s más iratpéldányokkal magyar s német nyelven*, kiad. NAGY Péter, Pest, Gyurián Ny., 1857., 13. §, 27; 20. §, 33.

32 KEMÉNY Zsigmond, *Forradalom után*, Pest, Heckenast, 1850; és Uő., *Még egy szó a forradalom után*, Pest, Heckenast, 1851.

33 Erről lásd bővebben: PATONAI Anikó Ágnes, *Kísérletek a nemzeti tragédia (újra)teremtésére: Jókai Mór történeti tárgyú drámái az 1850-es években*, doktori disszertáció, Pécs, PTE, 2014.

tapasztalata, amely a ruhát egyfajta védőréteggént értelmezi a külső szemlélővel, vagyis a társadalmi megítéléssel szemben. Csabai Márta értelmezésében „a nézet, hogy a külső »kimutatja« a jellemet, újfajta kontrollt, odafigyelést hozott létre, a tudatosság újabb formáját és a vágyat, hogy meg tudjuk jósolni a másik velünk kapcsolatos viselkedését, amit viszont befolyásolni lehet az öltözködéssel”.³⁴

Amália grófnő az illemsértő hibákat is hosszan sorolja: bűnös pillantás, nevetés, amelynek „bizonyos határa és ideje van”, illetlen tagjáratások, tapintatlanság, csúfolódás, rágalom, tréfa, „vitadüh és igazságigénylés”,³⁵ szórakozottság, figyelmetlenség, szenvelgés és cifrázkodás (természetellenes) – kíváncsiság, majmolás, kacérság, kevélység, helytelenség. Ahhoz, hogy egy leány testtartása megfelelő legyen, többek között a következő utasításokat kell betartania: ne tartsa mereven a fejét, ne ropogtassa az ujjait, ne járjon gyorsan, ne támaszkodjon a falhoz stb.³⁶ Sasku szerint is fontos, hogy a viselkedésünk minden apró részletére ügyeljünk. Többek között ne rángassuk fejünket és tekintetünket, ne grimaszoljunk, ne tartsuk a szánkat, ne csoszogjunk, ne simogassuk a gombunkat vagy a szakállunkat, és így tovább.³⁷

Mindebből látható, az öltözködés és viselkedés, a társadalmi szerepeknek való megfelelés és (elsősorban) a nők felé támasztott elvárások szorosan összefüggenek. A követelményeket többek közt az „illő”, „illik”, „viselet”, „viselkedés” stb. kifejezésekkel fogalmazzák meg. Lényeges eleme az előírásoknak, hogy az illetlenek (vagyis a társadalmi elvárásoknak az öltözködéstől a magaviseletig) való megfelelés vágya belső készítés, a személyiség alapvető tulajdonsága kell hogy legyen. „Az illemre köteleztetünk: 3. Mert az másokra nézve bensőnk példányképe s ránk nézve eszköz azt nyilváníthatni.”³⁸ Az egyéniség akkor megnyerő, ha a személyiségnek része az elvárt követelményeknek való maradéktalan megfelelés. „Hisz egész benső lényeddel ellenkeznek az illem ellen cselekedni”³⁹ – írja Amália grófnő „jóra való lányához”. Aki betartja ugyan az illemszabályokat, de nem képes „lelke mélyéből vágytani” a társadalmilag elfogadottak státuszára, az éppúgy lelepleződik, mint az, aki nem tudja vagy nem akarja ezeket a szabályokat betartani. Az illem „nemesült szív nélkül” csak „hamis szerep”,⁴⁰ „[k]i mindezen műfogást érti, hogy másokat

34 CSABAI Márta, *A test átalakulása. Technikák és perspektívák = Test-beszédek: köznapi és tudományos diskurzusok a testről*, szerk. CSABAI Márta és ERŐS Ferenc, Bp., Új Mandátum, 2002 (Szöveg és lélek, 1), 120–149, 126.

35 WALLENBURG, i. m., *Harmadik rész, Különös hibák, melyeket az illem tilt*, 131–189. és 154–157. – Vö. még: „Sohase vitatkozzunk, bármennyire higyük is, hogy igazunk van; de még azon esetben is, ha ez bizonyos volna is, engednünk kell, mégpedig negédlés nélkül és természetes arczkifejezéssel. [...] Őrizkedjél a sok kérdezősködéstől. [...] Sohase ellenkezzél, sohase vitatkozzál hevesen, s ne mutasd magadat makacsnak nézeteid érvényesítésében; engedj örömet még akkor is, ha igazad van.” *Életszabályok*, i. m. 45.

36 *Uo.*, *A test állása*, 195–208.

37 SASKU, i. m., 36–46.

38 WALLENBURG, i. m., 54. (kiemelés az eredetiben)

39 *Uo.*, 45.

40 *Uo.*, 17.

magához édesgessen s magáról jó véleményt gerjessen; ki az illemnek mintaképe, de tisztátalan indulata, romlott szíve van, annak csak kárhozthatni, de becsülni nem lehet magát”.⁴¹ Az őszinteség és a titoktartás is a bensőből fakadó, tehát a jellemvonásként elvárt illemtudás elengedhetetlen része.⁴²

A beszélő hiány: illem, öltözködés és íróői szerep Szendrey Júlia elbeszélésében

Szendrey Júlia 1858-ban megjelent, *A Pesti Napló* 61., 62. és 65. száma című elbeszélésének (amely válasz volt Gyulai Pál nőírókról írt igen lesújtó kritikájára⁴³) főhőse minden illemszabályt betart, Beregi Klára „[i]génytelen föllépése által senki jogai nem szenvedtek csorbulást”.⁴⁴

A követelményeknek való megfelelést elsősorban a térrel érzékelteti az elbeszélő: tiszta, rendezett, de a gyerekeknek is teret adó ház, kert, tyúkokkal, galambokkal, konyhakerttel, ahol az anya gyerekeivel körülvéve kertészkedik. A berendezésen is látszik, hogy a ház lakói „inkább magoknak élnek, mint a világnak”, nincs „oktalan divatmajmolás”.⁴⁵ A bútorok nem divatosak, de tiszták és jó állapotúak. A költséges látogatásokról és vendégeskedésekről is lemondanak: „egy- más közelében sokkal jobban érezték magokat, mint felcziczomázva házról-házra jární”.⁴⁶

Az írás mint kiemelt tevékenység is egyetlen térhez kötve jelenik meg: van egy szobácska a házban, melyet látszólag senki sem használt. „Mindenki tudta, hogy ott ilyenkor (ti. este, ha a többiek már alszanak és a cselédeknek is ki vannak adva a másnapi utasítások) Bereginé, a köztisztelőben álló családjánya, a példás házinő, szóval, hogy ott ilyenkor Bereginé – bátorság ne hagyj el! – ír.”⁴⁷ Sokatmondó, hogy az írás látszólag szabad tevékenysége (hiszen a környezet elfogadó, támogató közegként jelenik meg a szövegben) is feltételekhez kötött: nem nyilvános térhez és időhöz kapcsolódik, illetve az egyéb, kötelezően „női” foglalkozások elvégzése után kívánatos. A női szerzők emancipált nőként való felfogása azért is

41 *Uo.*, 39.

42 *Életszabályok világba lépő leánykák számára, i. m.*, I. Az eszélyről és méltányosságról, 5; SAS-KU, *i. m.*, 59, 63–64, 66; WALLENBURG, *i. m.*, 94–101.

43 GYULAI Pál, *Írónőink. Flóra 50 költeménye, Pest, Emich Gusztáv könyvnyomdája, 1858 – Andersen meséi, Fordította Szendrey Júlia, Pest, 1858. kiadja Lampel Róbert = Uő, Kritikai dolgozatok 1854–1861, Bp.*, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadóvállalata, 1908, 272–307.

44 SZENDREY Júlia, *A „Pesti Napló” 61., 62. és 65-ik száma (1858) = Petőfi Sándorné SZENDREY Júlia, Petőfiné Szendrey Júlia költeményei és naplói, összegyűjtötte, bev. és jegyzetekkel ellátta BIHARI Mór, Bp.*, Kunossy-Szilágyi, 1909 (Petőfi-könyvtár, 7), 49–75, 59. (Az elbeszélés eredetileg a *Nővilágban* jelent meg: *A „Pesti Napló” 61., 62. és 65-ik száma. Történet, mely ha még nem történt meg, megtörténhetik, s ha nem történik meg, megtörténhetnek. Közli egy elkeseredett dilettans-írónő*, *Nővilág*, 1858. jún. 20., 2. évf., 25. sz., 385–388. és 1858. jún. 27., 2. évf., 26. sz., 401–407.)

45 *Uo.*, 53.

46 *Uo.*, 56.

47 *Uo.*, 54.

nyer igazolást, mert a nők maguk is feltételekhez kötik az emancipációt: a nőknek a férfiakat teljesítmény nélkül megillető jogok csak a társadalmi szerepüknek való megfelelés, a kötelező feladatok maradéktalan elvégzése⁴⁸ után jár:

„Túl vagyunk azon időn, midőn mint a nőket mint alárendelt lényeket tekintették; a mai időben senki sem vitazza el tőlük jogaikat; sőt túl is mennek az illő határon. Alig van tárgy, melyről többet irtak és beszéltek volna mint a nő-emancipációról, - csakhogy hamis szempontból tekintik azt. A nő nem szolgálja, nem alárendeltje a férfinak, ha azon helyen áll, melyet a természet örök törvénye számára kijelölt, hanem *társas*; a nő egyenjogú a férfival, mert ép oly tehetségekkel, észszel és lélekkel ajándékozott meg teremtője által, mint az; - ő lehet emancipált, és legyen is az!...

A nő, ki hivatásbeli kötelmeinek fontosságát ismeri és azokat hiven szigorún teljesíti; ki gyengéit le tudja győzni; kinek szigoru erkölcsi elvei vannak, melyek szerint cselekszik; ki önzetlen szeretettel, önmegtágadással működik körében, családjá felett őrködve; ki gyermekeit nem csak testileg, de erkölcsileg és szellemileg is képes nevelni; - szóval azon nő, ki magasztos küldetésének fontosságát megérté és felfogá, ki kötelmeit mint nő és anya szigorún teljesíti, - az az *emancipált nő*, a szó legigazabb és legszebb értelmében.⁴⁹

Szendrey Júlia szövegében ezt sodorja veszélybe Gyulai cikksorozata. Amikor az eszkalálódó családi konfliktus során Klára férje elvonul a *Pesti Napló*val, „Klára nem bírván többé könnyeit elfojtani, zokogva menekült kis szobácskájába, hol különben soha sem szokott napközben időzni.”⁵⁰ A kapcsolat megromlását és a nő egyre nagyobb kétségbeesését is elsősorban a környezet változásai érzékeltetik: az udvar rendetlen, a kert pusztul, a gyerekek már nem olyan szófogadók, tiszták és kedvesek, a galambok elrepülnek, a virágok elhervadnak, a vetemény gyomos. A férj mogorva viselkedésének következménye Klára tétlensége, merengővé válása, aki szótlan lesz, nem eszik, az ismerősök pedig elfordulnak tőle. Ami-

48 „Találj gyönyörűséget kötelességeidben, s maga a világ is megjutalmazand azért. [...] sohase hanyagoljuk el önérdünk miatt lényeges kötelességeinket. [...] Az erényes nő kötelességei teljesítésében és lelki tökélyben keresi találja fel élte legfőbb kincsét.” – *Életszabályok világba lépő leánykák számára, i. m., IV. Az önzetlenségről, 32–33, 38; A jellemről, 67.*

49 K. BENICZKY Irma, *Mit tanuljanak a nők?*, Aurora, 1868, 88–93, 93. (kiemelés az eredetiben) – Volt azonban olyan vélemény is, amely szerint ha erre az aránytalanságra rá is ébrednek a nők, azt éppen ellenkező módon ítélik meg, mint várható volna: „Sajátszerű, hogy mind az, a mi nőerénynek mondatik, nem egyéb, mint női kötelesség, például a gyöngéd gyermeki s anyai szeretet, a férj iránti szeplőtlen hűség, s az önzés nélküli barátság. – Nem tesz-e ez annyit, mintha a nőkről oly keveset lehetne feltenni, hogy még kötelességük teljesítése is, mint erény dicsérendő.” – FÉE Sarolta, *A mit a nők a nőkről irtak = Hölgyek titkára vagyis Legújabb levelezőkönyv nők számára ... alapos útmutatással a levélírás szabályait illetőleg, emlékkönyvbe való válogatott versekkel, a keleti virágnyelv magyarázatával...*, Pest, Heckenast, 1861, 189.

50 SZENDREY, *i. m.*, 63.

kor az egyik gyerek beteg lesz, férje azzal vádolja, hogy rossz anya. Beregi Klára és családja életében „[l]assan-lassan felbomlott a szokott rend”.⁵¹ A romlás végpontja az a jelenet, amikor az egyik gyereket kicsúfolják az iskolában anyja miatt.

Az öltözködés, a divat, az elbeszélés egészében egyszer sem kerül szóba. A korábban elmondottak alapján az olvasó feltételezheti, hogy Beregi Klára, betartva az illemt, megfelelő öltözetben jár mind otthon, mind pedig ismerőseinél tett látogatásai alkalmával. A korabeli illemt szerint ugyanis „saját és gyermekei öltözékének rendezésénél és összeállításánál is fölötte szükséges az ismeret; aesthetikailag művelt nő soha sem fog feltétlenül hódolni a divatnak, hanem képes lesz annak gyakran oly fölötte bohózatot szeszélyeit úgy módosítani, a mint az illemt és saját egyénisége szükségli”.⁵² Az ideális női szerepek átlépésének érzékeltetéséből is hiányzik az öltözék elhanyagolásának részletezése; bár a méla merengés és tétlenség egyértelmű utalás arra, hogy a szomorú Bereginé már fel sem öltözik.

Az öltözködésről való beszéd hiánya mindennél egyértelműbben bizonyítja, hogy az írónséggel nem jár együtt semmilyen jelmez; inkább helyhez és időhöz kötődik. A kis szoba és az esti elvonulás, az elszeparált tér-idő egyrészt azt mutatja, az írás Beregi Klára lényegéhez tartozik, lényétől elválaszthatatlan. Másrészt azt is tükrözi, hogy – mivel a környezet az olvasással befogadja az írónt – az intim térben és időben zajló írásban nincs semmi szégyellnivaló vagy illemtelen.

Női szerepek reprezentációi a magánéleti térhasználatban

A korabeli elvárások szerint az otthon elsődleges követelménye a szépség, a megfelelő funkcionálás és az otthonosság. Ha ezek közül valamelyik csorbát szenved, a közvélekedés számára egyértelmű jelként szolgál, hogy a szereplő az élet valamely területén kívánnivalót hagy maga után. Az elbeszélésben a megfelelően berendezett szoba a szereplő kívánatos viselkedésére, gondolkodására, jellemére utal.

A női szerepek kijelölésében a tér ugyanazt a funkciót tölti be, mint a ruha, legyen szó fikciós irodalmi szövegről vagy gyakorlati tanácsokat megfogalmazó kézikönyvről: „Bátran fölállíthatjuk arany mondatul e szavakat: »Milyen az aszszony, olyan a jószág, – és a ház berendezése a nő jellemét tükrözteti vissza.«”⁵³ Jó példa erre a Vachott Sándorné *Margit* című regényében szereplő Várdayné szobája:

„kényelmi és fényűzési cikkekkel kissé túlhalmozott terme, valódi tüköre volt lakónéja jellemének. Az ízlést semmi esetre nem lehet megtagadni sem a díszes tárgytól, sem a terem elrendezésétől, de a kedélyességnek egyetlen jele sem vala a mindenféle csecse-becse között felfedezhető; meglephette, elbájolhatta tekintetünket a sok fény és pompa, mely ott összpontosúlt, de az otthoniasság érzete távol

⁵¹ *Uo.*, 65.

⁵² K. BENICZKY *i. m.*, 91.

⁵³ *A jó magyar gazdasszony: közhasznú házikönyv a műveltebb nők és leányok számára*, Bernelt, Löbe s mások után a mi viszonyainkhoz alk. kidolg. KÖRNYÉI János, – 2. kiad., Pest, Gyurian Ny., 1858. 11.

maradt tőlünk. Aranka boudoirjába lépve, önkénytelenül is megérezte a szív, hogy nem boldog családanya s házias nő szobácskáját látja, hanem hiú fényt kedvelő divathölgyét.⁵⁴

Várdayné szobájával ellentétben Margité „takaros”, ahonnan „egyszerűsége mellett sem hiányzik a csin és kényelem”.⁵⁵ Jókai Mór *Kedves atyafiak* című elbeszélésében a leány névnapi ajándékkul kapja apjától a szobaberendezést, ahol a háztartást gondosan rendben tartó kisasszony hímzőasztalkáján a *Regélő* és a *Honművész* mellett az *Athenaeum* is megtalálható.⁵⁶ Az irodalom, leginkább persze az olvasás, a műveltség és az anyagi kultúra, a nőket körülvevő tér, valamint az öltözködés minduntalan összefonódik.

„Ha az illető házinő, kinek rendező keze itt működött, szépészeti (aesthetikai) ismeretekkel birna, akkor tudná, hogy a comfort és elegantia nem annyira a tárgyak pompásságától, mint azoknak helyes elrendezésétől függ; a színek öszhangzása, ama sajátságos valami, mely a szobákat oly lakályossá, oly kedélyessé teszi, hol mindenki felleli kedvencz helyét, otthonn találja magát, ez az, a mit a »comfort« szóval jelzünk. Fölötte szükséges tehát, hogy a nőnek aesthetikailag művelt izlése legyen, miután őt illeti a ház berendezése, s így tőle függ azt rendetlen chaoszszá, vagy kellemes, kedélyes helyiséggé változtatni, hol mindenki örömet időz.”⁵⁷

A szövegek szerint a hímzéshez, kézimunkázáshoz az írással ellentétben az olvasás hasonlít. E tevékenységek azonos térben folytak, számos olyan jelenettel találkozhatunk, amelyben az egyik szereplő olvas, a másik hímez. Természetesen nem mindegy az olvasmány mibenléte sem, különösen, ha a hősnő az elbeszélés szövege szerint is éppen olvasmánya főszereplőjére hasonlít. Ezt példázza Bajza Lenke *Az eskü* című beszélye,⁵⁸ amelyben a regényírás is szóba kerül:

„»Szörnyűség mennyire kifárasztják az olvasót némely regények; én már legalább háromszor boldogokká teendém a hősoket, s Cavanagh még mindég kínozza őket.« Kezdé türelmetlenül Margit s arczai égték az olvasástól. »Szeretném ha te írnál regényt Margit,« válaszolt Leóna mosolyogva, »ha azt is oly kurtán végeznéd mint leveleidet, fogadok, hogy az első cikkelyben legalább hárman mennének férjhez! S melyik regényét olvasod Cavanaghnak?« »Nataliet, ki már valóban rég megérdemlé, hogy boldog legyen, oly hihetetlen felál-

54 VACHOTT Sándorné, *Margit: regény*, Pest, Emich, 1857., 64.

55 *Uo.*, 41.

56 JÓKAI Mór, *Kedves atyafiak* = *Uő, Népvilág: elbeszélések*, Pest, Heckenast, 1857, 5–134; 73–74.

57 K. BENICZKY, *i. m.*, 90–91.

58 BENICZKYNÉ BAJZA Lenke, *Az Eskü* = *Uő, Beszélyek*, Pest, Szerző, 1858.

dozással szerette Senvillét.« »Ah a kedves Natalie! Tudod-e Margit, hogy én e hősnőt nagyon hasonlónak találom külsőben és jellemben hozzád. S ha Nataliet akarom magam elé képzelni, reád nézek s a kép tökéletes.«⁵⁹

Szendrey Júlia öltözéket látványosan nem emlegető szövegének igazi ellenpontja Gyulai Pál *Nők a tükör előtt* című műve. Itt a halhatatlanná tett Árpádinán kívül további hat nőről tudjuk meg, hogyan határozza meg őket a ruhákhoz való viszonyuk. Az elvált, egyedülálló, öregedő Irma grófnő fiatal szeretőt tart, akinek megtartásához cselszövésre készül – öregedésének jeleit arra fogja, hogy nem öltözött fel.⁶⁰ A lehetséges női szerepek, amelyekre nem alkalmas: anya, feleség (nő), szerető (kedves), szalonok királynője, visszavonult bűnbánó. Az egyetlen még betölthető szerep számára az, hogy „költő és képíró műve számára mintául szolgáljon”.⁶¹ Szerelmének megtartását csupán ettől az egyetlenként megmaradt képességétől reméli: „Esküszöm, tőlem senki el nem rabolja Arthurt. Ki tud közületek úgy öltözködni, mint én?”⁶²

Katalin, az árva (Hamupipőke) ruhákat rakosgat: „új ruhát varrt nényének [...], most magának akar dolgozni, régi ruháiból valami otthonkát szándékszik összeütni, s rongyai közt keresgél egyet-mást”.⁶³ „Mekkönnyezte rózsaszín ruháját, melyből rég kinőtt és sok más ruhát, melyekből nem nőtt ki, s melyeket még a szabó sem csinált meg.”⁶⁴ Gondolataiban szerelme beteljesülése, viszonzásra érdemessége és az öltözködéshez való viszonya szorosan összekapcsolódik:

„Oh talán szeretni fognál, ha lehetne egy szabad napom, ha felöltözhethném egyszer nem pompás, nem drága, de szép s egészen új ruhába, s így tölthetnék veled egy délutánt. [...] Másképp rendezte haját, felöltözött Eszti ruhájába, fejéket, csipkés ujjakat és gallért tett föl, melyek szintén Esztiéi lehettek, mert csinosak és úriasak voltak. [...] A házi körülmények miatt egész második természetévé vált a hirtelen öltözködés.”⁶⁵

„Oh Kálmán, ne szeress engem; irígy, hálátlan, nagyravágyó vagyok. Mindenedet elpazarlanám, ruhára költeném, hijában szereznél, nem lenne láttatja, mindig szebbeket kívánnék, mindig a másét irigyleném, koldusbotra juttatnálak. (...) Sírva ült le varróasztala mellé és varrni kezdett gyorsan, szenvedélylyel...”⁶⁶

59 *Uo.*, 24–25.

60 „Az ősz hajsza még nem vénség. Arczom majd semmit sem változott. Csak rosszul aludtam az éjjel, csak nem öltöztem föl. Ennyi az egész.” – GYULAI Pál, *Nők a tükör előtt*, Bp., Franklin, 1925, 30.

61 *Uo.*, 29.

62 *Uo.*, 33.

63 *Uo.*, 39.

64 *Uo.*, 40–41.

65 *Uo.*, 41–43.

66 *Uo.*, 45.

Matild, a gazdag örökös nem szép, nem eszes, de kedves, ritka jó szívű és művelt.⁶⁷ Az ő történetének kifejtése közben is árulkodnak az öltözékek a társadalmi szerepekről: „Egyik nő a komorna lehetett, abból ismertem reá, mert viseltes, de czifra és drága ruha pompázott rajta, melyet hihetőleg úrnőjétől kapott ajándékba”.⁶⁸ Ugyanakkor a főhősnő sorsát is leképezi a divathoz való viszonya: „Mondd meg a divatárusnőnek, hogy nem ilyet rendeltem. (...) nem egészen olyan, a milyent Turkevyné visel”.⁶⁹ Turkevyné ugyanis a férje szeretője. A főhősnő öltözködésről alkotott véleménye és az általa hordott öltözék szoros összefüggésben áll jellemével és cselekedeteivel: „Igaz, nem csak czipő, kesztyű, hanem egy megtüremlett szalagocska is szerencsétlenné tehet némely nőt”.⁷⁰ Nem felel már meg neki az egyszerű, visszafogottabb színű ruha,⁷¹ „[í]gy felpiperézve, kifestve egészen elvesztette egyéniségét”.⁷² „Aggodalma, féltékenysége, fájdalma megzavarták józan esztét, ízlését.”⁷³ „Oh ha nem jó el, ha nem tartja meg szavát! kiáltá az aggodalom és a szűk czipő, a féltékenység és a nagyon befűzött derék szorongásai között.”⁷⁴

Gyulai körképének következő szereplője Charlotte, egy francia Napóleon-rajongó nyelvmester és egy alföldi magyar nő leánya, aki szintén öltözködéssel kapcsolatos tevékenységet végez: „a velők egy emeleten lakó nőszabónál volt valami szabásmintáért”; valamint „leült varrogatni”.⁷⁵ Az elbeszélésben az öltözködés nemcsak a nők kiváltsága, sőt, a férfiak számára előnyt is jelenthet: az úrfiak „szebben kötik nyakkendőjüket, jobban áll rajtuk a ruha, jobban tudnak járni, ülni, beszélni, ha mindjárt ostobaságot beszélnek is”.⁷⁶ Az úri asszonyok viszont „rendesen rútak, csak a drága ruha és ékszer a mi rajtuk szép”.⁷⁷

A következő szereplő, Etelka kivételes helyzetben és öltözékben jelenik meg a szövegben: ő a menyasszony, akit anyja, a híres orvosné öltöztet.⁷⁸ „Etelka, ha születésére nem is, de öltözékére, míveltségére, szokásaira, szépségére, modorára nézve egész hercegi nő volt.”⁷⁹

E beszély olyan helyzetet konstruál, amelyben nemcsak egy nő nem lesz pusztán míveltségétől és szépségétől arisztokrata, de a gazdag férfit sem csupán a pénz teszi: „A gazdag ruházat arra mutatott”, hogy báró, gróf vagy herceg a vőlegény, „de a kedvetlen arcz mást sejtetett”.⁸⁰ A férjjelölt ugyanis bankár, ez okozza a csa-

67 *Uo.*, 54.

68 *Uo.*, 52.

69 *Uo.*, 53.

70 *Uo.*, 54.

71 *Uo.*, 62.

72 *Uo.*, 63.

73 *Uo.*, 64.

74 *Uo.*, 65.

75 *Uo.*, 73.

76 *Uo.*, 76.

77 *Uo.*, 77.

78 *Uo.*, 107–108.

79 *Uo.*, 108.

80 *Uo.*, 109.

lódást (az anya elszórta az örökséget).⁸¹

Mészáros Zsolt a „férfiak” és a divat összefüggéseivel foglalkozó tanulmányában így fogalmaz: „Arszlán, dendi, divatfi, ficsúr, gavallér, gigerli, uracs. Ők azok, akik »férfi létükre« szeretnek öltözködni, és szorosabb összefüggésbe hozhatóak a divattal. Egymás szinonimáinak tűnnek, valójában a »divatos férfi« jelentésének spektrumán elhelyezkedve, más-más időszakhoz, társasági tónushoz, társadalmi osztályhoz és színtérhez tartoznak. Közös bennük, hogy megjelenésükkel, ruházatukkal keltenek feltűnést.”⁸² A beszély igazolja a társadalomtörténeti kutatásokat: úgy tűnik, az öltözködés a férfiakat is éppúgy normatív módon csoportosítja, mint a nőket.

Az öltözködés kifogásul is szolgálhat: amikor például Etelka végiggondolja sorsát és sír, akkor anyja érdeklődő kérdésére az a válasza, hogy a ruhájával történt egy kis baj, le kellett vetnie.⁸³ A korábban bemutatott nőalakokkal éles ellentétben áll az elsőként megemlített és utolsóként feltűnő Mari, a szeretett kedves:

„Az öltözködésben nem tűnsz ki. Azt a két selyemruhát, melyet már évek óta viselsz, nem az első szabó csinálta s annyit alkalmazod az újabb divathoz, hogy már látszani kezd rajtok némi erőltetés, mint a vénülő nőknön, a kik erőnek erejével ifjak akarnak lenni. De egyszerű rózsaszín vagy zöldes viselő ruhádban oly csinos, oly kedves vagy, hogy nem tudok betelni nézéseddel [...]”⁸⁴

Mari történetéből az derül ki, hogy a díszesebb öltözék a világnak szól; a törekvés, hogy a férfi büszke is legyen mások előtt a nőre, és ne csak otthon szeresse, mindkét részről hibás, hiszen csak a nő magamutogatását helyeslő férfi elnéző a külvilágnak szóló, túlzó piperével szemben.⁸⁵ Mari visszafogott, az „öltözeti illendőségnek”⁸⁶ megfelelő, csinos ruhája egyben az otthoni intimitás jelképe és eszköze.

„Ez a ruha igazán jól áll - szólalt meg néha enyélgéssel - épen az a szín, az a szövet, ami a régié. Az új selyem ruhámat akartam fölvenni, melyet atyám a minap csináltatott nevem napjára; bizony ideje is volt, mert az a régi eleget szolgált. De mégis ezt vettem föl, abban

81 *Uo.*, 110.

82 Mészáros Zsolt, *Szalonkabát és fűző találkozása a sminkasztalon, avagy a férfiaság vizuális megalkotottsága a 19. század végén*, TNTEF, Társadalmi Nemek Tudománya: Interdiszciplináris eFolyóirat, 2013/1, 5–24, 7. http://epa.oszk.hu/03400/03462/00006/pdf/EPA03462_tarsadalmi_2013_01_005-024.pdf

83 GYULAI, *Nők a tükör előtt*, i. m., 122.

84 *Uo.*, 126–127.

85 *Uo.*, 128; 61.

86 Követelményei a tisztaság, csinosság (a ruha nem lehet szakadt, begombolatlan, túl bő vagy túl szűk), célszerűség, egyszerűség, jó ízlés, takarékoság. – SASKU, i. m., 32–34.

az új selyemruhában oly méltóságosan nézek ki, mint egy kompolti kisasszony, soha sem volt oly nehéz selyemruhám, nem tudom mi jutott eszébe atyámnak, hogy ilyenmel lepett meg. Ez sokkal jobban áll nekem, tudom, neki is inkább fogok tetszeni benne.”⁸⁷

Gyulai művében az öltözködés és a női írás, az írónők önképének kialakítása szempontjából a legfontosabb alak Árpádina, a költőnő. Figurájában rengeteg olyan elemet láthatunk, amelyek tükrözik nemcsak Szendrey Júlia, hanem az írónők egész csoportjának megítélését, illetve az írónőkkel szemben támasztott műfaji-műnemi, stilisztikai-retorikai és témabeli elvárásokat. Báttaszéki Lajos ügyvéd és publicista például ekképpen ír 1863-ban:

„Lejárt ama korszak, midőn a nőknek csak abban kellett örömet lenni, ha főzéstől piros, dologtól ellankadt kezekkel leülhettek harisnyát kötni és mellette férjeiket mulattatni; (...) Az újabb kori írónőket irányukra nézve két osztályba lehetne sorolni; az elsőhez azon szív és ész nélküli, száraz, férfias szellemű nők tartoznak, kiket Moliere »femmes savantes« a németek pedig »blaustrümpfe« névvel tisztelt meg. Homályos szobában laknak; íróasztaluk, pamlagaik és székeiken a könyvek áthatlan halmaza fekszik; ha valakivel társalognak, latin és görög frázisokat szőnek beszédjükbe; ha házások, férjeik felett határtalan uralmat gyakorolnak és ebéd helyett új drámával, vacsora helyett, classikus verssel traktálják; ha vendéget kapnak (...) még kenyér sincs a szekrényben, de annál több correktura és ökölvastagságú folians. (...) De hajtsatok térdet az írónők második osztálya előtt! Azon nők előtt, kik keblük belső ösztönéből írnak, mint a madár megfejthetlen ösztönből énekel, kiknek szive gazdag ragyogó érzelmekben, mint a madár gégeje kifogyhatlan dalokban! (...) Igen! A regényesség, szerelem, barátság, hazaszeretet és vallásosság azon tér, melyen az írónő működjék! Az írónők művei ne legyenek hatást hajhászók, dagályos frazisokkal eltelt irányban odavetvék; hanem legyenek eredeti egyszerű természetességgel írva, visszatükrözői a női tiszta kebelnek; ne versenyezzenek dicsőség és kegyre, hanem indítsanak könyvekre, ne legyenek vastag foliansok, hanem emléklapok művelt elvrokonaik számára.”⁸⁸

Az eredetileg Zsuzsanna nevet viselő Árpádina „a bálokat leginkább azért látogatta, hogy tanulja a világot s leírhasa műveiben. Nem tánczolt, ott állott hidegen, büszkén George Sand-féle fekete ruhában s mintegy lenézte a férfiakat és nőket, kik elég szellemtelenek örülni az életnek.”⁸⁹ Rövid haja van „mely egész

87 GYULAI, *Nők a tükör előtt*, i. m., 133–134.

88 BÁTASZÉKI Lajos, *A nők mint írók*, = Uő, *Nők könyve: hasznos és mulattató olvasmányok művelt hölgyek számára*, Pest, Első M. Egyesületi Ny., 1863, 69–72.

férfivá teszi”.⁹⁰ Mindezek tetejébe rendetlen felkeléssel és lefekvéssel „megrontja a házirendet”.⁹¹ Az itt felsoroltak erősen emlékeztetnek a később Szendrey Júliához kapcsolódó sztereotípiákra.⁹²

„[Árpádinát] egy öreg költő és kritikus meglátogatta, ki egy félszázad óta mindig a fiatal irodalommal tart s nincs egyetlen újabb tehetség, a kit ne ő szentelt volna fel csókjával vagy ölelésével. Árpádinát is homlokon csókolta szép verseiért és tegezni kezdte. Ennyit nem remélt Árpádiná, boldog volt, még aznap este egy szép verset írt az öreg úrhoz, két hét múlva pedig Pesten a legszebb házi sipkát vette meg s vitte el neki, mint saját keze kötötte emléket. Az öreg úr mosolygott, tudta, hogy az írónők nem igen szoktak kötni és hímezni, de azért még egyszer megölelte és megcsókolta.”⁹³

A fenti részletet érdemes annak fényében szemlélni, hogy a kiállításon látható volt a Petőfi Irodalmi Múzeumból kölcsönzött házisapka, amelyet legjobb tudomásunk szerint Szendrey Júlia hímezett, és Jókai Mórnak adott ajándékba.⁹⁴ Árpádiná az illem ellen vét, amikor egyéniségét próbálja öltözködésében is kifejezni:

„nem volt hiú, mint a többi nő, sőt épen abban állott büszkesége, hogy megvetette a cifra ruhát, a divat változandóságát, de mint költőnek természetesen öltözékén is föl kelle tüntetnie bizonyos aesthetikai irányt. Gondolatot akart kifejezni benne, mit nem találhatni meg a stereotyp divatképeken. A bánatot, a világ megvetését, a női emanczipációt, a fenkölséget, a szellemességet igyekezett megérzékíteni magán, és oly módon, hogy mindez emelje természetes bájjait. [...] Öltözékének legfeljebb csak alaprajzát vázolta le s a költői mun-

89 GYULAI, *Nők a tükör előtt, i. m.*, 91–92.

90 *Uo.*, 92.

91 *Uo.*, 92.

92 Erről bővebben lásd: GYIMESI Emese, *Az excentrikus nő és a múzsa: Szendrey Júlia alakja a magyar kulturális emlékezetben*, Hévíz, 2015/6, 463–469.

93 GYULAI, *Nők a tükör előtt, i. m.*, 91.

94 A PIM tulajdonában két sapka van. Mindkettőt Szendrey Júlia hímezte, feltehetőleg 1847 ősze és 1848 nyara között, az egyik Petőfié, a másik Jókaié volt. Vö. *Beszélő tárgyak: a Petőfi család relikviái*, összeáll. és a bevezető tanulmányokat írta KALLA Zsuzsa és RATZKY Rita, 2. jav., bőv. kiad., Bp., PIM, cop. 2006., 103: 98. és 126: 111–112. – A *Jókai Mór relikviái* című kiadványban a másik sapka szerepel (20a: http://real.mtak.hu/38656/1/Kalla_Marcus_ifjak_Jokai_u.pdf), a *Beszélő tárgyak...* által idézett leírás szintén arra utal, hogy a csúcsos, bojtos sapka volt Jókaié, a kerek, vörös pedig Petőfié. Viszont azokon a képeken, amelyeken Jókai Feszty Árpád műtermében látható Jókai Rózával, egy kerek, lapos tetejű fejfedő van Jókain: <https://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=89064> és <https://dka.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=89067>, és a Petőfi Társaság Évkönyvében található leírás szerint Jókai sapkáját Nagy Bella adta át Ferenczi Zoltánnak, aki pedig tovább ajándékozta azt a Petőfi-háznak. – *A Petőfi-Társaság évkönyve*, szerk. SZANA Tamás, 1879–1917, Bp., Petőfi-Társaság, 1880–1918, 1911, 78–79.

kásság idejére hagyta az árnyalást és befejezést, mit szintén oly kevéssé lehet rossz néven venni tőle, mint Byrontól, hogy sötét kedélye mellett is nagy gondot fordított nyakkendője rendetlen megkötésére s igen őrizkedett a meghízástól.”⁹⁵

A bevezetőben vázolt dilemmám fényében fontos tény, hogy jelen tanulmányban feldolgozott szövegek szereplői Árpádina kivételével nem viselnek magyar vagy magyaros ruhát. Feltehetőleg azért nem, mert a divat mint a változékonyság és szeszélyesség kifejezője nem volt összeegyeztethető a nemzeti érzés állandóságával és benső lényegiségével. Mindezt Mari egyszerű ízlésének hangsúlyozása mellett Árpádina karikatúrisztikus megjelenítése is bizonyítja:

„A múltkor is nagy hiba volt, hogy nem magyarban rajzoltak le. Jól jegyezte meg a *Csillag* szerkesztője, hogy oly honleányt, ki szóval és tettel, dallal és könnyel oly szívéből áldozott nemzetének, nemzeti ruhában óhajtottunk volna látni. Ez nagyon szépen meg volt mondva... De melyik magyar ruhámat választasz? Az egyszerűbbet természetesen, a múzsákhoz nem illik a csillogás s jól mondja egyik költőtársam, hogy a csalogány kopott fakó ruhát hord. Az a csinos kis dolmányka nyakig begombolva, vékony vörös zsinórra [sic], apró ezüst gombokkal épen illeni fog nekem. Nem tudom, kalpagocskát tegyek-e fejemre? Az némi hősie, némi amazon színezetet adna alkalomnak, mi épen nem árt; fejkötőt semmi esetre sem teszek, az oly prózai, aztán nem is illik a rövid hajhoz. Karomra jó lesz a rablánczos karperecz. [...] Hazafi fájdalmat fogok kifejezni [...]”⁹⁶

A kép elkészíttetését végül kénytelen elhalasztani, ugyanis amikor minden más szerepét elvetve költőségét akarja hangsúlyozni, rádöbben, hogy ehhez egészen más ruhát kell kigondolnia, ami időbe telik. A beszélyben a viselet nemcsak az adott szereplő jellemét, társadalmi státuszát és a többi szereplőhöz fűződő viszonyrendszerét képes bemutatni, hanem az adott szituációban megjelenő érzelmek hevességét is. A felindultság mértékét az tükrözi a nő szereplőnél, hogy mennyire vigyáz ruhájára. Gyulainál a leányát érdekházasságra rábeszélő anya elsírja magát bánatában, aztán „szörnyen sajnálkodott, hogy reá borulásával kissé rendetlenségbe hozta leánya öltözékét”⁹⁷

A joggal féltékeny úrinő a cselédekkel való pörölés után „kimerülve ült le egy karszékre, mindamelllett ügyelve arra, hogy pompás báli ruhája össze ne gyűrődjék”. Amikor azonban eszébe jut, hogy férje talán megcsalja, „tántorogva rogyott karszékébe s eszébe sem jutott kímélni ruháját”⁹⁸ Ugyanez a férfiakkal is meg-

95 GYULAI, *Nők a tükör előtt*, i. m., 95–96.

96 *Uo.*, 97.

97 *Uo.*, 111.

98 *Uo.*, 54, 60.

történik: a felindultságot, a szerelmi vallomástétel megrendítő erejét Bajza Lenke beszélyének főhősénél a gondosan fésült, göndör fürtök rendetlenné válása jelzi, amelytől „külseje kétségbeesett és epedő” lett.⁹⁹ Ugyanezen szövegben egy másik szerelmes gyászában elhanyagolja öltözékét, és haja homlokába omlik.

Gyulai beszélyében a nők természetét, múltját tehát a tükör ismeri, mégpedig abból, ahogyan öltöznek, és amit viselnek vagy vágnak viselni. Az elbeszélésben ezáltal markánsan jelenik meg a ruha és a nő, valamint egyetlen és minden nő teljes azonosítása, amit egyébként maguk a nők is megtesznek a szövegben:

„S neked minden szórakozás, multság volt. Untad magad és szükséged volt valamivel szellemibb felindulásra, mint a minő a lóverseny és a vadászat. Mert divatban voltam, szükséged volt szerelmemre, mint a legutolsó divat szerinti ruhára. Nem becsültél többre, mint gyémántos tüdet; ékszered voltam [...]”¹⁰⁰

A tükör is sajnálja Etelkét, „sajnálattal” rajzolja le „pompás, gazdag ruháját, a mely fényes gyászpompaként övedzi halálra sebzett szívét”.¹⁰¹ A tükör „[t]udta, hogy úrnője a múltakra emlékszik, s ki ismerte ezt jobban nálánál. Hány estélyre, bábra készült előtte, mennyit fecsegett anyjával, néha össze is zördült, hogy melyik ruhát válassza. Akár előszámlálja is legszebb ruháit, hiszen mindeniket ő tanácsolta, hagyta helyben, sőt arra a páratlan lovaglőöltönyre is ő bízta (...)”.¹⁰² A szövegben beszélő férfiak sem tartják szükségesnek a nők egyéni megkülönböztetését: „Oh ha ismerhetnék a nőket, ha ismerhetném e nőt!”¹⁰³

A férfiak azon attitűdje, amely a szerelem viszonzását a női szerepek megfelelő betöltéséhez, és ennek részeként az illő öltözködéshez köti, rendszerint a női szerzők műveiben is megjelenik. Kempelen Riza *Nő teremti a család sorsát* című elbeszélésében a példaképül állított férfi a következő fejtegetéssel kíséri a lánykérését:

„A legjobb, a leghűbb férj is, midőn hivatalba, látogatóba, vagy bárhova megy is, csinos, vagy legalább rendezett öltözetű nőekkel találkozik, mert az öltözködésben rendetlen nő nem mutatja magát idegen előtt. Hazatértével azután, ha a szeméi elé kerül a fésületlen ronda nő, akaratlanul fölmerül előtte az ellentét s megborzad nejtől. E jelenet többszöri ismétlődése után elveszti a nő érdekességét és szeretetreméltóságát annyira, hogy férje nem képes többé szeretni őt”.¹⁰⁴

99 BENICZKYNÉ BAJZA, *i. m.*, 2. kötet, 135.

100 GYULAI, *Nők a tükör előtt, i. m.*, 117.

101 *Uo.*, 114.

102 *Uo.*, 115.

103 *Uo.*, 20.

104 KEMPELEN RIZA, *Nő teremti a család sorsát = Kempelen Riza újabb beszélyei*, Szeged, Burger Ny., 1858, 68–69.

Az elbeszélésben tehát a nő azonos a ruhával: a változékony divat a cserélhetőséget, a rendezetlenség az eldobhatóságot, az egyszerűség a maradandóságot tükrözi a szereplők jellemében, viszonyaiban, értékeiben, gondolkodásában és megítélésében is.

A ruhákhoz, öltözködéshez, anyagi javakhoz való viszony sokat elárul az adott szereplő jelleméről, történetben betöltött szerepéről, valamint a többiekhez fűződő viszonyáról. Kempelen Riza beszélyében például Gertlné már nővé érő leányát kényszeríti arra, hogy még mindig gyermekekre illő ruhát viseljen, mégpedig anyja gondatlan gazdálkodása miatt; Deákné pedig férje szerint kalapokra és egyéb fényűzési cikkekre szórja a pénzt.¹⁰⁵ A szolgabíró felesége hajviseletével igyekszik kifejezésre juttatni elkülönülését a falubeliektől, és ragaszkodik hozzá, hogy az ügyetlen szobalány készítse el a frizuráját, hogy ne csorbuljon a tekintélye.¹⁰⁶ Épp ezért bosszantja, hogy a lelkésznő utánozza öltözködését, illetve azt feltételezi, hogy a lelkésznő férjének akar tetszeni az utánzással.¹⁰⁷ Ezen elbeszélésben is részletes leírást kapunk a szereplők által viselt ruhákról. Hasonlóan jár el Bajza Lenke *Az eskü* című beszélye,¹⁰⁸ illetve Vachott Sándorné *Margit* című regénye,¹⁰⁹ amelyekben a részletes ruhaleírások a jellemekhez kötött korábbi elvárásokat erősítik, emellett vizuálisabbá teszik a jeleneteket. Az a jelenet például, amikor Vachottné művében Várdayné öltözködik és a tükör előtt csodálja saját szépségét, erősen emlékeztet Gyulai Pál *Nők a tükör előtt* című szövegének jeleneteire. Gyulai munkája tehát minden bizonnyal nemcsak a társadalmi közbeszédet és az explicit előírásokat követte: elbeszéléséhez korábbi szépirodalmi szövegek is mintául szolgálhattak.

A férfi-női szerepek és szereplők determináltságára jó példa Kempelen Riza beszélyének első másfél jelenete, amelyben a magyar nyelv sajátosságainak megfelelően elvileg nem tudjuk a beszélők nemét, beszédük stílusából és szókészletéből azonban kilétük azonnal kiderül mind a korabeli, mind a mai olvasó számára. Az anyagi kultúrában különböző értéket és értékrendet hordozó, „haszontalan divatozás”, illetve a hasznos, alapvető ismeretet jelentő kézimunka szembeállítását jól mutatja, hogy a szövegben a takarékoság és rend legfőbb ellenszere nem a ruha, hanem a pazarlásról, az egymással vetekedők nagyzási mániájáról árulkodó süteményreceptek: „anyám varróasztalkájában a cérna és tű helyét is egy-egy csemege leírásának halmaza foglalja el.”¹¹⁰

A nők értelmezésében két csoportba oszthatók Kempelen Riza szövegében: beszélhetünk „emelkedett” és „mindennapi” nőkről. Völgyesi szolgabíró elmondásában a műveltség nem pusztán megjelenik az öltözködésben is, hanem egyenesen azonos vele: „A magasb emelkedésű nő társasága (...) mindig vonzó a férfiakra nézve, (...) öltözékén az illem, jóizlés s egyszerűség van képviselve, mely ment a

105 *Uo.*, 8–9, 12–13, 24.

106 *Uo.*, 26–27.

107 *Uo.*, 27–28.

108 BENICZKYNÉ BAJZA, *i. m.*, 2. kötet, 4–5, 10–11, 55, 112–114.

109 VACHOTT, *Margit, i. m.*, 6, 17, 37, 59, 65.

110 KEMPELEN, *i. m.*, I. kötet, 18.

tarka piperétől”.¹¹¹ A „köznapi s magában elbizott tudatlan nőcsoport” tagjainak „ízléstelen túlpipezettségéből kirí a fölöttlési vágy, mely mindig sérti a női szerénységet, mely gyémántja a gyöngéd női tiszteletadó tulajdonoknak; fényűzési cikkein bélyegét látjuk férje adósságainak, vagy gazdasági szükségleteinek nagy hiányát olvassuk (...) szemlélődése alatt mérlegli, melyik mérkőzhetik öltözékével; (...) önmaga hirdeti, hogy öltözéke ennyi és ennyibe került; ezt követik feszes mozdulatai, s nyomban utána a legpongolyább társalgás, mely a cselédektől vett rágalmakból, egy vagy más család egyszerű öltözéke vagy háztartása darabos kigúnyolásából, férjéveli vitatkozásból, s vetélkedve a legnagyobb durvaságok mondaságából áll”.¹¹² A rendes feleség ismérve a feltétlen egyetértés a férjvel: az ellenkező vélemény elhallgatása,¹¹³ az „ellentmondási ösztön” elfojtása.¹¹⁴

A háziipar mint a hagyományos keretek átlépésének és a nők önállósodásának lehetősége

A nők és a kisipari munkák kapcsolata, illetve az öltözködés cselekményt befolyásoló, jellemrajzot építő szerepe későbbi, jól ismert klasszikus szövegekben is gyakran előfordul. Ennek ikonikus példája, amikor *Az arany emberben* Tímea maga varrja esküvői ruháját. A külön fejezet egyszerre eszköze annak, hogy bemutassa az Athalie–Timea–Kacsuka viszonyrendszert, illetve Athalie kegyetlenségét és Tímea naivitását.¹¹⁵

Az öltözködés és anyagi kultúra tehát alapvetően a hagyományos női szerepekkel szemben támasztott társadalmi elvárások leképezéseként jelenik meg az egyes szövegekben; legfeljebb a műveltséggel, az irodalom pártolásával hozzák összefüggésbe. Egyetlen szövegben sem jelenik meg retorikailag az írás tevékenységének és az anyagi kultúra megteremtésének azonosítása.

Gyulai elbeszélésében azonban az öltözékekhez kapcsolódó másfajta viszony lehetősége formálódik meg: az anyagi csőd elkerülése érdekében házasságra kényszerülő Etelkában egy pillanatra felmerül, hogy varrásból tartsa el magát: „De hát én miért féljek az éhhaláltól, nincs-e két kezem, nem tudok-e dolgozni? Inkább varróleány, szolgáló leszek, mint Izidor neje”.¹¹⁶ De hamar el is veti az ötletet a várható nehézségek miatt. „Etelkának nincs annyi lelkierője és becsületérzése”,¹¹⁷ hogy visszamondja az érdekházasságot: „Etelka is talán a varróleányra gondolt, ki néha náluk is dolgozott, ki jó reggeltől késő estig varrt, mégis alig tudott anynyit szerezni, hogy vak anyjával együtt eltengődjék s utoljára is a kórházban halt meg”.¹¹⁸

111 *Uo.*, 34–35.

112 *Uo.*, 36–37.

113 *Uo.*, 39–40.

114 KALOCSA Róza, *Irányszemlék, III. A nő, mint feleség = Magyar Nők Évkönyve*, 1864, Pest, 1863, 45–47.

115 Ennek egyéb, regényszerkesztési vonatkozásairól lásd: *Jókai Mórról másképpen. Fried Istvánnal Tóbiás Krisztián beszélget*, Tempevölgy, 2016/4, 44–55, 46.

116 GYULAI, *Nők a tükrök előtt, i. m.*, 119.

117 *Uo.*, 118.

118 *Uo.*, 120–121.

Varrónőnek állni, ruhaiparral kapcsolatos vállalkozásba kezdeni valóban nem volt túl népszerű tevékenység a korszakban. Az 1857-es pesti népszámlálás Körösi József által készített 1870-es újrafeldolgozása¹¹⁹ szerint a 131 705 (az eredeti statisztikában 76 622) lakossal bíró városban a *ruházat* címszó alatt előforduló szakmák (szabó, cipész, szűcs és egyéb) művelői összesen 8457-en voltak, ebből mindössze 186 a nő. A „női kézipar”-nak nevezett kategóriába 1511 főt soroltak. Mosásból 731 ember, ezen belül 682 nő és 49 férfi, piperéből 293 fő, 289 nő és mindössze 4 férfi tartotta el magát. Iparosként összesen 25 803 ember dolgozott, de akadt a Belvárosban 3 cserzővarganő; az egész városban pedig 5 női hentes és 5 mészáros működött. Összesen 79 emberre (78 férfire és 1 nőre) vonatkozóan tüntették fel az irodalommal kapcsolatos munkát foglalkozásként. Mindebből nemcsak az látható, hogy a nők jellemzően milyen jellegű munkát végeztek, ha egyáltalán dolgoztak (a foglalkozás vagy önálló kereset nélküli – jellemzően felsőbb társadalmi státuszú – nők kétszer annyian voltak a városban, mint a férfiak), hanem az is, hogy az írást művelő nők közül mindössze egyetlenegyőről tartotta úgy Körösi, hogy az foglalkozásnak nevezhető legyen.

Ennek oka abban az (ugyan egyelőre kivételesen ritkán, de a korszakban már megkérdőjelezett¹²⁰) társadalmi konszenzusban kereshető, amely szerint egy nőnek nem illendő önállónak lennie.

„A nő nemesebb hivatása és társadalmi egyenjogúsága el van ismerve; a hol a műveltség lehető előhaladottságban van, ott gátakat sem tesznek ez egyenjogúság tényleges foganatosítása ellen. Nálunk azonban még nem annyira. Látjuk például, hogy Angolországban a nők nem csak írónők, hanem minden szellemi és anyagi foglalkozást űznek, melyet természeti tehetségeik csak lehetővé tesznek; elláthatnak számos köz- vagy magán tisztet, a nélkül, hogy ez által rágalomnak vagy megítéltetésnek volnának kitéve. A nők önálló megélhetésének nálunk nem annyira phisicai oka van, mert hisz a mi nőink is képesek volnának arra, mire az angol nők! – az ok inkább az előítéletes világnézetben uralkodik, melylyel az emberek – nagy elfogultan, – viseltetnek az önálló nők iránt. A legközelebb lefolyt vita az író-nőkről elég szomorú példa rá, mily balul vélekedhetnek némely tárgy felett a legtudományosabb és legfelvilágosodottabb férfiak is; példa rá, hogy azon elfogult lenézés, melylyel a műveletlen népek viseltetnek a nőkiránt, még most sem bírt teljesen elenyészni. [...] Inkább engedik át bizonytalan jövőnek, nyomornak és bűnnek, semhogy tisztességes keresetmódról gondoskodnának számukra. Nálunk az

119 KÖRÖSI József, *Az 1857-dik évbéli pesti népszámlálás eredményei*, Pest, [Lith], 1870 1–2., (Sz. k. Pest városa statisztikai hivatalának közleményei, 2.), 1–2.

120 Kánya Emília többszörös szerepvállalása a nagyon kevés, de később követésre találó minta egyike. Vö. BOZSOKI Petra, *Kánya Emília diszkurzív közege: a Családi kör női szereprepertoárja és politikai nyelve*, ItK, 2018/5, 580–602.

olyan nő, ki bármilyen tisztességes önálló iparágat vagy üzletet folytat, félig-meddig azok közé soroztatik, a kik a nőiség határait túllépték. Arról pedig, hogy a leányokat egyenesen ilyen célra nevelnék, éppen szó sincs. Bár a nő valóságos rendeltetése a család, a kis körre szorított házifoglalkozás, mégis el kell fogadnunk, hogy életök fenntartására, ha erre rá vannak szorulva, minden pályát választhassanak és folytathassanak, melyre testi és szellemi tulajdonokkal bírnak. Ez azonban csak a kivételekre szól, csak azok részére, kik rá vannak szorulva; általános szabályként, a nő a férj alárendeltje, az ő köre a család.¹²¹

A korabeli közvélekedés szerint a honleányi szerep betöltéséhez a nevelésen és a férj támogatásán kívül a jótékonykodás, azaz irodalom támogatása is szükséges.¹²² A nők önállóságát tehát csak átmenetileg és végszükség esetén támogathatja az írás; ezzel maguk az értelmiségi nők is egyetértettek. Ha van is olyan regény- vagy elbeszélésbeli szereplő, aki ipari tevékenységből tartja fenn magát, felhagy vele, amikor (erénye jutalmaként) házasságra lép. A nem a megélhetésért folytatott tevékenységek (mint például a kézimunka) pedig nemcsak az alpműveltség részét képezi,¹²³ hanem egyfelől a takarékoság,¹²⁴ másfelől a szorgalmasság, a tétlenség-től mentes élet erényét biztosítja.

Ezt a nézetet az 1857-ben megjelenő *Egypár atlaszczipő* című novella főhőse is osztja, aki „igen szeretett volna a divatárusnői pálya után becsületes úton valami meglehetősen asszonyi állapotba jutni”.¹²⁵ Már az első mondatban összefonódik az irodalom, a nők, a divat, a politika és a társadalom: „Azon eset, mely e történetke tárgyát képezi, igen egyszerű, – miután azonban házasságon végződik, vígjátékot is lehetne belőle írni, de én nem ez oldalról akarom azt fölhasználni, hanem egyedül annak bebizonyítására, hogy a társaséletben mint a politikában – a fusiók és confusiók divatja van.”¹²⁶

Az elbeszélésben egy özvegyasszony elhatározza, hogy divatáruboltot nyit, de egyedül nem tudja kifizetni az üzlethelyiség bérleti díját, ezért társat keres. Egy vargával társul a közös helyiség kibérlésére, a varga pedig szerelmes lesz belé. Az asszony azonban egyelőre reménykedik, hogy az Eduárdnak nevezett léhűtő, öregedő nemes elveszi majd feleségül. A varga anyagi sikerét az hozza meg, hogy szerelme közelsége miatt túl kicsire szabja a cipőket, és az ezért a divatért lelkesedő „hölgyek” elárasztják megrendelésekkel.¹²⁷ Közben kiderül, hogy Eduárd a

121 MAJOR Béla, *A nők hivatása*, Magyar Nők Évkönyve, 4. évf., 1863, 1–17, 4–5.

122 Lásd például: *Uo.*, 14–17.

123 Vö. például *Uo.*, 11.

124 Vö. például [KÁNYA] Emília, *Százszorszépek*, Magyar Nők Évkönyve, 4. évf., 1863, 135–151, 137–138.

125 BULYOVSKY Lilla, *Egypár atlaszczipő = Bulyovszky Lilla novellái*, 3. kötet, Pest, Szerző, 1857, 124.

126 *Uo.*, 119.

127 A PIM gyűjteményében megtalálható Csapó Etelke fehér atlaszselyemből készült bál cipője is, a novellában valószínűleg hasonló lábbelikről van szó. Vö. *Beszélő tárgyak: a Petőfi család relikviái*, i. m., 74.

városban van, de nem keresi fel az özvegyet, akinek a harmadik napon „azonban már nemcsak varróczérnája, hanem türelme is minduntalan elszakadt”,¹²⁸ ezért nyomozásba kezd. Kiderül, hogy udvarlója nem egy korábban vizionált szerencsétlenség miatt nem kereste fel, hanem azért, mert kártyázik, kávéházba jár. Az özvegy Blümelné „[p]ár napig zsörtölődött; hányt-vetett, keresztöltéseket csinált, gyúrte, törte az atlaszt, a selymet dühösen pattogtatta [...]”,¹²⁹ földhöz vágta a művirágokat és összeveszett a vargával. Az elbeszélő szerint azonban nagy szerencse, hogy „[a] divatárusnők, a szépnem azon nagytöbbségű osztályához tartoznak, mely nem öli magát vízbe, és nem fojtja meg magát széngőzzel, ha kedvesük odahagyja vagy megcsalja őket. [...] jelszavuk a házasság előtt: »gombház, ha leszakad, lesz más!«”¹³⁰ Végül kibékülnek a vargával, az özvegy pedig türelmet kér, hogy kiheverje a csalódást, és igazán megszeresse őt. Kiderül, hogy a varga egyik kuncsaftja (a nő Eduárd) nem fizetett, a cipőt pedig nem feleségének, hanem épp Blümelnének vette hitelbe. A kalandok után egymásra találó szerelmesek a cipőt végül megtartják és e gesztussal mond igent a vargának az özvegy.

A szöveg utolsó mondata így hangzik: „Schufriedet ezen pillanat boldoggá tette, s a közös boltot sohasem mondta föl nejével az atlaszczipő a boldogférj [sic] számára soha sem vált – papucscsá!”¹³¹ Ha megengedjük magunknak azt a luxust, hogy ezt nem metaforikusan értelmezzük, és nagyvonalúan átsiklunk afelett, hogy itt is a férfi döntése és szempontja érvényesül, emellett azt feltételezzük, hogy az immár Schufriednévá előlépő özvegyasszony az elvárások ellenére a házasságkötésük után is önállóan fenntartja saját boltrészét, akkor a befejezés nemcsak azért jelent boldog véget, mert a szerelmesek egymásra találtak, hanem legfőképpen azért, mert e kapcsolat – a korban egészen rendhagyó módon – valóban a férfi és a nő teljes egyenjogúságán alapul.

A novellagyűjtemény ajánlásában, amely nem másnak, mint Kemény Zsigmondnak szól, a következőt olvashatjuk:

„Különben a viláért sem szándékom munkámat mentetegetni. Ez előszó nem akar az lenni, mint mikor a nő bevégezett öltözékére illat-szeszt locsol, mely a csinált virágokba hamis lelket önt. Csupán tükör az, melyben még egyszer körületekintem a kész öltözéket. Fog-e mindenkinek tetszeni?... Bizonyára nem. Egyiknek kevés lesz a szalag, másik nem akart volna mellfodrokat, azt mondván bókkal, hogy kár a csipkénél patyolatosb bőrt eltakarni. Egyik egészen komor zárdanó ruhát, más meg kiáltóbb színeket óhajtana. Némelyek ismét egy-egy kiálló gombostű karczolásáért fognak neheztelni. Mindenkinek tetszeni csak a kaczerok akarnak. A kaczerkodás pedig nőnél rút, írónál és művésznél hiba. – Most olvasóm, lapozz tovább. Bulyovszky Lilla”¹³²

128 BULYOVSZKY, *i. m.*, 131.

129 *Uo.*, 134.

130 *Uo.*, 132.

131 *Uo.*, 148.

132 BULYOVSZKY Lilla, *Novellái*, Pest, Szerző, 1855–1857, I. kötet, 7.

A novella szerzője tehát Bulyovszky Lilla, aki ünnepest, tehetséges színésznőként nemcsak novellákat, hanem útinaplót is írt. A divathoz, az öltözködéshez színésznőként az átlagosnál is összetettebb viszony fűzte, mindez pedig írói önképéhez is szorosan hozzátartozott. Az ajánlás tükör: elsősorban magát a szerzőt emlékezteti arra, milyen elvárásrendszernek kívánt megfelelni. Bulyovszky Lilla ezen eszközzel az ajánlás címzettje, illetve az olvasók nézőpontját azonossá teszi: a szerző egyben olvasó és kritikus is; képes arra, hogy feltérképezze a különböző olvasói igényeket, emellett olyan erős írói öntudatról számol be, amely egyrészt nem kíván megfelelni az igények mindegyikének, másrészt tudja őket befolyásolni. Az írás, az írói, művészi tevékenységet egyértelműen a ruhaviselettel, az adott szöveg retorikai készletét a különböző divatelemekkel, a „nőiséggel”, és az önkifejezéssel azonosítja.

A vizsgált szövegek kapcsán tehát elmondhatjuk, hogy ha nem is oly mértékben, mint angolszász társaiknál, a magyarországi, magyarul alkotó írónők számára is lehetséges volt a divatot, az öltözködést, a piperét írásaikban – akár a férfi szerzőktől eltérő módon is – felhasználni: eszközt találni a férfiakétól eltérő írásmód megteremtésére és az írónői szerep megfogalmazására. Mindez pedig igazolja a Szendrey Júlia emlékére megrendezett kiállítás azon koncepcióját, amely nem pusztán a nemzeti divat felől értékeli a női szerepekhez rendelt korabeli anyagi kultúra egyes elemeit; Szendrey Júliát tehát nem társadalmilag elvárt szerepeinek teljesítése vagy elutasítása alapján ítéli meg, hanem az identitását alapvetően meghatározó írónői mivoltát helyezi a középpontba.

Összefoglaló

Christine Bayles Kortsch *Dress Culture in Late Victorian Women's Fiction* című könyvében azt a jelenséget járja körül, amelyet az irodalom, az írás és az anyagi kultúra, az öltözködés közötti kapcsolat jelentett a 19. század angolszász nőíróinak munkásságában. A tanulmányban arra a kérdésre keresem a választ, hogy az 1850-es évek végén fellelhető-e mindez a magyarországi női írók alkotásaiban, és ha igen, milyen formában. Vachott Sándorné, Bajza Lenke és társaik szövegeiben az öltözködésből és az ahhoz kapcsolódó tevékenységekből nemcsak a szereplők jellemére, egymás közötti viszonyaira, anyagi és társadalmi helyzetére következtethetünk, de az egyes ruhadarabok leírása adott esetben plasztikusabbá is teszik a szövegeket. Szendrey Júlia *A Pesti Napló* 61., 62. és 65. száma című elbeszélésében éppen a téma elhallgatása mutatja meg, hogy az írás az elbeszélő lényének elválaszthatatlan része. Bulyovszky Lilla *Egypár atlaszzipő* című novellája, és a novelláskötet elején található bevezető pedig kiváló példája az írás, az írónői önkép és a divat összefonódásának.

The dandy and the housewife: fashion as a means of (female) writers' self-representation in texts from the 1850s-1860s

In *Dress Culture in Late Victorian Women's Fiction*, Christine Bayles Kortsch describes the relationship between literature, writing, material life and fashion in the works of British women writers in the 19th century. Were these phenomena also present in the works of Hungarian women writers during the late 1850s, and if they were, how were they expressed? In the stories by Mrs Sándor Vachott, Lenke Bajza etc. we do not only get a picture of the personalities, relationships and social status of the characters, but also get a detailed description of the clothes that make the texts more realistic. In the short story 'A Pesti Napló 61., 62. és 65. száma' by Júlia Szendrey the omission of such topics shows her commitment to writing. In the work 'Egypár atlaszzipő' by Lilla Bulyovszky (especially in the foreword of her short story collection) we find a perfect example of the connection between writing, fashion and the female writer's self-image.

Nagy Imre

Dramaturgiai mintázatok a *Bánk bán*ban*

1.

„Melinda! És mindég Melinda!”

Az érzékenyjáték dramaturgiai mintázata és Bánk szerelmi monológja

„Az érzékenyjáték nem egy a kor színjátéktípusaiból, hanem a XVIII. századvég jellemző és hatásában átfogó típusa, amely a német színműirodalom fordításai és a német színészet közvetítő hatása révén került színpadjainkra.”² Népszerűsítője August Kotzebue volt. A színpadi érzelmesség színjátékai a polgári szomorújáték jellemző szituációját és dramaturgiai szerkezetét, az udvari és polgári erkölcs ütközését viszik színre népszerű formában. A cselekmény legfontosabb jeleneteit az erényes hősök szenvedésének a nézők együttérzését kiváltó stációi képezik. A polgárerény győzelmét a passzív, szenvedő hősök érzelmi szilárdsága, állhatatos türelme, valamint az események kedvező fordulata, külső erők (a hatalom képviselőjének) közbelépése biztosítja. A típus sikerdarabja, a *Menschenhass und Reue* egy házasságtörő, ám bűnbánó asszony története, akinek végül a férj megbocsát. Pest-Budán németül 1790-ben mutatták be, ugyanekkor megjelent Koré Zsigmond fordításában *Az Ember' gyűlölés, és a' Meg-bánás* címmel.³ A Kelemen-féle társulat 1792-ben vitte színre, de később is játszották. A második pesti társulat 1807 és 1814 között hétszer vitte színre.⁴

A magánéleti témát feldolgozó színdarabok mellett kedveltek voltak azok az érzékenyjátékok, amelyeknek hőse a polgárerényt képviselő (nem szükségképpen polgári származású) tisztviselő, akit cselszövők megrágalmaznak az uralkodó előtt, aki azonban végül igazságot szolgáltat a sorscsapásokat méltósággal viselő hű emberének. Hasonló sikerrel szerepeltek a színpadon a fiktív történelmi keretbe helyezett érzékenyjátékok. Ilyen volt Szentjóni Szabó László darabja, a *Mátyás király, vagy A nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma*, amelyet a pesti társulat 1807 és 1814 között kilencszer adott elő.⁵ Ebben a prágai fogságban lévő ifjú Mátyás fényesen kiállja a magatartására, jellemének uralkodói kvalitásaira kíváncsi sze-

* A tanulmány az NKFI K119580 kutatási program keretében készült.

2 KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon 1790–1849*, Bp., Magvető, 1981, 43.

3 *Az Ember' gyűlölés, és a' Meg-bánás*. Vigsággal és szomorúsággal elegyített Játék öt felvonásban. Szerzette Kotzebue. Fordította Koré Zsigmond. Bétsben, Alberti Ignátz' Műhelyében, 1790.

4 BAYER József, *A nemzeti játékszín története I-II*, Bp., Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, 1887, II, 392–393.

5 *Uo.*, 402–404.

replők próbatételét, majd nemzetével azonosuló királyként ünnepélyesen trónra emelik.⁶

Az érzékenyjáték önálló típusként és a lovagdráma (vitézi játék) részeként is sikeres maradt a XIX. század elején kialakuló második színházi műsorrétegben.⁷ Ezt igazolja Ernyi Mihálynak August Wilhelm Iffland „munkáiból” fordított „érezkenyítő” játéka, *Az erőssen meg feszült Húr el pattan*,⁸ valamint Benke József Kotzebue-átültetése, az *Önnön-áldozat*.⁹ E darab erős érzelmi hatására jellemző, hogy egyik szegedi előadásán 1806-ban a színészek maguk is könnyekre fakadtak, s az előadást többször félbe kellett szakítani. A mű hőse, Maxvill Róbert kereskedő tönkremenetele után önmaga feláldozásával kíván nyomorban tengődő családján segíteni, ám felesége, Arabella hűségesen kitart mellette, pedig egykori kedvese, a jómódú Valvin segítségére is számíthatna. Végül Maxvill öngyilkosságba menekülne, ám a Temzéből kimentti az a dúsgazdag kereskedő, akinek fia néhány nappal korábban ugyanilyen körülmények között meghalt, s aki gyermekeivé fogadja a házaspárt. A dráma a típusra jellemzően egyfelől az önfeláldozó, illetve a megpróbáltatásokat elviselő hűséges szeretetet emeli piedesztálra, ez a tematika azonban másfelől azzal a dramaturgiai megoldással társul, miszerint a boldog befejezéshez külső erőre, szerencsés fordulatra van szükség. Katona a pesti társulat „delectáns aktora”-ként jól ismerte a Rondella színpadán gyakran szereplő érzékenyjátékok különböző változatait, ezek közül egyet le is fordított (ennek szövege fönmaradt), egy feltételezhetően eredeti korai színdarabjába pedig beépítette a típus dramaturgiai mintázatát. És ennek elemei egy új struktúrába építve a *Bánk bánban* is felismerhetők.

A *szegény lantos* című munkájának – elveszett – szövegét, az 1813. január 19-i előadás – a dráma neveit és néhány instrukcióját tartalmazó – színlapja szerint „Kotzebue Munkáiból fordította”, nevezetesen a *Der arme Minnesänger* című, 1811-ben publikált egyfelvonásos darabból.¹⁰ (A vele együtt bemutatott másik Kotzebue-mű, *Az örökség* nem Katona fordítása.)¹¹ A dráma történelmi körülmények között játszódik, a cselekmény színhelye Tüvingia, szereplői hunok és tüvingiaiak; s bár a címszereplő Gowin, a lantos, a darab főhőse Attila, „a’ Hunnosok Királya”. Ezért számíthatott az előadás a közönség érdeklődésére. (Az Attila-téma Fessler hatására került előtérbe.)¹² A műnek négy előadásáról tudunk, először 1811. április

6 A dráma I. Ferenc magyar királlyá koronázásának ünnepére készült 1792-ben. Elemzését lásd: NAGY Imre, *Nemzet és egyéniség: Drámairodalmunk az 1810-es években*, Bp., Argumentum, 1993, 34–40.

7 KERÉNYI, i. m., 142–145.

8 Kéziratának lelőhelye: OSZK Színháztörténeti Tár, jelzete: E 9.

9 *Önnön-áldozat. Egy érzékeny játék három felvonásban Kotzebuetől*. Fordította BENKE József, Szegeden, Grün Orbán által, 1807.

10 GYÖRGY Eszter, *Katona József művei a színpadon: 1811–1836*, Színlapkatalógus, Színháztudományi Szemle, 1983/11, 145–156, 154.

11 KERÉNYI Ferenc, *Katona József a magyar színpadok műsorán (1811–1837)*, ItK, 1992/4, 399–413, 403.

12 KERÉNYI, *A régi magyar...*, i. m., 122.

15-én vitte színre a pesti társulat.¹³ A színlap „Vitézi Néző Játék”-nak minősíti, de szentimentális és vígjátéki elemeket is tartalmaz.

A' Mombelli Grófok vagy Az Atya és az ő gyermekei című darab Hassaureck *Der Vater und seine Kinder* című, 1807-ben megjelent munkájának fordítása; ez utóbbi maga is átültetés, de eredetije nem Duval valamely francia műve, ahogy a magyar szakirodalomban elterjedt, hanem Pixierécourt *Le Pélerin Blanc* című, 1801-ben megjelent darabja.¹⁴ Bíró Ferenc megállapítása szerint Katonának ezt a fordítását „leginkább az érzékenyjátékok közé lehet illeszteni”,¹⁵ amit alátámaszt, hogy bár a fordítás kéziratán a „Néző Játék” típusmegjelölés szerepel,¹⁶ ám az 1829. május 26-án sorra került kolozsvári előadás színlapja érzékenyjátékként ajánlja a nézők figyelmébe.¹⁷ Katona fordítását 1811. július 16-án mutatta be a pesti társulat,¹⁸ s a következő két évtizedben különböző helyeken a társulatok többször is színre vitték. A darab cselekménye történelmi miliőben, Provence-ban, egy Olivál nevű faluban játszódik. A nézőre gyakorolt hatás abból a sajátos helyzetből fakad, hogy az áruhában hazatért gróf nem léphet fel nyíltan fiai védelmében, akiket Rolland várnagy és segítője, a Báróné orzott hatalmuk megtartása érdekében, meg akar nek mérgezni, ehelyett hatásos színpadi effektusokkal, titkos megfigyelői pozícióból követve az eseményeket, és – főként instrukciókkal jelzett – akciókkal menti meg gyermekeit és leplezi le az ellenük szőtt ármányt. A mű világképének centrumában a hármas aspektusú Atya-képzet áll, amelynek drámabeli képviselője a mennyei Atyára bizalommal tekintő, gyermekeit megmentő családfő, aki a vidék jótevő pater familiarisa.¹⁹ Fontos megjegyezni, hogy az áruhában hazatérő főhős, aki rejtett megfigyelői helyzetből szerez információkat egy jogtalanul bitorló hatalom ellenében, amely családját is közvetlenül fenyegeti, meghatározóan fontos dramaturgiai tényező a darabban.

A szemlélet háromlépcsős vertikuma a jelenkori miliőben játszódó *A' Lutza Szeke* című dráma szcenikai terében mutatkozik meg legszembetűnőbben. A kastély a földi realitások racionális színtere, itt nyomoz Lázár, az ifjú Gróf, anyjának különös halála ügyében, e szféra ugyanakkor a kastély ura, Vérhanti Gróf tévképzetekből származó indulatainak is ki van szolgáltatva. Fent a dombon a templom áll, ez a bizalom és a szív szférája, amely a karácsonyra készülődő egyszerű családdhoz, Körtésékhez kötődik. Ők lesznek a lucaszék révén az Orvos leleplezői, aki a templom alatti mélyben, a kriptában tartja fogva az ártatlanul halálra szánt Rozinát, a hősnőt, akit vágyaival ostromol.²⁰ Az érzékenyjáték effektusai a kiszol-

13 KERÉNYI, *Katona József...*, i. m., 403; BAYER, i. m., II, 410–411.

14 HORVÁTH Károly, *Katona József Mombelli grófok című drámafordításának ősforrása*; kézirat; az OTKA K 81.791 számú (*Katona József korai drámáinak kritikai kiadása* című) programjának keretében készült dolgozat.

15 BÍRÓ Ferenc, *Katona József*, Bp., Balassi, 2002, 43.

16 OSZK Színháztörténeti Tár, jelzete: M 14.

17 GYÖRGY, i. m., 151.

18 KERÉNYI, *Katona József...*, i. m., 403–404.

19 NAGY, i. m., 113–115.

20 A dráma elemzését lásd: NAGY, i. m., 147–151.

gáltatott Rozina szenvedéseinek stációival kapcsolatosak. A féktelen indulatok és erőszakos akciók hatalma a szív törvényének erején törik meg. Ez a dráma Katona legnépszerűbb színpadi műve, amelyet az a filológiai tény is jelez, hogy öt másolata, illetve szövegváltozata van. 1812-ben adták elő először, 1837-ig a leggyakrabban játszott darabok egyike, amelyet a Nemzeti Színházban is bemutattak.²¹ Két színlapja is érzékenyjátéknak nevezi, később Waldapfel²² és Bíró²³ is összefüggésbe hozta ezzel a játéktípussal. A szakirodalom dramatizálásnak véli, eredetijére nem sikerült rábukkanni, újabban, főként dramaturgiai megoldásai, valamint a szövegbe épített folklórhagyomány alapján, kérdőjelekkel ugyan, de megfogalmazódott a mű eredetiségének feltételezése.²⁴ Számunkra most azért is tanulságos, mert a motiváció terén fontos szerepet játszik a hírnevére büszke férfi becsületén esett (ezúttal vélt) sérelem és az erőszakot elszenvető (elrabolt és fogságba vetett) nő passiója.

Bíró Ferenc szerint *A' Lutza Széke* után Katona nem alkalmazta az érzékenyjáték szerkezeti modelljét, s ez igaz, jóllehet a játéktípus elemei – védtelen, kiszolgáltatott nő szenvedése, uralkodójához hű főhivatalnok krízishelyzetbe kerülése – felbukkannak nála később is, ám ezek áthangolása, másféle dramaturgiai struktúrába helyezése egyszersmind felerősíti a műfajjal való szakítás alkotói gesztusát. Az érzékenyjáték struktúrája lebontásának eredményeként a *Bánk bán*ban láthatóvá válik a szentimentális ornamentika által e darabokban korábban elfedett tragikus alaphelyzet, a polgári szomorújáték mélyszerkezetének centrumában feszülő hármasszöveg: a kiszolgáltatott nőnek a csábító által veszélyeztetett erényét a családfő (általában az apa, itt a férj) hivatott (lenne hivatott) megvédelmezni.²⁵ A mélyszerkezetnek ebből a helyzetéből többféle elágazás, kifejtés bontakozhat ki. Az is, hogy a nő megvédelmezésének kudarca a hős tragikumának meghatározó tényezőjévé válik.

Amikor Bánk az első felvonásban Petur hívására, országjáró útját megszakítva, titokban megérkezik az Esztergomban székelő udvarba (a szereplők öltözékére vonatkozó rendkívül kevés utasítás egyikeként: úti köntösben), sokkhatásként éri az összeesküvés híre, s annak jelszavaként Melinda nevének felhasználása. Erre a névre irányul az ország nyugalma és Bánk családi békéjét fenyegető kettős támadás, s nádorként és Melinda férjeként mindkét támadás őt érinti közvetlenül. Ekkor hangzik el Bánk szerelmi monológja, amely valójában nem is magánbeszéd, hiszen Tiborc jelen van, kétszer közbe is szól, ám a magába fordult hős erről alig vesz tudomást.

21 KERÉNYI, *Katona József...*, i. m., 406–407.

22 WALDAPFEL József, *Katona József*, Bp., Franklin Társulat, 1942, 28–32.

23 BÍRÓ, i. m., 42.

24 DEMETER Júlia, *Az „egyműves” Katona elfelejtett drámája: a Luca széke*, ItK, 2015/4, 468–500.

25 Erika FISCHER-LICHTE, *A dráma története*, ford. Kiss Gabriella, Pécs, Jelenkor, 2001, 303–350.

BÁNK

Melinda! és mindég **Melinda!** – szent
 név! égi 's földi Mindenem' javát
 szorosan egybe foglaló erős
 Láncz, úgy elomla törhetetlen Élted,
 hogy abból a' Gazoknak is jutott?
 (*fellobban*)
 Menyben lakó szentséges Atyám! ide
 mindentudásod' égi cseppeit!
 nekem – nekem, hogy e' nagy fátyolon
 áltlássak, és eszemmel a' Halandók'
 szívébe nézhessek, mint a' tükörbe.

TIBORCZ

Nagy-úr –

BÁNK

'S ugyan továbbra láttak ők,
 mint a' Szerelmes? És azért futom
 e' én az országot, hogy addig itthon
 fojtsák-meg üdvösségemet? – talán
 ez a' Királyos Aszszony azért tetéz
 munkákat a' munkákra, hogy szemem'
 elkábulásakor, szívemben, a' benn-
 lakó becsületet megölje? Jaj! –
 'S most már ezen setétben bújdosók
 volnának, a' kik engemet bolond
 álmomba' szánva háborítani
 igyekeznek, 's a' vég-veszélybe' forgó
 becsületem felett ríkoltnák:
 „**Bán**, ébredézz; mert meglopattatik **Bánk!**”
 Azomban – ezek talán csak úgy fogadtt
 szolgálai voltak egyj veszett írigy
 Embernek, a' ki nyúgodalmamat
 sajnálva, itt (*szívére ver*) szorongatást okozni,
 's döbbsenteni szívemet kívánta –
 (*megijed*)

Meg-

döbbsenni? ezt előttem egykor úgy
 festék le, jól tudom, mint egyjikét a'
 Lélek-betegségének. – – – –
 Az sem lehet hiszen szünetlen ép!!!
 (*reszketve*)

Bánk! Bánk! te nem mered kimondani
 talán? Ki, csak ki! hogy kaczagja a'
 Viszhang is árva gyengeségedet –

TIBORCZ

Oh szent Teremtő!

BÁNK

A' Szerelme-féltő

Bánk-bán! (*kaczag*) Tüdő, hazudsz! hazudsz!
 (fájdalommal fejét kezei közé szorította)
 Mit nyughatatlanítsz setétes Álom
 kép! mit gyötörsz incselkedő **Chimaera!**?
 Hát a' világnak egyjik Pólusától a'
 más Pólusig, szerelmeimben, én
 miért öleltem mindent egybe? m'ért
 mindent? miért te benned, oh Melinda!
 's egyj Ember – egyj haszontalan Por – az
 ütné-ki ötet karjaim közül?
 ötet!? Ki lenne az? Ki lenne az? – –
 Világot, itt! világot!²⁶

Mielőtt a monológot szemügyre vennénk, emlékezetünkbe kell idéznünk az *Ilka*-bírálatnak azt a szakaszát, amelyben Katona fenntartásokat fogalmaz meg a magánbeszédekkel kapcsolatosan, kivált azoknak a párbeszédformálás hibáiból következő téves alkalmazására nézve. Úgy véli, „hogy a magányos beszédekkel igen szűken kellene gazdálkodni; mert annak csak ott van helye, hol az indulat annyira nőtt, hogy az indulatos elfelejtkezik magánlétéről és indulatjának tárgyában mintegy más testet látván, az ellen indul meg a nyelve”.²⁷ Vagyis Katona szerint a monológnak pszichológiai kényszerből kell következnie, s rejtett párbeszédként kell formálódnia. Ez egybevág a modern drámaelmélet felfogásával. Eszerint a monológra érvényes a közlés általános jellemzője, a beszédpartnerhez való viszony akkor is, ha ez képzelt személy. A monológot tehát, a látszat ellenére, a dialógus egy változataként kell felfognunk. Interiorizált dialógus, belső nyelven van megfogalmazva, ahogy Émile Benveniste írja.²⁸ Bánk monológja (monológjai, valamint Tiborcz panasza a harmadik felvonásban és Gertrudis magánbeszéde a negyedik szakaszban) pontosan ilyen. A hősből egy váratlan traumatikus élmény kényszeríti ki a megnyilatkozást, amelyben szavait indulata megszemélyesített tárgyaihoz intézi. Melindát mintegy megidézi nevének többszöri kimondása által, majd Istent kérleli, végül fenyegetettségének gyötrő képzetét, büszkesége sérelmének ismeretlen okozóját, féltékenysége parazsát szító ellenfelét az *incselkedő Chimaera* látomásszerű képében testesíti meg. A görög mitológia szörnyalakja itt ördögi látomásként jelenik meg, az *incselkedő* jelző ennek megfelelően 'ingerel', 'bosszant', sőt 'gonoszul megtéveszt' jelentésben szerepel. Tiborcz közbeszólásai egyfelől beépítik a monológot a scenikai térben zajló folyamatba, másfelől a beszélő indulatainak hőfokát jelzi az a körülmény, hogy ezekről a közbeszólásokról, egyáltalán Tiborcz jelenlétéről nem vesz tudomást.

26 KATONA József, *Bánk-bán*. Dráma 5. szakaszban. Szerzette Katona Jó'sef. Pesten, Trattner János Tamás' betűivel 's költtségével, 1821, 24–25.

27 KATONA József, [*Kisfaludy Károly: Ilka*] = K. J., *Versek, tanulmányok, egyéb írások*, Kritikai kiadás, s. a. r., jegyzetek OROSZ László, Bp., Balassi, 51–65, 55.

28 Émile Benveniste *Problèmes de linguistique générale* című művének (Paris, 1963–1967) dialógus-elméletét és a monológra vonatkozó fejtegetését elemzi: MAÁR Judit, *A drámai és az elbeszélő szöveg szemantikai vizsgálata*, Bp., Akadémiai, 1995, 89–97.

Ezúttal nem csupán azért idézzük a monológot, mert a szövegmagyarázatnak a szöveg látható közelségében kell maradnia, hanem mert a szemünk kulcsot találhat az értelmezéshez. A szöveget ugyanis három – szerzői utasításként szolgáló – írásjel uralja: a kérdőjel, a felkiáltójel (két esetben együtt alkalmazva) és a gondolatjel; ez utóbbi nemegyszer megduplázva, megsokszorozva. Ez a beszélő felajzott lelkiállapotára, benső tusájára utal. Az instrukciók szintén feldúltságról, az indulatok hullámvásáról tanúskodnak: *fellobban, szívére ver, megjíed, reszketve, kaczag*. Végül pedig a gesztusok nyelve rendkívüli szenvedésről vall, amit tetéz a bajok forrásának talányossága: *fájdalommal fejét kezei közé szorítja*. Ez a mozdulat egyúttal baljós előrejelzés. Az ötödik felvonásban majd Melinda holtteste mellett ennek a gesztusnak felerősített változatát fogjuk látni: *fejét, a' földhöz nyomva, görgeti*. Megjegyzendő, hogy a lelkiállapotra utaló szerzői utasítások domináns szerepet játszottak az érzékenyjátékokban. Az *Önnön-áldozat* írója (és fordítója) halmozza a szereplők érzelmi állapotára utaló, mozgásokra, arcjátékokra, kézmozdulatokra utaló jelzéseket (miként Hassaureck nyomán Katona is *A' Mombelli Grófokban*), az utolsó jelenet kevés dialógussal (a szereplők a meghatottságtól szinte szólni sem képesek), instrukciókra alapozva épül fel. A *Bánk bán*ban viszont, különösen a második kidolgozásban, bár ott is gyakran él a szerzői instrualás eszközével, megfordul a szövegtényező aránya: a dialógus hordozza (mint láttuk, lényegében a monológ is az) a hallható színpadi játék szemantikai terhét, amihez a láthatóság nem verbális eszközei szervesen illeszkednek. Katona az érzékenyjátékok révén tanulta meg az érzelmek színpadi láthatóvá tételének nyelvezetét, ám ebből az iskolából immár kilépve a szerzői utasítások a teljes írói kompetenciával formált dialógusok mértéktartóbban alkalmazott kísérői. Valóban „Nebentext”, ahogy Roman Ingarden fogalmaz.²⁹ Katona, erről még szólni fogunk, szövegbe táplált beszédaktusoknak tekinti az instrukciókat: az olvasó számára vizualizálja a jelenetet, láthatóvá téve a hangzó szcenikai teret.³⁰

A szöveg két név (Melinda és Bánk nevének) értelmezésére, szemantikájuk feltárására épül. Melinda neve (amelyet a szöveg eltérő írásmóddal kiemel) szakrális sugárzású, amelyben ég és föld, a pólusok képzete kapcsolódik össze, valamint a világgalható teljesség és a kizárólagosság képzete, továbbá a férjre nézve a darab során vissza-visszatérő lánc képzete villan fel. A Melinda név szemantikájában a teljesség és kizárólagosság tételezése, valamint az összeláncoltság képzetköre nem

29 Roman INGARDEN, *Az irodalmi műalkotás*, ford. BONYHAI GÁBOR, Bp., Gondolat, 1977, 215–217. „Mindenekelőtt feltűnő – írja Ingarden –, hogy az »írott« drámában két különböző szöveg halad egymás mellett: egyfelől a mellékszöveg, mely adatokat közöl arról, hogy a történet hol, mikor, stb. játszódik le, ki az, aki épp beszél, s esetleg arról, hogy mit tesz az adott pillanatban stb.; másfelől maga a fő szöveg. Ez utóbbi kizárólag olyan mondatokból áll, amelyeket az ábrázolt személyek »valóban« kimondanak.” (216.) Ingarden a neveket is a Nebentext körébe sorolja.

30 John R. SEARLE, *The logical status of fictional discourse*, *New Literary History*, 1975/2, 319–332, 328. Searle az instrukciók kettős természetéről beszél: a rendezőt instrualja, az olvasó számára vizualizál. Az instrukciók kérdéséről lásd: KISS TAMÁS ZOLTÁN, *A drámai instrukció poétikájának problémái (A drámai instrukció elméleti kérdései)*, *Literatura*, 1995/4, 362–385.

a birtoklás büszkesége, a birtokolni akarás tulajdonosi szemlélete felől közelíthető meg. Ennek eszmetörténeti összefüggéseit a szerelem felvilágosult apológiájának Bíró Ferenc által feltárt folyamatában célszerű keresni,³¹ elméleti megközelítését pedig Martin Buber dialóguselvű filozófiája felől visszapillantva lehetséges megközelíteni. Buber az általa *Én–Te* alapszónak nevezett fogalom értelmezése során arról beszél, hogy a személy, az *én* individuummá, *Én*-né levésének feltétele a másik személy, a *te* célként, s nem eszközként való tételezése, s csak az ily módon létezésbe hozott *Te* által válhatunk önmagunkká.³² Amikor Bánk Melindát félti, nem csupán a kizárólagosan szeretett nőhöz ragaszkodik, hanem önmagának e szerelemben megszerzett s abban felfénylő individualitása elvesztésétől retteg.³³ Ezért mondja Melinda nevét szentnek, kapcsolatukat pedig ezért nevezi „égi ’s földi Mindenem’ javát / szorossan egybe foglaló erős Láncz”-nak. És ez a makulátlan szent név most a jelek szerint a veszélyeztetettség állapotába került. A beszélő számára, mint jeleztük, ennek a sokkoló ténynek az oka egyelőre ismeretlen. Gyanúja két irányban keresi a magyarázatot, a királyné és Petur felé mozdul tekintete. Tanácstalansága az emberismeret talányával függ össze. Ez a kérdés Katona életművének egyik vezérszólama, amelynek érzelmi és intellektuális útvonalán drámái sajátos szekvenciát képeznek. A lovagdrámák indulatos hőseinek kudarcára, akiknek, mint *A’ Lutza Széke* Vérhanti grófjának, rá kell döbenniük elvakultságukból eredő súlyos tévedésükre, a szív törvénye, az érzelmeik sugallatára hallgató szereplők magatartása válaszol ugyanebben a drámában, és a *Monostori Veron’ka* hősnőjét is ez az emocionális aura veszi körül. De aztán *A rózsza* című vígjátékban az érzelmi alapú tájékozódás is csődöt mond, sőt, a műfaj jellegéből adódóan még nevetségessé is válik, s erre az újabb fordulatra az ész „feltekerésének” szükségessége kínál – nem végleges – választ. Ha visszapillantunk, ez a monológ a jelzett szempontból a korai drámák problematikájának sűrítménye, a *Bánk bán*hoz vezető útnak mintegy a kicsinyített modellje. Ebben a szövegben ugyanis Bánk bejárja Katona korábbi hőseinek útvonalát. A magánbeszéd retorikai szerkezete a korai drámák kronológiai rendjét tükrözi az emberismeret problematikája mentén. A *fellobban* instrukció jelzi, hogy Bánknak a kialakult helyzetre vonatkozó első reakciója egy indulatos lovaghős magatartása szerint formálódik, a szöveg következő szakaszát az érzelmeik uralják, erre utal a *szívére ver* utasítás és gesztus, itt az érzelmeikre apelláló hősök árnyéka idéződik meg a szöveg háttérében. A befejező szakasz szenvedélyes kérdései, valamint a *szív* után a *fejre* vonatkozó instrukció viszont az értelem kétségbeesett erőfeszítéséről vall. A színre lépő Bánk a korai drámák világából érkezett, s innen indul tovább most még ismeretlen útjára. A jelenet szerint a hős országyáró útjáról érkezett. Petur küldönce Kőjön táján, a déli határvidéken talált rá, Esztergomtól távol, onnan tért vissza az udvarba. Térbe-

31 Bíró Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 1994, 91–108.

32 Martin BUBER, *Én és Te*, ford. Bíró Dániel, Bp., Európa, 1991.

33 Ezzel szemben Ottó korábban megvizsgált szerelmi tirádájában, a költői szavak hálójával leplezve, megkaparintandó zsákmányként tekint Melindára, vagyis eszköznek tételezi; Buberrel szólva nem *Te*-ként, hanem *Az*-ként kezeli.

li útja után most egy még hosszabb lelki utazás vár rá. Útravalóul saját nevének rejtett üzenetét viszi magával. Erre egy onomasztikai szójáték figyelmezteti az olvasót, és megint egy fontos írásjel, az idézőjel által nyomatékosítva: „**Bán**, ébredesz; mert meglopattatik **Bánk!**” Ebben a sorban, a dráma egyik legfontosabb szövegrészletében, a státus megnevezése, a hivatali kötelesség és, a személynévvel, a magánszféra kapcsolódik össze. Csakhogy integrálhatók-e ezek a szerepek? Ez a dráma talán legsúlyosabb kérdése. Ez a sor egyébként kettős idézet. Egyrészt Peturt és a békétleneket idézi, s ugyanakkor a szövegformálás szintjén önidézet, amely a mű címére utal, amelyet ez a két szó alkot, az első kiadásban, ez később többnyire elmaradt, kötőjellel összekapcsolva: *Bánk-bán*. Sajátos szójáték, amely egyszerre baljós utalás a végkifejletre, s a dráma morális fókuszára irányuló jelzés. A közhivatal megnevezése – bán – benne rejlik a személynévben: Bán(k). Ez az egybeesés és benne rejtés egy nehéz kérdést sugall: Mi történik azzal a hőssel, akire egyszerre irányul a kettős inspiráció összefonódó fénysugara? Akinek egyszerre kell eleget tennie hivatala, méltósága elvárásainak, és eljárnia személyes ügyében. Lehet-e együtt orvosolni a személyes sérelmet és az ország bajait? Mi következik abból a helyzetből, ha az egyik problémát csak a másik rovására lehet megoldani? Egyáltalán: a közhivatal viselője figyelembe veheti-e családi ügyeit, személyes problémáit? S ha ez a két igyekezet, szempont szigorúan elválasztandó, létrejöhét-e olyan szituáció, amelyben ez a differenciálás lélektanilag megvalósíthatatlan? A monológ idézett sorának szóvisszhangja súlyos kérdések forrása. A dráma címe olyan szemantikai üzenet, amely az egész drámaszövegre rávetül. A problémát Bánk tudathorizontjának elemzése során kell majd tüzetesen megvizsgálnunk. A monológ elmondása után elindul. A mellékszöveg szerint hirtelen döntéssel bejelenti: „A’ setétben / ólalkodókhoz elmegyek. (*elmegy a’ merre jött*)”. Vagyis az udvarban egyelőre titokban tartózkodó hős azon a rejtekajtón át távozik a színről, amelyen nem sokkal korábban bejött. A szerző hamarosan meglepő elhatározásra jut. Mielőtt eljutna Petur házához, visszahozza a színtérbe a hőst, előidézve a dráma egyik legtalányosabb szöveghelyét. Ezt már megkíséreltük értelmezni.³⁴

2.

„az irtóztatón megindúlt Sors’ golyóbisa”

A bojórthi Mortundorfok története és a végzetdráma dramaturgiai mintázatának metamorfózisa a *Bánk bán*ban

A végzetdráma műfaji leírására és historikumának tárgyalására e tanulmány keretei között nem vállalkozhatunk,³⁵ csak annyit jegyzünk meg, hogy a fogalmat tágabb (tipológiai) és szűkebb (történeti) értelemben is vehetjük. Láthatunk benne egy analitikus elvű, a jelent a feltáruló múlttal szembesítve értelmező, s ennek

³⁴ NAGY Imre, *A rejtekajtó (A Bánk bán első felvonásának egy vitatott helyéről)*, ItK, 2013/2, 169–186.

³⁵ Korábban erre kísérletet tettünk: NAGY, *Nemzet és egyéniség...*, i. m., 152–169.

jegyében a szereplőket külső erőknek, kényszerítő helyzetnek kiszolgáltatott emberekként láttató dramaturgiai sort Szophoklész *Oidipusz királyától* Büchner *Woyzeckjén* át Camus *Le Malentendu* (A félreértés), valamint Handke *Kaspar* és a *Der Ritt über den Bodensee* (Lovaglás a Bodeni tavon) című műveiig. Szűkebb értelemben a romantikus dráma egykor – a német irodalomban a XIX. század első negyedében – népszerű típusára gondolhatunk, amely, bár Ludwig Tieck *Der Abschied* (A búcsú, 1798) és *Karl von Berneck* (1797) című munkáival megelőzte, sikeres játéktípussá Zacharias Werner *Der vierundzwanzigste Februar* (Február huszonnegyedike) című drámájával vált (1810-ben mutatták be, 1815-ben adták ki). Ez a színdarab egy ismeretlenül hazatérő fiúról szól, aki nehéz anyagi helyzetbe került, kapzsi szülei pedig megölik. (Más módon, de hasonló témát dolgoz fel Albert Camus *A félreértésben*, ahol az anyja és nővére végeznek a hazatérő, ám általuk szintén fel nem ismert fiúval.) Werner példáját, ennek sikerén felbuzdulva, többen követték: Adolf Müllner (*Der neunundzwanzigste Februar*, 1812, *Die Schuld*, 1813, illetve 1816), Ernst Houwald (*Die Heimkehr*, 1818, illetve 1821) és Franz Grillparzer (*Die Ahnfrau*, 1817). A műfaj elnevezése a darabok népszerűsége idején született, s nem egyszer parodisztikus értelemben használták. A romantikus német *Schicksalsdrama* világképében, a karakterábrázolás lehetőségeit beszűkítve, a sors kényszere által a tett vonatkozásában lényegét tekintve elválik egymástól a bűn és az egyén: a hős bűnös akcióját – s témánk szempontjából ez különösen fontos – végzetes információhiány, vagy a megkapott, illetve rendelkezésre álló információk téves értelmezése motiválja.³⁶

Heinrich Gusztáv szerint a végzettragédia olyan szomorújáték, „melyben a Végzet (Sors), mint megszemélyesített hatalom az emberek tetteit és élményeit előre megállapítja, és elhatározása értelmében eszközli”.³⁷ (Ebben a koncepcióban felismerhető az emberi bűnök, illetve a felelősség áthárításának szándéka.) Solt Andor pedig így fogalmaz: „ezek a sorstragédiák, éppen úgy, mint a lovagdrámák, egymással összefüggő, műfajilag zárt csoportot alkotnak. Nemcsak azért, mert mindegyik középpontjában a Végzet áll, hanem, mert ennek megfelelően felépítésük is tipikus.”³⁸ A Végzet megszemélyesített hatalomként és formateremtő erőként a dramaturgiai téridő sajátos struktúráját alakítja ki (jóslat vagy baljós üzenet, átok, bűnös előtörténet, deviáns viszonyok, végzetes nap, különleges hely, jelentéshordozó tárgy vagy eszköz stb.), s ezt oly módon teszi, hogy ebben a jelent a múlttal szembesítő hálózatban éppen a hősöknek a bajokat elhárítani akaró cselekedetei révén teljesedik be a kilátásba helyezett sorscsapás.³⁹ A jellemről így módon a helyzetre helyeződik át a figyelem, aminek következtében az esztétikai

36 A téma gazdag szakirodalmából csak két tanulmányt emelünk ki: HEINRICH Gusztáv, *A német végzetdráma*, Egyetemes Philologiai Közlöny, 1912, 385–437; 1917, 473–536; Herbert KRAFT, *Das Schicksalsdrama: Interpretation und Kritik einer literarischen Reihe*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1974.

37 HEINRICH 1917, i. m., 524.

38 SOLT S. Andor, *A magyar dráma színpadi műformáinak kialakulása a XIX. század első harmadában (Drámairodalmunk német kapcsolatai 1792-től 1837-ig)*, Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai R.-T., 1933, 23.

39 KRAFT, i. m., 3–9.

hatást felváltják a félelemkeltés effektusai. A szereplők és a befogadók tudásszintje közötti különbség különösen alkalmas színpadi hatás kiváltására. A romantikus végzetdrámát Solt Andort követve, aki színpadi műformának tekintette, színjátéktípusnak nevezzük. Nem véletlen, hogy a fentebb felsorolt művek, Wernertől Müllnerig előbb színpadon arattak sikert, utána jelentek meg nyomtatásban. Nálunk nem jelentkezett önálló típusként, a második színházi műsorréteg vitézi játékaihoz hasonult. A műfaj két jellegzetes darabját, Müllner művét és Grillparzertól *Az Ósanyát* nálunk is sikerrel adták.⁴⁰

A végzetdráma reprezentatív színpadi műve Adolf Müllner *Die Schuld* című színdarabja, amely Döbrentei Gábor átültetésében Kassán, illetve Bécsben jelent meg *Vétek' Súlya* címmel.⁴¹ E művel azért is foglalkoznunk kell röviden, mert Katona József is lefordította *A Bűn* címmel, s az ő átültetését éppen a Döbrentei-féle változat szorította le a színpadról. A budai társulat, majd a Nemzeti Színház könyvtárában már ez volt meg. Katona fordításának szövegpéldánya ismeretlen. Négy előadásáról van adatunk (1819–1821).⁴² A székesfehérvári társulat 1819. június 1-jei pesti előadásának színlapját, amelyen fordítóként szerepel „Katona József Úr”, az OSZK őrzi.⁴³ A színlap felfogásunk szerint szövegtörödékek tekinthető, mivel megőrizte az elveszett szöveg névalakjait, valamint néhány függelékét: címet, alcímet, a szereplők neveihez kapcsolt megjegyzéseket.⁴⁴ A dráma az idegen (idegennek vélt személy) érkezésének jól ismert motívumára épül, aminek hatására átrendeződnek a szereplők közti viszonyok, mivel fény derül a bűnös előtörténetre. Ezt a szerepet, illetve funkciót Don Valérosz, „Kasztíliai Grand, arany gyapjas Vitéz” (Katonánál: „Don Valeros, Arany Gyapjas, Spanyol Vitéz”) tölti be. Hugó Örinduri Gróf egykor megölte fivérét, Karloszt Elviráért, aki tehát most férje gyilkosának felesége. Ezt Elvira Don Valérosz érkezéséig nem tudta, mint ahogy Hugó sem volt tisztában azzal – a romantikus származási titok és gyermekcsere által előidézett információhiány kelepécéjében –, hogy saját fivérével végez. Ez esetben tehát a bűn és a sors összekapcsolásának helyzetével, a végzetnek a vétek teljes súlyát, a felelősség megosztásának dacára is, a hősre terhelő kényszerével, a romantikus végzetdrámákra jellemző szituációval állunk szemben. Ezzel kapcsolatos Döbrentei fogalomértelmezési kísérlete. „Ha valaki e' szót: Schuld, egy szóval kiteszi, hogy az tökéletesen éreztesse a' munkán keresztül folyó ideát,

40 KERÉNYI, *A régi magyar...*, i. m., 140–142.

41 *Vétek' Súlya*. Szomorú Játék négy felvonásban. Magyarul kiadta DÖBRENTÉI GÁBOR. Kassán, Wygand Ottónál, 1821., illetve: Döbrentei Gábor *Külföldi Színjátékai*, Első kötet, *Német Játékszin*, Nyomtatta Bécsben Wigand Ottó költségével Grund Leopold, 1821.

42 KERÉNYI, *Katona József...*, i. m., 410.

43 GYÖRGY Eszter, *Katona József művei a színpadon 1811–1836. Színlapkatalógus*, Színháztudományi Szemle, 11, Bp., 1983, 145–156, 155–156.

44 „Minden dráma névből (pl. Hamlet) és az alakok dialógusaiból áll” – írja BÉCSY Tamás *A dráma lételméletéről* című könyvében. (BÉCSY Tamás, *A dráma lételméletéről*, Bp., Akadémiai, 1984, 169.) Ha pedig a drámaszöveget a szereplők nevei és dialógusai, valamint, tehetjük hozzá, az ún. szerzői instrukciók (és függelékészövegek) alkotják, akkor a színlapon megőrzött nevek a függelékészövegekkel az elveszett darab egyik szövegrétegét képviselik, ezért tekinthető a színlap szövegtörödékeknek.

köszönettel veszem. Bűnnek nem lehet mondani, az peccatum, die Sünde ' inkább Hittudományba illő. A' francia fordító sem adta címül le peché, hanem: le crime. Pedig e' sem jó.⁴⁵ Éppen ezzel összefüggésben alakult ki értelmezési vita Elvira magatartására nézve: tudott-e a gyilkosságról? Döbrentei szerint: „Tudni pedig a' felől semmit sem kell neki, mert akkor nem tragikai személy többé, mivel megbukása, nem sajnálló érzést gerjeszt, hanem a' leg megvetőbb utálatot, mint egy olyan Asszony, a' ki már nem szerelme, hanem dühös indulata ösztönéből, gyilkost is tud ölelni.” Álláspontja alátámasztásaként magára a szerzőre hivatkozik, akinek e kérdésre „categorice tett felelete: hogy Elvira, Hugó vallomása előtt a' gyilkolásról semmit se tudott.”⁴⁶ (Igaz, a nő később gyanút foghatott volna, sőt, az erre utaló jelekből a leelkedő veszélyt is sejthette volna.) Ahogy – s e párhuzammal semmiképpen nem kívánunk kapcsolatot teremteni a nagyon is különböző nőalakok között – a *Bánk bán* Melindája sem ismerte Ottó valódi szándékait, és Gertrudis sem tudott az első felvonás 13-14. jelenete előtt a Melinda elleni ármányról, s amikor rádöbbsent Ottó valódi szándékára, mélyen elítélte a dolgot. Ha nem így lenne, csakugyan aljas kerítőnek kellene látnunk. S ez a beállítás elfedné valódi bűnét, amely hatalmi törekvéseivel kapcsolatos. Ezúttal is hangsúlyozzuk, hogy Katona művét nem tekintjük végzetdrámának, mint ahogy érzékenyjátéknak és lovagdrámának sem; e játéktípusok mintázatai teremtő szétbontás, dramaturgiai dekonstrukció eredményeként egy felettes kompozícióba rendeződnek. A *Bánk bán* szerzője színházi ember volt, képletesen szólva jól ismerte a Rondella nyelvét, ezt a teátrumi dialektust azonban, illetve ennek játéktípusok szerinti változatait a drámai mű irodalmi diskurzusának közegébe emelte. Így született meg a *Bánk bán* színdarabként, amelyet a színházi hagyományból kiindulva célszerű megközelíteni, s a mindenkori színház felől kell szemlélni.

Visszatérve a Müllner–Döbrentei-féle szöveghez: a *Vétek' Súlya* zord északi vidéken játszódik, a helyszínül szolgáló kastély kősziklákon áll, de a szereplők a forró Dél szülöttei, s az előtörténet is ott játszódott. Hugó dúlt lelkében hordozza e térbeli koordináták által indukált feszültséget, státusa (Örinduri Gróf) indulatai elfojtására készítetik. Efféle feszültség Bánkot is jellemzi, ahogy a színpadra lépésekor olvasható instrukció utalása – *fojtott tűz* – közli. Elvira Hugóéhoz hasonló identitáskrizissal küzd. A spanyol eredet, amelyhez a közfelfogás szerint forró vér társul, Melinda krízishelyzetének motivációjában is szerepet játszhat. Elvira álma és Melinda feldúlt lelkének – az első kidolgozásban még nem szereplő – képzete is rokonítható. Elvira tigris ölelt nászéji álmában, a testileg és lelkileg egyaránt kifosztott Melinda tudata hasonló traumáról tanúskodik:

45 Döbrentei Gábor *Előbeszéd* című szövegében. DÖBRENTAI, i. m., 18.

46 Döbrentei Gábor *Jegyzések* című függelékiszövegének *Elvira karaktere festéséről* írt fejezetében. DÖBRENTAI, i. m., 145.

Nincs, a' ki szánnyon – nincs, nincs, nincs! Midőn
kifutottam a' Sárkány elébe, még
Bánkom se jött utánam – szegény
azt vélte tán, hogy nálla nélkül is
elmenni tudnék Lakadalomba. – Ó, jaj!⁴⁷

A *Bánk bán* világában a spanyol vonulat, a bojóthi Mortundorfok története hordozza a *Schicksalsdrama* ihletését, amelynek motívumait Katona szétbontva és átformálva építi bele drámája világába.

A sorsmotívum nálunk Berzsenyi és a két Kisfaludy költészetében is feltűnik, Kölcsey pedig összefüggő sorsfilozófiát alakított ki, mely szerint a sors a géniuszt lebíró kényszerűség, illetve a szabadság hiánya. A végzetdráma motívumai az 1810-es években több magyar színdarabban is kimutathatók: Bolyai Farkas *Pausanias* című művében, Kisfaludy Károly *Stibor vajdájában*, Töltényi Szaniszló munkáiban, valamint legkövetkezetesebben, bár nem a legjobb színvonalon, Fogarasi Nagy Pál *A véres örökség* című darabjában, később Szigligetinél (*Dienes*), Vörösmartynál (*Vérnász*) és Tóth Lőrinc munkáiban.⁴⁸ A Katonával azonos évben született és Pesten ugyancsak jogot végzett Gombos Imre, aki szintén fordított a pesti színház számára,⁴⁹ a végzetdráma leghűségesebb követője. Művei egyúttal a romantika véletlenekre építő dramaturgiáját előlegezik. Legbecsesebb műve a szerző eredeti szándéka mellett is az *Emilia Galotti* és *A messinai menyasszony* hatását is tükröző *Az esküvés*, amely 1817-ben jelent meg,⁵⁰ 1819-ben mutatta be Pesten a székesfehérvári társulat, s amelyet a vándorszínészek a darab Prológjának szövegéből vett címmel (*Szent a törvény, szent az esküvés*) játszottak.⁵¹ Azért említendő, mert szerzője a végzet talányát a bűn és a sors összekapcsolásával kívánja feloldani oly módon, hogy végső soron, legalábbis a szituáció logikája szerint, nem az irracionális végzet idézi fel a tetteket, hanem a tettek a végzetszerűt. Caesar, egy képzelte ország, Mirandola fejedelmének fia elraboltatja Júliát, Fontanelli tanácsos leányát, és megöli Don Alfonso de Corunnát, Júlia jegyesét (itt is felbukkan a spanyol szál), s ezzel fatális folyamatot indít el. Ottavio herceg ugyanis halálra ítéli a gyilkos nőrablót, nem sejtve, hogy az saját fia, sőt, esküvel teszi ítéletét visszavonhatatlanná. A törvényt képviselő főhivatalnok kötelessége azonban ütközik az apa érzelmeivel és családja érdekeivel („itt a' szívem, ott a' törvény”). A herceg ekkor istenítéletként értelmezett párbajjal kíván egérutat kínálni fiának. Ezzel a fordulattal viszont Gombos az alapszituációból, a cselekmény megtörésével, egy másik drámát bont ki, ami dramaturgiai következetlenségekhez vezet. Ottavio az esküvel megpecsételt ítél-

47 *Bánk-bán* 1821, i. m., 90.

48 Erről bővebben: NAGY, *Nemzet és egyéniség...*, i. m., 152–169.

49 KATONA József, *Bánk bán*, Kritikai kiadás, s. a. r. OROSZ László, Bp., Akadémiai, 1983, 366.

50 *Az esküvés*. Szomor-játék öt felvonásban, Szerzette G[OMBOS] I[mre], Kiadta Dömötör Miklós udvari hites jegyző. A' Szerző barátja. Pesten, Trattner János Tamás betűivel, 's költségeivel, 1817.

51 BAYER József, *Gombos Imre „Esküvés”-ének színpadi átdolgozása*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 1911, 838–839.

lettel szembeszegülve akarja megmenteni fiát, amivel szándéka ellenére valójában halálba taszítja a már bűnbánatot tanúsító Caesart, akinek végül nem a bonyodalmat okozó erőszakos tette következtében kell bűnhődnie, hanem az apagyilkosság miatt, amiben viszont ártatlan, hiszen nem tudta, kit rejt az ismeretlen lovag páncélja. Az intrikus Orsinit pedig (Gombosnál ő tölti be a haszonleső udvaronc szerepét) akkor küldik száműzetésbe, amikor már jobb útra tért. A bűnösök nem valódi vétkéikért lakolnak, Júlia és Corunna pedig ártatlanul szenvednek. A vétek és a végzet, a szerző feltételezhető szándéka ellenére, elkülönül.

A dráma expozíciójának tengelyében egy nő elleni erőszak áll (nőrablás), aminek következtében Júliától, ahogy ezt az erőszakot közvetve vagy közvetlenül elszenvető nők színpadi ábrázolása megköveteli, „az elme eltávozott”. Ez az állapot belőle is a sárkány-képzetet hívja elő: „Hogy tsikorgatja fogait a’ sárkány!” – kiáltja az elszenvedett traumára (elrablására és jegyesének megölésére) gondolva. Majd, Caesar belépése után így tör ki: „Hah! – a’ dühös sárkány, – hallod a’ kardok tsatogását? – fuss – fuss.” Feldúlt tudata a többi szereplő által még nem ismert igazság (később az erkölcsi ítélet) kimondásának médiumává válik.⁵²

Teleki József e drámáról írt kritikájában a műfajt definiálva arról ír, hogy a tragikum „főként az által éretik el, ha a’ szegény halandó egy vak, felsőbb, de nem egyenessen Isteni – mert ez ellen kikelni vétek – végzésnek (sors, fatum) vagyon alája vettve, mellyel bátran szembe száll ugyan, de annak vas kezei által elnyomtatván, és egybe zúztatván, az ő vitéz bátorságának, de nem vakmerőségének adgya jeleit”.⁵³ Teleki recenziója, amely a műfajra vonatkozó legjelentősebb kortárs szöveg, nem a mű előadásáról, hanem magáról a könyvről készült, s a végzetdrámát a sorstragédia fogalomkörében értelmezi.

A *Bánk bán* végzetmotívumát Németh László a mű tragikumfelfogása kapcsán érinti *A rejtélyes költő* című tanulmányában. Szerinte Katona eleve túllépett a XIX. század bűnbeesés-elméletén. „Bánkban ezen az iskolás tragikumon túl van egy igazibb is: maga a martalékot kereső szenvedély, mely, ha meglódították, beletipor a végzet titkos köreibe, s világát elpusztítva, önmagába rogy.”⁵⁴ Szintén a

52 A két mű fajsúlykülönbsége, továbbá az a körülmény, hogy a *Bánk bán* a végzetdráma mintázatát egy felettes kompozíció mélyébe rejti, a feltételezhetően rokon motívumok közül, csupán ebben a jegyzetben, tehát mintegy mellékesen, néhányat említünk. Az egyik főszereplő, az intrika áldozatává váló Corunna spanyol, egy másik szereplő vágyódva beszél Spanyolországról, ahol a boldogság honol, „hol a’ Spanyol paraditsom virágzik”. Az intrikus Orsini gúnyosan „szerelmes bábjátéknak” nevezi Caesar Júliával kapcsolatos érzelmeit és terveit, aki egy alkalommal „Júlia lábaihoz borul”. Fontos kellék a darabban a kard, a vele kapcsolatos játék a szereplő érzelmeit jelzi. Ottavio a béke megőrzését mindennél előbbre helyezné, s ő is a hivatal, a fejedelmi státus és a magánszféra (az államférfiúi kötelesség és az apai szeretet) ütközőpontjába kerül, szerepei integrálhatatlanok. A cselekmény kifejeletében ravatalt látunk a színpadon, mellette a vétkes szereplő bűnhődését kívánó nőakkal. Megjegyzendő azonban, hogy bár Katona ismerhette Gombost és a művét, ezek az elemek a játéktípus gyakran szereplő toposzai, s a *Bánk bán* esetében a hasonlóságoknál fontosabb a toposzok felhasználásának különbsége.

53 T[ELEKI] J[ózsef]: *Az Esküvés...* Tudományos Gyűjtemény, 1817, 6. f., 86–94, 87.

54 NÉMETH László, *A rejtélyes költő* = N. L., *Az én katedrám: Tanulmányok*, Bp., Magvető és Szépirodalmi, 218–223, 221.

tragikum összefüggésében veti fel a sorsszerűség eszméjét Horváth János: szerinte Bánk drámai küzdelmének lényege az a viaskodás, amelyet „a sorstól kiszemelt hős tragikus sorsa ellen folytat”, s ennek során rá kell döbbsennie, hogy „sorsa függetlenné kezd válni akaratától”.⁵⁵ Végzete Melinda halálakor válik teljessé, amelyre „a sorstól, élettől eleve kijelöltetett”.⁵⁶

A végzetszerűség szerepét Katona életművében – nem színháztörténeti összefüggésben, hanem eszmetörténeti megközelítésben – Bíró Ferenc vizsgálja. Úgy véli, hogy a *Bánk bánt* megelőző két tragédiában „az isteni akaratból származó, de a népeken uralkodó végzet játszott meghatározó szerepet, az egyes ember – különböző módokon: elszenvedőként, eszközként vagy éppen végrehajtóként – csak hozzájárulhatott e végzet munkájához”. Katona *Ziska* című drámájának hőse cselekvő szereplő, de nem cselekedett semmit a világrend ellen: „az őt ért csapásoknak semmi lényegi kapcsolatuk nincs azokkal a vétkekkel, amelyeket élete során elkövetett.” „A *Jeruzsálem pusztulásának* hősei előtt pedig még ennyi lehetőség sem merült fel, nekik cselekedni sincs módjuk, ők egy végzetes folyamatot szeretnének elhárítani, de hiába: minden erőfeszítésük ellenére egyszerűen tehetetlenek a bekövetkezett katasztrófával szemben.” Ezzel ellentétben, írja Bíró, a *Bánk bán*ban „nincs végzetes folyamat. E tragédiában a szereplőkön múlik, hogy elszabadul-e a sors vak hatalma”.⁵⁷ Bíró megállapításaihoz annyit tennék hozzá, hogy dramaturgiai szempontból a *Ziska*, illetve a *Jerú'sálem' Pusztulása* és a *Bánk bán* között általa élesen megvont határ szerintünk kissé eltolódik, s inkább a főművön belül húzható meg. Ha játéktípusokban gondolkodunk, akkor azt látjuk, hogy a *Ziska* és a *Jerú'sálem' Pusztulása* esetében (amelyek technikai szempontból nem végzetdrámák) a sorstragédia felhasznált játékelemei még nem rendeződnek maradéktalanul egy felettes elvű szerkezetbe. A *Bánk bán*ban viszont ez megtörténik, méghozzá úgy, hogy a szerző a végzetdráma motívumait magában a műben hangolja át, dramaturgiai mintázatának kontúrjait a cselekmény folyamatában mozdítja el, s ily módon a *Bánk bán* a végzetdráma metamorfózisának láthatóvá tétele, a játéktípus teremtő szétbontásának, más elvű kompozícióba rendezésének színre vitele. A megvont határ ezzel az elmozdítással, a főművön belülré helyezésével műfaji és poétikai értelemben még nyomatékosabbá válik, nem csupán a két megelőző tragédia, hanem a játéktípushoz való viszonyban is. (Ugyanez mondható el az érzékenyjáték és a lovagdráma vonatkozásában.) A sorsfogalom Sándor Iván *Vég semmiség* című könyvében is felbukkan, amikor a szerző Melinda végzetdallamáról, a jelképesen értelmezett drámai téridő „éjszakashíneléről” beszél az „univerzális létroncsolás” hálózatában.⁵⁸

A *Bánk bán*ban a cselekmény egy fontos mellékszála, a bojóthi Mortundorfok (Mikhál és Simon) története hordozza a végzetdráma szétbontott mintázatát, dra-

55 HORVÁTH JÁNOS, *Katona József: Játékszíni és drámairodalmi előzmények: Katona drámáiról kortársai*, Bp., Kókai Lajos kiadása, 1936, 67.

56 *Uo.*, 79.

57 BÍRÓ FERENC, *Katona József*, Bp., Balassi, 2002, 158–159.

58 SÁNDOR IVÁN, *Vég semmiség: A százhetven éve fel nem fedezett Bánk bán*, Pécs, Jelenkor, 1993, 34–41.

maturgiai nyelvének áthangolt színházi grammatikáját, amely – a második kidolgozásban – közjük tartozó Melinda révén az egész mű kreatív mellékszólamává válik. A motívumsor centrumában Mikhálnak a negyedik felvonás 5. jelenetében elhangzó – az első kidolgozásban még nem szereplő – elbeszélése áll.

Nem volt utolsó a' Bojóthi Faj
 Spanyol-hazámban, és paisunkon a'
 taréjos egyjfejű Sast esmeré
 régtől sok ellenség. Már Férjfiak
 valánk öcsémmel, a' midőn Anyánknak
 születetett ez a' Melinda. Szép
 volt, mint az Erkölc. Akkor szültt nekem
 is egyj Fiat Feleségem. Oh ti szép
 napok! Ti édes éjtszakák!!! – Ehol
 jövének egyszer a' **Mohádik**, és
 a' Maurusok' hatalma a' Spanyol
 Földön megént egészszen eltenyészett.
 Minden csak azt kiáltá: „a' Mohádik! – –
 „nem meszsze vannak a' Mohádik!” – Én
 szűnnyadtam, és – de hátha csak mese?
 mondá az én nehezen-hivő öcsém. –
 Így egyszer egyj boldogtalan Éjtszaka
 elvette mindenünket – Nemzetünket –
 Barátjainkat – Ős-Bojóthot, és – *(elfojtódik)*
 egyjetlen-egyj Fiamat, Reményemet,
 Lelkemnek egyj gyönyörűségét, virágzó
 ifjúkorában. Boldogok Szülőink,
 kik már előre elköltöztek! – A'
 hajam' kitépve futottam a' Halál
 elől, mivel Simon megöltt Fiamnak a'
 testével oldalam mellett futott.
 Nem akarta eltemetni; mert soha
 nem hitte, hogy megholt: de ah, midőn
 Melinda elfáradván, jajgatott
 a' test felett – midőn erőtlennül
 én ott feküdtem, és ő gödröt ásott –
 [...]
 Fájdalma meghaladta a' saját
 fájdalmamat – kezével véste a'
 sírt, mintha csak maga akart volna abba
 belé feküdni. [...]⁵⁹

159 *Bánk-bán* 1821, i. m., 97–98. Az idézet során két részletet mellőztünk, amelyek nem tartoznak szorosan az elbeszéléshöz, bár a jelenetformálás és a cselekményszövés szempontjából nem mellékesek. Elhagytuk Gertrudis közbeszólását, amelyre akkor kerül sor, mikor látta Mikhál erőtlenedését a fájdalomtól, de biztató szava (erősödj!) nem a szájalom megnyilvánulása, a folytatást azért akarja hallani, hogy megtudja, kik az összeesküvők. Számára Mikhál elbeszélése csak ebből a szempontból fontos. És mellőztük a megnyilatkozás záró sorait, ebben a részben Mikhál arról beszél, hogy kétségbeesett helyzetükből az Elmerik (Imre) király követségének tagjaként Spanyolországba érkezett Kunrád, Bánk apja mentette ki őket. Így kerültek Magyarországra. Az első kiadásban ritkított szedéssel kiemelt szót vastagítva jelöltük.

A történetet elbeszélő Mikhál beszédhelyzete rendkívüli módon kiélezett. Az utolsó pillanatban, amikor már, mint figyelmezteti a királynét, az „irtóztatón megidúltt Sors' golyóbisa” az ország békéjét és Gertrudis életét fenyegeti (a büszke királyné Mikhál erre vonatkozó figyelmeztetését – „reszkess éltedért” – gőgösen elhárítja), a békétlenek követeként kísérletet tesz arra, hogy a súlyos következményekkel járó pártütés kirobbanását megelőzze és elhárítsa. Az a szándéka, hogy rávegye Gertrudist magatartásának, a merániaknak kedvező, s a magyarokat, valamint a velük szövetséges idegeneket hátrányosan érintő politikájának megváltoztatására, s ezzel elejét vegye a felhalmozódott indulatok elszabadulásának. Egy óra áll Mikhál rendelkezésére. Egy végzetes óra. Ebben a helyzetben Mikhál elbeszélése figyelmeztető példázat. Céltudatos felépítésével, célirányos retorikájával cáfolata az egyoldalú, Mikhál szenilis állapotát túlozva látó közvélekedésnek, amelyet a szerepet játszó színészek is többnyire képviselnek, tévesen. (Udvarhelyi Miklós, akinek a kassai ősbemutató a jutalomjátéka volt, bizonyára felismerte e figura lélektani összetettségét és a szerep fontosságát, amikor ennek eljátszását választotta, majd három évtizeden át ragaszkodott is hozzá.) A bojóthi Mortundorfok itt elhangzó, a dráma szempontjából hallatlanul fontos történetének három legfőbb mozzanata egy végzetes folyamat három üteme: baljós hír – vétkes mulasztás – tragikus következmények. A közelgő veszedelemre figyelmeztető üzenet még időben megérkezett, ezt súlyának megfelelően idézetként tolmácsolja az elbeszélő: „Minden csak azt kiáltá: „a' Mohádik! – – / nem meszsze vannak a' Mohádik!” Ám a mohádik, azaz az arab hódítás harmadik hullámát képviselő és a spanyolokra súlyos csapást mérő almohádok közeledését jelző üzenet *akkor* nem talált megértő meghallóira, ahogy *most*, a dráma jelenében Gertrudis sem érti meg a neki szóló példázatot. „Én / szunnyadtam, és – de hátha csak mese? / mondá az én nehezen-hívő öcsém” – emlékezik vissza az elbeszélő, s egy szövegpárhuzam jelzi („Nem hinni látszol”, intette fentebb Gertrudist) hogy ez most különösen a királynénak szól.

Megjegyzendő, hogy Mikhál elbeszélését, a dráma cselekményéhez nem tartozó epikus betétnek véelve azt, a rendezők általában mellőzik. Már a legkorábbi, 1845-i sűgőkönyvben sem szerepel,⁶⁰ amely az 1845 és 1867 közötti nemzeti színházi *Bánk bán*-előadások (47 előadás) szövegét őrizte meg.⁶¹ Ugyanezt a helyzetet tükrözi az 1868-ból származó sűgőkönyv,⁶² amely, az 1845-éhez hasonlóan, Mikhál elbeszélését szintén kirekeszti a szövegből; a hosszabb kihagyások közül itt megemlíthető még az Előversengés és Simon bán Micbán-történetének kiiktatása.⁶³ Később sem változott a helyzet, kézírásos rendezői példánya szerint Hevesi Sándor is kihagyásra ítélte 1930-ban, aki radikálisan megkurtította az egész je-

60 Lelőhelye: OSZK SZT, jelzete: N. SZ. B 51. A Gertrudis–Mikhál jelenet: 53v–56v.

61 A sűgőkönyv részletes elemzését lásd: OROSZ László, *A Bánk bán nemzeti színházi előadásainak szövege (1845–1867)* Cumania, VI. Historia. Separatum, Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei, Kecskemét, 1979.

62 Lelőhelye OSZK SZT, jelzete: N. Sz. B 51/1. 63r–67v.

63 OROSZ László, *A Bánk bán nemzeti színházi előadásainak szövege (1868–1929)*. Cumania 8. Kecskemét, 1984, 497–530.

lenetet,⁶⁴ majd az 1934-ből származó gépelt, Horváth Árpád kézírásos bejegyzéseivel ellátott rendezői példány, bár nagyobb súlyt helyez a jelenetre, a történetet ugyancsak mellőzi.⁶⁵ A Nemzeti Színház 1929. augusztus 20-án előadott (ünnepi) *Bánk bán*jával kapcsolatba hozható, bár augusztus 24-i dátummal ellátott kéziratos sűgőpéldányban viszont a teljes jelenet olvasható modernizált ortográfiával, így a Mihál-elbeszélés is hiánytalanul benne van, csakhogy áthúzva, tehát a leírt szöveget – erről további húzások tanúskodnak – későbbi alakításra, főként kurtításra váró alapanyagának tekintették. A lényegesebb kihagyások közül említhetjük a Micbán-történet áthúzását, az Előversengést pedig nem is tartalmazza a kézirat.⁶⁶ A rendezők húzásának következtében a Mortundorfok történeti horizontja jelenbeli helyzetükre zsugorodott, s vele elhalványult a kétségkívül divatja múlt végzetdráma mintázata, ezzel együtt a dráma dramaturgiai rétegeinek, ezek termékeny viaskodásának dinamikája. Ily módon a *Bánk bán* nyitott, polifonikus szövegből, amely játéktípusok küzdelme révén végül a kiküzdött összhangzatban juttatja diadalra a kompozíció fűszólamát, bezáruló szöveggé vált a politikai téma konfliktusba rendezése által. Igaz, a dráma feszesebb lett, a Gertrudis–Mihál jelenet szópárbaja epikusnak ítélt kitérő nélkül pereg. Ez meg is felelt a konfrontatív logikát preferáló magyar romantikus színház, majd a polgári realizmus igényeinek. De a szóban forgó Mihál-szöveg mellőzése miatt a spanyol Melinda mögül eltűnik a háttér tragikus perspektívája, érthetlenné válik – vagy szintén kihúzandó – a rémes éjszaka emlékképeinek vissza-visszatérése a két bojóthi szövegében, leegyszerűsödik Gertrudis helyzete, akihez az elbeszélés elmaradása következtében nem érkezik meg a figyelmeztető üzenet, ami Pontio di Crucének az asztalon kellékként jelen lévő levele párhuzamos motívumának erejét is gyengíti. Sajátos megoldást választott Illyés Gyula Katona művének átigazítása során. A Gertrudis–Mihál jelenetben szerepelteti ugyan az elbeszélést, de két fontos elemét mellőzi. Kimarad Mihál nyomatékos figyelmeztetése a példázatra nem figyelő királynénak, és kihagyja az átdolgozó azt a tíz sort, amely pedig az elbeszélésnek az adott helyzetben legdominánsabb eleme: a figyelmeztető üzenet figyelmen kívül hagyása vétkes mulasztás volt. E nélkül pedig az egész történet légüres térbe kerül mind a történet múlt ideje, mind pedig az elbeszélés jelene vonatkozásában.⁶⁷

Katona a hazai színház romantikus fordulata előtt írta művét, megjelenése után negyedszázadig nem is tudott vele igazán mit kezdeni a pódium, s 1845-ben, amikor a színészek végre sikerre vitték, ezt csak a szöveg félreértése (a korábbi előadások lovagdrámai tónusa után újabb félreértése) árán tették, tehették meg. Olyan ellentétekre komponált politikai vonulatot emeltek ki belőle, amely két-

64 Lelőhelye OSZK SZT, jelzete: N. SZ. B 127. 39r-40r.

65 Lelőhelye OSZK SZT, jelzete N. SZ. B 130. 65v-69v. A gépelt szöveg néhány részletét a rendező áthúzta, tehát az eredetileg tervezettnél a jelenet jóval rövidebb lett. Mihál elbeszélést már a gépelt szöveg sem tartalmazta.

66 Lelőhelye OSZK SZT, jelzete: N. SZ. B 130. 81v-89r.

67 KATONA József, *Bánk bán*, Dráma öt szakaszban, Illyés Gyula átigazításában és bevezetőjével, Új Írás, 1976/4, 3–67, 51–52.

ségekívül benne volt a darabban, csakhogy a kompozíció összetett, polifonikus rendjében, és nem is főszólamként. És ezzel a színpadon testet öltött a konfliktus téveszméje. Ám az 1810-es években, amikor a dráma íródott, a *Mortundor-fok* múltbeli mulasztásának dramaturgiai szempontból jól kiszámított helye volt a szövegben, és egész előtörténetüknek később is helye lehetett volna a színpadon. Mert a hír megérkezését követő tétovázás mindent romba döntött s az éjszakai menekülés drámája a halott fiúval és a tizenéves Melindával – az elbeszélés harmadik üteme – emblematikus jelentőségű a drámában. Mikhál halott fia ugyan be van zárva az események múltjába, de Simon révén a halotthordozás cselekvése („Nem akarta eltemetni; mert soha / sem hitte, hogy megholt”) jelképes értelmű a dráma világában. Bánkra két halott terhe fog az ötödik felvonásban nehezedni, Gertrudisé és Melindáé, előbbi révén a történet, utóbbi által a teremtés vesztesévé válik. A dráma cselekménye ily módon a Mikhál által felidézett tragikus éjnek a meghosszabbítása: az a fiatal lány, aki egykor sírva menekült családjával, *most* megtört lelkű fiatalasszonyként, kiterítve fog feküdni majd a színpadon, ahogy *akkor* a fiú ott a spanyol éjszakában. Hangulati kapocsként a dráma jelenetei sötétben (és ami ennél fontosabb: szemantikai homályban) játszódnak, vagy a virradat és az alkony derengésében. A történet felidézése során a narráció fényköre előbb a halott fiúra, majd a menekülést felidéző mondat grammatikai szerkezete által átírnyul a holttest felett síró leányra, a jövő halottjára, aki akkor is, és most is, amikor a jelenet előtt bátyjával találkozott, szintén könnyeivel küszködött. Az emlékező Mikhál hasonlata: „Szép / volt, mint az Erkölc” – szerzői előrejelzés-ként Melinda halálát, beszenyezését és meggyilkolását emeli morális dimenzióba. Megjegyzendő, hogy a két bojóthi azóta is annak az éjszakának a foglya: Mikhál megnyilatkozásait és gesztusait ismételten beszívja a traumatikus emlék, mint ahogy Simon örökös tétovázása („de hátha csak mese”, mondta akkor – „De hátha még is úgy lehetne”, mondogatja most), szintén egy tudatmélyi krízis beszédbe kívánckozó jelzései.

Az elbeszélés jelene és a történet múltja más módon is összehajlik, és most számunkra ez a fontosabb: a baljós üzenetnek sem akkor nem volt, és most sincs kompetens befogadója: „Nem hinni látszol, s tántoríthatatlan / megállni, mint minden kevély-eszű” – mondja Mikhál Gertrudisnak. Majd távozva, nyomatékosabban megismétli figyelmeztetését, ami ekkor már ítélet: „Te nagy / sorsodban elvakult kevély-eszű, / reszless szerencsédőtől.” Ám két jelenettel korábban, a negyedik felvonás 3. jelenetében már hallottuk Gertrudis monológját, ami mind dramaturgiai, mind lélektani szempontból indokolja azt, amit Mikhál tapasztal. Hogy ez a hatalomcentrikus gondolkodású, s az uralkodást az országlakosságot kényszerítő törvényhozásként felfogó, ám magát a törvény fölé helyező nő nem Mikhál szándéka szerint fogja hallgatni és értelmezni az elhangzottakat. Ez a tántoríthatatlanul konok, a maga kemény következetességgel kiképzett, megfontoltan több regiszterű, de kifelé zárt nyelvi világába falazott királyné saját beszédvilágának logikája szerint viselkedik. Vallatóra fogja, s mikor az akaratlanul Simont említi, ellenakcióra készen túszként fogságba veti Mikhált. És ezzel súlyos hibát

követ el, hiszen Pontio de Cruce (a néző által Gertrudis kezében már látott, de tartalmában még nem ismert) levelére vetett pillantásával jelezte, hogy felismerte az összefüggést a délvidéki helyzet és az udvarban zajló események között, azt is tudja, hogy sürgeti az idő, de képtelen helyesen felmérni az erőviszonyokat. És az ajtó előtt már ott áll Bánk, aki szemtanúja a sógorával való bánásmódnak. Majd amikor a haladékul megállapított óra lejár, s a békétlenek Petur vezetésével berontanak a színpadra, a királyné holtteste fogadja őket.

Mikhál elbeszélése ily módon két végzet metszéspontjában áll. A történet bojóthi kontextusát, dramaturgiai ellenpontként, a dráma jelenében Simon sokat vitatott elbeszélése teremti meg (I. felv. 1. jel.). A Fessler *Die Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen* című munkájából ismert Micbán-monda⁶⁸ beépítése a második kidolgozásba (amelyet később Szigligeti szintén feldolgozott *Micbán családja* című színművében), kétségtávol előmozdítja a bojóthiaknak a merániaktól való elkülönítését. Mert, mint Hevesi Sándor helyesen látta, a történet magva a Mortundorfoknak a magyar alkotmányos rendbe való beilleszkedését példázza,⁶⁹ amit a békétlenek asztalánál való jelenléte, valamint ott elhangzó fenntartásaik és ellenvetéseik egyaránt igazolnak. Ez valóban megragadó ellentétet alkot az idegenek másik fajtájával, az ország kínálta lehetőségeket, Gertrudis segítségével, saját hasznukra kiaknázó merániakkal. Mindazonáltal a monda regényes túlzásai (a hét ikerfiú születése) nem illenek a tragédia hangulatához, zavaró mozzanatot képeznek a fikcionált drámai világban. Az idegeneknek ez a roppant lényeges, és a Micbán-monda extrém mozzanata nélkül is erőteljesen érvényesülő differenciálása (merániak és bojóthiak), ami párhuzamos a magyar szereplők programjainak (Petur és Bánk) elkülönítésével, parancsolóan előírja számunkra a konfliktus téveszméjéhez kötődő alaphelyzet, miszerint a *Bánk bán* a magyarok és idegenek harcára épül, felülírását. A bojóthiak szerepe felerősödött és nyomatékot kapott a második kidolgozásban azzal a lényeges fejleménnyel, hogy Melinda (immár nem Ádelájd) a két spanyol húgaként került a szereplők viszonyrendszerébe, miáltal Bánk is családi szállal kötődik a Mortundorfok végzetéhez. Ennek a fejleménynek a fontosságát a szerző műve *Jegyzésében* fontosnak tartotta hangsúlyozni: „akadt egy Iromány is előmbé, mellyben az van, hogy *Michael* és *Simeon Micz-bán* Spanyol Testvéreknek volt egy világszerte híres szépségű Húgok, kit *Benedictus*-(Bánk-) *bán*, Konrád Grófnak a' fia vett el: el esmértem tehát *Melindát* spanyolabbnak [mint az Ádelájd nevet].”⁷⁰ A második felvonásban Mikhál ott elhangzó helyzetértékelése erősíti a bojóthi testvérek Bánk fellépését előlegező alkotmányos magatartását, miközben érdekeltségüket fokozza a Melinda-ügy bekapcsolása Peturék szervezkedésébe a tanácskozás jelszava (Melinda) révén.

A tragikus éjszaka elbeszélésének közvetlen előzménye Mikhál – Tiborc harmadik felvonásbeli panaszát más nézőpontból, mégis rokon szólamban kiegészítő-megismétlő, lamentációt kérelemmé sűrítő, felszólító erejű mondatokká keményítő megnyilatkozása: „oh add vissza Híveidnek / azt, a' mit elraboltál”:

68 KATONA, *i. m.*, 1983 (Krit.), 406.

69 Katona József *Bánk bánja*, Magyarázta HEVESI Sándor, Bp., Athenaeum, 1901, 28.

70 *Bánk-bán* 1821, *i. m.*, VII-VIII. A Katona által említett Irományról lásd: KATONA, *i. m.*, 1983, (Krit.), 431–433.

A' nyugodalmat, békességet, és
 az életem való gyönyörködést –
 a' volt Vagyont, a' testi lelki meg-
 elégedést, fazékok mellől a'
 fát, ételekből a' húst, és ágyokból a'
 szalmát – [...] Mert biz' ezt raboltad el,
 's od'adtad a' saját Hazábeli
 Udvarnokidnak.⁷¹

Ez az a pillanat, amikor Gertrudis *felkapja* a levelet, majd *erőssen megnézvén* *Mikhált* ismét *viszsa veti*. Az első mozdulat és a szemjáték két politikai esemény-sor, az írott szó és a hangzó beszéd összefüggésének felismerését, a második mozdulat, a levél visszavetése viszont a kialakult helyzet meg nem értését és saját pozíciójának félremagyarázását fejezi ki. Úgy is mondhatnánk, hogy gesztusokban elbeszélve érlelődik a királyné tragikumuma. Megértjük, ha színházi képzelettel olvassuk a szöveget. Mint láttuk, a színház általában mostohán bánik ezzel a szöveg-hellyel.

A Gertrudis–Mikhál jelenet, s azon belül Mikhál elbeszélésének irodalom-történeti értékelése is csak részben megoldott. Az elemzők számára művészi értéke vitathatatlan, ahogy ezt már Gyulai, tüzetesebb indoklás nélkül, megállapította: „Az a hely, midőn Mikhál elbeszéli szerencsétlenségét, fia halálát s akaratlanul elárulja Simont, mint a pártütők egyikét, épen oly jellemző, mint művészi.”⁷² Aranynál célzást is találunk arra, hogy miért: „A két spanyol indigenát [...] szünet nélkül gyötré hazafiúi fájdalomuk”, írja,⁷³ amit később Orosz László úgy lát, helyesen, hogy Mikhál számára fia halála és Melinda meggyilkolása egy folyamat része.⁷⁴ Waldapfel is elismeréssel szól a jelenet drámaiságáról, az elbeszélés azonban szerinte „messze kalandozó fecsegés”, s nem egyéb, mint „[a] vallomás gyötrelmes kerülgetése”.⁷⁵ Vagyis lélektani szempontból hiteles szöveg, de műfajidegen retardáció. Mikhál jelleméről, illetve a vizsgált jelenetről Rohonyi Zoltántól és Sándor Ivántól kapjuk a leginkább lényegre tapintó magyarázatot. Rohonyi szerint Mikhál „kétszintű tragikai sorsot mondhat magáénak: Bojóth és a Mortundorf nemzetség tragédiája az előidejű történet [...] erre rakódik reá – s értékfogalmi között központi szerepet játszik – az, hogy nemzetségének felívelése megszakad Bánk sorsa révén”.⁷⁶ Ezek a szavak a dráma időszerkezetének egészében értelmezik, s a mű dramaturgiai rendjébe helyezve kezelik a szóban forgó jelenetet. Sándor Iván magát az elbeszélést Waldapfelhez hasonlóan ítéli meg: „akkor *fecsegi ki* tudását Gertrudisnak, amikor az ellenállás felfedezését jelenti a megszólalá-

71 *Uo.*, 95–96.

72 GYULAI Pál, *Katona József és Bánk bánja*, Bp., Franklin-Társulat, 1883, 282.

73 ARANY János, *Bánk bán tanulmányok* = A. J., *Válogatott prózai munkái*, Bp., Magyar Helikon, 1968, 205–264, 262.

74 OROSZ László, *Katona József*, Bp., Gondolat, 1974, 148.

75 WALDAPFEL, *i. m.*, 117.

76 ROHONYI Zoltán, *A magyar romantika kezdetei*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1975, 121.

sa” – írja.⁷⁷ Ellenben ő az, aki a bojóthi Mortundorfok cselekményvonulatának és Mikhál alakjának jelentőségét a legélesebben felismeri: „Mikhál nemcsak Petur fölé tud nőni, Bánkhoz és Melindához hasonlóan Gertrudis fölé is, miközben a dráma valamennyi alakját meghaladja egy *kitüntetett* tulajdonságban: önmagáért beszélve valami önmagán felettiért, nem magyarként a magyar ügyért protestál.”⁷⁸ Sándor Iván fejtegetése a „magyarok kontra idegenek” sematizált konfliktushelyzet lebontását is elősegíti.

Az ötödik felvonásban a bojóthi szál motívuma kreatív tényezője a kifejtet dramaturgiai összhangzatának. Simon fontos információkkal szolgál Ottó tetteivel kapcsolatosan, ezt követően pedig Mikhál – ismét Mikhál, lám, Udvarhelyi Miklós milyen élesen látó színészi szemmel választotta magának ezt a szerepet! – a legsúlyosabb vádat fogalmazza meg Gertrudisszal szemben:

Késő Vénség fehérlik
 fejemen – mocsok nem volt rajtam soha
 más, mint kiontott vére a' Haza',
 és szent Igazság' Ellenséginek:
 most mint közönséges Tolvaj vitettem
 tömlőczbe, és a' külső nemzetet
 a' nélkül is megútáltt Nép szeméttel
 dobála. Ezt Gertrudisod tevé,
 mert nem akarám Testvéremet megölni.⁷⁹

A dramaturgiai egyensúly ezzel helyreáll. Éppen az imént tisztázódott a királyné ártatlansága a Melinda-ügyben, s most valódi bűnére irányul az ábrázolás reflektorfénye: meráni híveinek kedvező hatalmi törekvéseivel a nép idegengyűlöletét váltotta ki, amely már nem tesz különbséget merániak és bojóthiak között. A Király Mikhál vádját ekkor még a feleségéért ejtett könnyek elrablásának szándékaként próbálja meg értelmezni – *magába, küszködve* –, és távozásra szólítja fel a két fivért. Ezt Mikhál családja balsorsának beteljesüléseként fogja fel: „Átok fekszik a' / Bojóthi Mortundorf fajon!” Melinda holtteste mellett pedig az egykori spanyol éjszaka folytatásáról beszél. Számára az nem ért véget.

És még is e' még hátra volt! Ezért
 kellett kifutni a' Hazánkból? ezt
 még hátra hagyták a' **Mohádik!**? –
 Miért hogy egyj menydörgés nem csapott
 belé Fiam' gödrébe [...] ⁸⁰

A végzetdrámai folyamat, immár átlényegülve, a szomorújáték tragikus összhangzatának szölamaként hullámszik tovább. Gertrudis holtan fekszik ravatalán, mert agresszív hatalmi diskurzusa révén inkoherens szereplőként definiálta ma-

⁷⁷ SÁNDOR, *i. m.*, 64.

⁷⁸ *Uo.*, 37.

⁷⁹ *Bánk-bán* 1821, *i. m.*, 124–125.

⁸⁰ *Uo.*, 138.

gát a dráma világában, és zárt nyelvi beszédalakzatába épített személyisége révén nem lehetett a jelek üzenetének kompetens befogadója. Bánkhoz viszont számára fontos üzenetek nem is juthattak el torzulás nélkül, vagyis végzetesnek bizonyuló információhiány kényszerítette sorsának tragikus útjára. Csak utalhatunk arra: az első felvonás színpadi terének elrendezése adhatja kezünkbe a kulcsot. Bánk a színpad mögött állva, tehát korlátozott megfigyelői pozícióból, csak fültanúként vált az események részesévé, sőt, Biberách számítóan tudatos színpadi mozgása következtében a legfontosabb körülményről, a feleségét közvetlenül fenyegető merénylet tervéről, egyáltalán nem is szerezhette tudomást. Szcenikai pozíciója tragikus magányának színpadi metaforája. Tudathorizontján belül logikus feltételezésekhez jutott, és személyiségével, helyzetével összhangban álló döntéseket hozott. Koherens nyelvi világa azonban, amely a második felvonásban Petúrral vitázva konstruktív beszédpozíciót biztosított számára, a Melindával történtek után megtörik, s a negyedik felvonásban a személyes bosszú és a nemzeti sérelmek kettős szolamát egyben tartani Gertrudisszal tusázva nem képes, mert szövege meghasadt kódként artikulálódik. Éppen ez által teljeseedett be tragédiája, amit elhárítani kívánt: „nem ezt akartam én – / nem ezt!” – kiáltja összeroskadva felesége holtteste mellett, fejét *a' földhöz nyomva*. De ez már távolról sem a végzetdráma sugallata, hanem a *vég-semmiséget* saját ítéleteként értelmező tragikus személyiség hangja.

Összefoglaló

A tanulmány azt vizsgálja, hogy Katona József a Bánk bánban miként használja fel – s alakítja át egyszersmind saját eredeti elképzelésének megfelelően – a korszak két jellegzetes színjátéktípusának, az érzékenyjátéknak és a végzetdrámának a dramaturgiai eszközeit. A vizsgálat a Bánk bán két szövegrészletének, Bánk szerelmi monológjának (I. felvonás) és Mikhál elbeszélésének (IV. felvonás) elemzésére épül. Bánk monológjában a szerelem individuális felfogása formálja át az erény próbatételének érzékenyjátékos témáját. A dráma sötét horizontjára jellemző, hogy a cselekményben három nő szerepel, s mindhárom valamely erőszak elszenvédőjévé válik. Ezek az események a mű lélektani dimenzióját erősítik fel. Mikhál elbeszélése, amelyet sokan epikus betétnek tekintenek, s az előadások rendszerint mellőzik, a dráma szerves része. Egy múltbeli tragikus éjszaka következményei a cselekmény jelenében alakítják tovább, s viszik majd a végkifejlethez a spanyol szereplők, a bojóthi Mortundorfok (Mikhál, Simon és Melinda) végzetét. A dráma szerves kompozíciójára jellemző, hogy ez a folyamat, éppen Mikhál elbeszélése által, összefügg Gertrudis (és természetesen Bánk) tragikumával. A végzetdrámai folyamat, immár átlényegülve, a Bánk bán tragikus összhangzatának egyik meghatározóan fontos szolamává válik.

Dramaturgical patterns in Bánk Bán

The essay examines how in Bánk bán József Katona uses the dramaturgical tools of the two characteristic drama types of the era, the sentimental comedy, and the fate drama. The study is based on the analysis of two passages of Bánk bán, Bánk's love monologue (Act I) and Mikhál's narrative (Act IV). In Bánk's monologue, the individual conception of love reshapes sentimental comedies' conventional theme, the trial of virtue. It is characteristic of the dark horizon of the drama that the plot features three women, and all three become victims of some kind of violence. These events reinforce the psychological dimensions of the work. Mikhál's narrative, which many see as an epic interlude and is thus often omitted in performances, is an integral part of the drama. The consequences of a tragic night of the past will further shape the fate of the Spanish characters, the Mortundorfs of Bojóth (Mikhál, Simon and Melinda). It is characteristic of the organic composition of the drama that this process, precisely through Mikhál's narrative, is related to the tragedy of Gertrudis (and of course, Bánk). The process of the fate drama thus transcended becomes one of the decisively important voices of the tragic harmony of Bánk bán.

KRITIKAI LAPOK

Béla Bálint

Szerelmes énekek nagy elődök vonzásában

BALÁZS-HAJDU Péter, *Zsengék, töredékek, kétes hitelűek: A Madách–Rimay-kódexek Szerelmes énekek című füzetének versanyaga*, Budapest, reciti, 2019 (Irodalomtörténeti füzetek 181).

2019 végén jelent meg Balázs-Hajdu Péter monográfiája a Madách–Rimay-kódexek *Szerelmes énekek* című füzetének versanyagáról, mely a szerző 2016-os doktori disszertációján alapul. A kiadvány négy, egymástól jól elkülöníthető részből áll, melyek közül az utolsó egy appendix, amelyben Madách Gáspár szöveggondozó és szövegszerző munkásságáról olvashatunk. A kiadvány négy, egymástól jól elkülöníthető részből áll: *Bevezetés*, *Tüzetes rész*, *Konklúzió* és *Appendix*. A *Bevezetés* részhez kapcsolódik a műben elemzett kéziratos szöveganyagról készített digitális fotókópia, illetve az idézett szövegek átírási alapelvei. Az *Appendix* lényegében Madách Gáspár tevékenységével kapcsolatos kísérőtanulmány, mely két problémakört tárgyal: Madách Gáspár szöveggondozói és szövegszerzői munkásságát.

Habár a *Tüzetes rész* célja csupán annak a tizenöt, ismeretlen szerzőjű szerelmes versnek¹ az elemzése, melyek a Madách–Rimay-kódexek *Szerelmes énekek* című füzetében találhatók, a bevezető rész alaposan összefoglalja a Madách–Rimay-kódexek kutatástörténetét. Ennek jogossága mellett szól az a körülmény, hogy az említett kolligátum igen sok problémát felvet, a benne található művek szerzőségéről az idők során több, egymással polemizáló munka is született. A kutatások eredményeként a monográfiában is vizsgált költemények a Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozatának 12. kötetében *A Rimay–Madách-kódexek ismeretlen szerzőtől származó versei* című fejezet alatt jelentek meg. Vagyis szerzőségükről a kritikai kiadás csak annyit állít, hogy a művek sem Balassitól, sem Rimaytól nem származhatnak, a valódi szerző(k) azonosítása

1 Incipitek szerint: 1. *Ne gondold, szerelmem, könnyű indulatnak*; 2. *Nagy példát adhatok énrólam mindennek*; 3. *Ki-ki terhét vállán közülünk viseli*; 4. *Bírja bár akárki nagy jószágú Lévát*; 5. *Szerelemtől csak kár, hogy tiltunk szép személt*; 6. *Semmi állat nincsen földön nyomorultabb*; 7. *Egy szép rózsaszálat küldtem ajándékon*; 8. *Látod ez gyöngyszemet*; 9. *Oly nehéz nem látnom előttem jármia*; 10. *Hárfa ...at valahova juthat, mindent csendesít*; 11. *Ércnél, kősziklánál keménybnek vallhatnál*; 12. *Szerelmesitől vált valóban nagy kint lát*; 13. *Én édes jobb kezem, tőled kedven veszem*; 14. *Örüll, immár, lelkem, szép kincset találtál*; 15. *Beborult, fölhözött, bánat hozó egem*. – Vö. Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, Gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei, kiad. VARGA Imre, Cs. HAVAS Ágnes, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (Régi magyar költők tára XVII. század 12), 43–57.

pedig nagyon problémás. Éppen ezért Balázs-Hajdu Péter munkájában nem arra vállalkozik, hogy a művek szerzőiről állítson bizonyságokat, hanem arra, hogy a költemények „tüzetes olvasásával” a művek kontextusát, előszövegekhez való viszonyát és a használt poétikai-retorikai eszközöket feltárva olyan csomópontokat ragadhasson meg, amelyek elárulhatnak valami újat a lehetséges szerző(k) profiljáról. Mivel az elemzett költeményeken érződik mind Balassi, mind Rimay hatása, ezért a szerző azt reméli a tizenöt vers vizsgálatától, hogy képet kaphat egy olyan költői iskola praxisáról, amelyek Balassi és Rimay irodalmi munkásságának hatása alatt álltak. A szerző éppen ezért nem újabb találgatásokat ígér a művek szerzőségével kapcsolatban, hanem az adathozható, a szövegekben is kimutatható jellemzők alapján határolja el a lehetséges szerző(ke)t a nagy elődöktől. Ezzel párhuzamosan felvázolja azonban azokat a hatásokat, amelyek a hagyományokhoz kapcsolják ezeket a költeményeket.

A bevezető után megtekinthetők a vizsgált versanyagról készült másolatok, melyeket a szerző szövegátírással kapcsolatos elvei követnek. A kiadványban idézett szövegek minden esetben modernizált változatban szerepelnek: ahol ez már eleve rendelkezésre állt, ott a szerző átvette az általa megfelelőnek tartott kiadványok átiratait; amelyekből korábban pedig csak betűhű átirat készült, azokat maga modernizálta. A modern átírások sokban megkönnyítik, gyorsítják az egyes versekről készült elemzések megértését, így az olvasó előnyére is válnak, miközben a szövegek nem veszítenek filológiai pontosságukból: a fotómásolatok alapján ellenőrizhetővé válnak az átiratok. A szerző ezzel arra is felhívja a figyelmet, hogy minden átírás egyúttal értelmezés is, viszont azzal a megoldással, hogy a fotók szerepelnek a kiadványban, az olvasó az átiratok mellett ezekre is támaszkodhat. A kiadvány digitális változatában a fotók – megfelelő nagyítás mellett – jól olvashatók, viszont, a kis méret miatt, nyomtatva már kevésbé.

Fontos és nem elhanyagolható gesztusnak tartom azt a bevezetőt a *Tüzetes rész* elején, amelyben a szerző kijelöli a szövegelemzési és -értelmezési irányt, amelyet követni fog, leválasztva azt a más értelmezői iskolák által használt fogalmakról. A szerző ebben „szövegközpontú retorikai olvasatok létrehozását” ígéri az olvasónak, megfigyelve a történeti poétika kívánalmait. Elemzéseiben különös hangsúly jut a retorikai elemek katalogizálásának, melyeket kontextusba helyezve feltérképezi azt a konvenciórendszert, amelyben az elemzett költemények születtek, vagyis a korszak szerelemideológiáját. Mindez nagyon jól kijelöli az olvasó számára, hogy mit várjon el a *Tüzetes részt* kitevő elemzésektől.

A retorika és szerelemideológia kapcsolódásának vizsgálatára nagyon szemléletes példa rögtön az első elemzett vers, a *Ne gondold, szerelmem, könnyű indulatnak...* kezdetű, melyben a használt retorikai alakzatok vizsgálatával felrajzolható a beszélő szerelemfelfogása, illetve az, hogy hogyan kapcsolódik a magyar nyelvű szerelmi költészet hagyományaihoz. A vers motívumai nagyrészt abból a kodifikált nyelvből származnak, mely a szerelmi költészet sajátja, például az is, hogy a szempár olyan, mint a tőr („Képe szemeidnek ólálkodó tőre”). Ez itt azt jelenti, hogy a megszólított nőalak szeme veszélyforrás, amellyel elcsábítja a beszélőt,

azonban ebben a versben a tőr nem szűrődik a szerelmes szívébe, a szem nem bocsát ki semmit, hanem magába zárja a szerelmes szívét („Nem szabadulhat ki én szívem belőle”), ezáltal a toposzhasználat szembehelyezkedik a látás platonista-extramissziós modelljével: kerüli, vagy nem ismeri azt. A szerelmes azonban még ezek alapján is áldozatként értelmezendő, tehát a retorikai eszközök használatának módja kijelöli azt is, hogy a beszélő miként vélekedik a szerelemről. Ezt támasztja alá az is, hogy az argumentációban a szerelmes mint vétkes a saját maga védelmére kel. A toposzok vizsgálata során Balázs-Hajdu Péter arra az eredményre jut, hogy a szem veszélyforrásként való ábrázolása másutt is megjelenik a magyar nyelvű szerelmi lírában, például Balassi is használja ezt a toposzt az *Örvenharmadikban*: „*Úgy két szép szemével, mint két éles tőrrel, Julia győz, megkötöz.*” Mindez igazolja a szerző azon ígését, hogy a versek kontextusát képező szerelemideológiát igyekszik konkrét szöveghelyeken fellelhető retorikai eszközhasználattal megvilágítani. Ezek mellett pedig megmutatja a toposzhasználatban fellelhető sajátosságokat, eltéréseket is.

A tizenöt, ismeretlen szerzőjű vers elemzése során Balázs-Hajdu Péter részletesen tárja fel azokat a retorikai eszközöket, melyeket az elemzett költemények használnak, de nem áll meg ennyinél, hanem sorra veszi azokat a kapcsolódási pontokat is, melyeken keresztül a költemények kapcsolódnak az elődök által kialakított hagyományokhoz, különös tekintettel Balassi Bálint és Rimay János szövegeire. Ilyen kapcsolódási pontot jelent a toposzok ismétlődése vagy hasonló módon történő használata (amit az előző bekezdésben szemléltettem a *szem* és a *tőr* példájával); a tartalmi elemek hasonlóságai; a rímokok hasonlóságai (az előbb említett versben található *nap–kap–rab* rímhármás Balassinál is megjelenik); a metrikai megoldások hasonlóságai (a korpusz verseinek viszonya a Balassi-strófához: mind a kilenc-, mind a háromsoros tördelésre található példa); a stilisztikai hasonlóságok; a konkrét reminiscenciák vagy a verstípusok és a versek funkcióinak hasonlóságai (a vizsgált szöveganyag ajándékkísérő versekkel való kapcsolata). Ezekből alaposan megrajzolt képet kaphat az olvasó arról, hogy a vizsgált költemények milyen helyet foglalnak el a kánonban, és a bevezetőben ígértekhez méltóan a szerző feltárja azokat a tényezőket, amelyek alapján ezek a szövegek leválaszthatók Balassi Bálint, illetve Rimay János szerzőségéről. Ezzel párhuzamosan arra a kérdésre is keresi a választ, hogy mely szövegek lehetnek esetlegesen Balassi vagy Rimay bizonyos költeményeinek reminiscenciái, és melyek mutatnak poétikai-retorikai megoldásaikban egyezést vagy eltérést az elődökhöz képest; azaz tárgyalja az invenció kérdését is. Balázs-Hajdu Péter könyvében támaszkodik a korábbi elemzésekre, de felhasználva az újabb kutatási eredményeket és a számítástechnikában rejlő lehetőségeket több helyen árnyalja, pontosítja és kiegészíti azokat, így komplexebb képet tud nyújtani a tizenöt költeményről. A korpuszelemzés segítségével ugyanis sokkal könnyebben fellelhetőek a bekezdés elején említett kapcsolódási pontok. Például a rímokok egyezését, hasonlóságait és eltéréseit egy kereshető korpuszon belül sokkal gyorsabban és pontosabban meg lehet találni, mint ha ugyanezt a vizsgálatot papír alapú kiadványok összeolvasásával végeznénk el.

A szerző minden egyes elemzés végén külön fejezetben összegzi az adott költeménnyel kapcsolatos eredményeket és kihangsúlyozza az adott művel kapcsolatos főbb állításokat, ezzel természetesen segítve az olvasót is. A tizenöt tanulmány egyenként véve is jól olvasható, mindegyik teljes képet ad az adott költeményről. Ettől azonban a *Tüzetes rész* még nem válik széttöredezetté, hiszen a szerző ügyel arra is, hogy ne csak az adott költemény retorikai-poétikai eszköztáráról áruljon el minél többet, hanem hogy a füzet versanyagának egészét vizsgálva a költemények egymással való kapcsolatáról is tegyen megállapításokat. Feltár például egy három egymáshoz szorosabban kapcsolódó versből álló zárványt a versanyagban belül. A három válaszlevél-költemény (11–13. sz.) egymás után következik a kéziratban. A szövegek vizsgálata feltárja a versek paratextusainak és strófikájának hasonlóságait. A költemények funkciója és tartalmi jegyei is igen közel állnak egymáshoz. Mindebből mégsem következik az, hogy a három vers ugyanattól a szerzőtől származna, hiszen a vizsgálat során kiderül az is, hogy hasonlóságaik ellenére eltérő imitációs stratégiákat tartalmaznak. A kolligátum szempontjából ez a zárvány azért lehet izgalmas, mivel megengedi azt a feltételezést, miszerint a költemények „kívülről” érkeztek, ami újabb érv az ellen, hogy ugyanazon szerzőtől származna mind a tizenöt vers.

Balázs-Hajdu Péter a konklúziókat átlátható struktúrában vonja le, külön fejezetekben szól az egyes tényezőkről, amelyeket vizsgált. A teljesség igénye nélkül néhány: terjedelem, versforma, verstípus, funkció, rímek. Ezeket a jellemzőket ütközteti Balassi Bálint és Rimay János műveinek ugyanezen aspektusaival, amivel még inkább ráerősít azokra a hatásvonalakra, amelyeket az egyes művek elemzésénél feltárt. Többek között arra is megpróbál választ találni, hogy minek az eredményeképp jöhetett létre a könyv tárgyát képező kolligátum, és a könyv eredményei alapján milyen megállapításokat lehet tenni a művek szerzőségére vonatkozóan. Balázs-Hajdu Péter arra a következtetésre jut, hogy a vizsgált költemények nagy valószínűséggel nem egy szerzőtől származnak, ezzel megkérdőjelezve azt a szakirodalmi konszenzust, hogy monolitikus egységként érdemes tekinteni a kolligátum költeményeire. Balázs-Hajdu Péter elemzése éppen emiatt hatékony, hiszen nem akarja megválaszolni a szerzőség kérdését, hanem a versek tüzetes olvasásán keresztül szerzői profilokat vázol fel, amelyeket összevetve kirajzolódnak a versanyag különbözőségei: bizonyos fogások nemigen képzelhetők el ugyanazon szerző tollából.

A szerző nem tud választ adni arra, hogy pontosan hány szerzőt kell feltételezni a kolligátum anyaga mögött, de záró gondolataiban arra a következtetésre jut, hogy „az elődköltők (Balassi Bálint és Rimay János) retorikai-poétikai teljesítményeit a popularizálódás széles útjára terelő gyakorlatnak lehet elsődleges dokumentuma a Madách–Rimay-kódexek *Szerelmes énekek* című füzetében megörökített tizenöt vers” (249). A feltevés alapja az a vizsgálatok során több ponton is igazolt megállapítás, hogy a költemények retorikai-poétikai teljesítményüket tekintve elmaradnak Balassi vagy Rimay műveitől, így a legtöbb helyen nem invencióról, hanem imitációról beszélhetünk. Például a legelső versben a

megszólítottat egyszer sólyomként, egy másik helyen pedig fészekként láttatja a szerző. Ezt akár invenciózusnak is tekinthetnénk, azonban Balázs-Hajdu Péter emlékeztet rá, hogy ugyanezt a fogást Balassi már korábban „elkövette”. A versek inkább a korabeli konvenciókat követik, mintsem meghaladnák azokat, hangütésüket tekintve is elmaradnak az elődöktől, sokféleségükkel pedig inkább a többszerzőjűség mellett foglalnak állást. Az udvarló költemények mellett didaktikusak is megjelennek, de van köztük parodisztikus-latrikánus (*Szerelemtől csak kár...*) is, ezek poétikai-retorikai eszköztára, kapcsolódása az elődköltőkhöz szintén nem egységes: más-más forrásokból merítenek. Ezek alapján feltehetően nem egy szerző szárnypróbálgatásairól lehet szó, hanem több, egy iskolához kötődő költő tevékenységének lenyomata lehet a vizsgált szöveganyag. Ezzel a szerző újdonságot tud mondani az eddigi feltételezésekhez képest, ami kizárólag a szöveganyag „tüzetes olvasásával” vált lehetségessé.

Az *Appendix*ben Madách Gáspár szöveggondozó és szövegszerzői tevékenységéről olvashatunk részletesebben. A kísérőtanulmány-szerű rész tanulsággal szolgál arról, hogy Madách Gáspár miként kezelte a Rimay-hagyatékot, illetve szövegszerzőként mi jellemzi leginkább a munkásságát. Balázs-Hajdu Péter e téren is alternatívát kínál a korábbi feltételezésekkel szemben. Madách Gáspárról azt szokták állítani, hogy a Rimay-hagyaték egyik gondozója, aki nagyon sokat tett azért, hogy a verseket kiadják. Balázs-Hajdu Péter a fennmaradt levélfogalmazványok alapján azonban arra a következtetésre jut, hogy habár Madách nagyon elkötelezett volt Rimay verseinek kiadásában, valójában személye nem volt olyan nagy súlyú, hogy a célját elérje. Erre lehet bizonyíték az, hogy Madách egyik levélfogalmazványában olyasvalakit szólít meg, aki jobban ért a magyar szavak leírásához, de Madách félénken kérné meg a közreműködésre. Ehhez a fogalmazványhoz csatolná Rimaynak fia haláláról írt versét. Annyi bizonyos, hogy a Jancsika haláláról írt vers kizárólag a Madách–Rimay-kódexben hagyományozódott, ami azt feltételezi, hogy a levélfogalmazványt vagy soha nem küldte el Madách a címzettnek a verssel együtt, vagy a felkért „névtelen” mégsem vállalkozott a feladatra. Így Madách szöveggondozó munkásságát a szerző szerint érdemesebb kevésbé hangsúlyosnak tekinteni.

Madách Gáspár saját költeményeit Balázs-Hajdu Péter két nagyobb csoportba sorolja: a moralizáló és a latrikánus költemények közé. A moralizáló költeményeket nem tekinti befejezettnek, egy-egy témát Madách többször is feldolgoz, melynek motivációja a megváltozott alkalom. Ezek a költemények leginkább parafrázisok, egyik költeménye például a „catói” aranyigazságok fordítása és rímekbe szedése.

A latrikánus énekeket tekintve kettőt szoktak megemlíteni Madách Gáspár kapcsán, az egyik a *Bendő Panna éneke*, a másik pedig a *Balassa János éneke*, azonban ezek szerzőségéről vita folyik. Balázs-Hajdu Péter itt sem foglal állást, viszont a *Szerelmes énekek* füzetanyagához hasonlóan vizsgálja a két költemény kapcsolatát Madách és az elődök más költeményeivel. Arra a megállapításra jut, hogy a két vers mögött nem feltétlenül kell azonos szerzőt feltételezni, tehát a monográfia

törzsét adó *Tüzetes* részben alkalmazott módszer szerint fogalmazott meg óvatos következtetéseket a két vers szerzősége kapcsán.

Összességében, Balázs-Hajdu Péter izgalmas utakon keresztül közelít a sokak által vizsgált versanyaghoz, egyben összegzi is az eddigi ismereteket, és tud újdonságot mondani róluk. Külön érdemes megemlíteni a könyv kapcsán, hogy ez a munka egy nagyobb vállalkozás, a RMVA 17 adatbázis² építéséhez is kapcsolódik. A kutatás eredményei jelentős mértékben segítették az adatbázis szempontrendszerének kialakítását, másrészt próbára is tették a készülő repertórium szempontrendszerét, így a könyv témáján túlmutató jelentőséggel bír. A monográfia segítségével a 17. századi magyar versek megközelítéséhez is újabb szempontrendszert kaphatunk.

2 Régi Magyar Verses Adatbázis – Vö. BALÁZS-HAJDU Péter, BOGNÁR Péter, HEVESI Andrea, SINKA Zsófia, *Szegedi kísérlet a 17. századi magyar vers gépi feldolgozására = Filológia és textológia a régi magyar irodalomban*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, ME BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2012, 461–470.

Oroszlán Anikó

Az útirajztól a tudományos-fantasztikus regényig

MACZELKA Csaba, *A kora újkori angol utópiák magyar története*, Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2019.

Maczelka Csaba első monográfiája, a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egyesület gondozásában megjelent *A kora újkori angol utópiák magyar története* főként a kora modern angol nyelvű utópiákat és azok magyar vonatkozásait, recepcióját vizsgálja. A magyar nyelvű szakirodalomban egy ilyesfajta áttekintés mindenképpen hiánypótlónak és újdonságnak számít, még ha a régebbi korok irodalma és főként az utópia specifikus műfajának angol vonatkozásai esetleg csak szűkebb olvasóközönség érdeklődésére tarthatnak is számot. Az utópia, illetve utódműfajai ugyanis töretlenül népszerűek nemcsak az irodalomban, hanem más művészeti-kulturális területeken is, ami aktuálissá, érdekessé teszi a vállalkozást, hiszen olyan jelenség megértéséhez járul hozzá, amely a mindennapjaink gondolkodásának és kultúrájának része.

A könyv klasszikus irodalomtörténeti munka; az első fejezetek pontosan felvázolják a kontextust, a megközelítési módszereket és definiálják a vizsgálat tárgyát. Az utópia eszerint olyan narratíva, amely a „földrajzi és/vagy időbeli kimozdítás eszközt” alkalmazza, általában prózában íródott, és satirikus módon, kritikai céllal egy ideális társadalmat mutat be (12). Ez a meghatározás szándékosan tág keretet ad olyan különböző típusú művek tárgyalásához, amelyeket első látásra talán nem is sorolnánk az utópia műfajba. Maczelka Csaba „kizárólagosan irodalmi szempontból” közelít témájához (uo.); kérdéses, hogy ez mennyire lehetséges egy kifejezetten társadalmi-politikai vonatkozású műfaj esetében. A szerző később el is ismeri, hogy ez a nézőpont nem zárhatja ki teljesen a nem irodalmi perspektívát, inkább az arányok tudatos megosztásáról van szó (47). Ennek megfelelően a szövegek elemzésekor rendre elő is kerül a történeti, politikai és kulturális kontextus. Ezekről a vonatkozásokról – bár ez inkább személyes benyomás és igény a recenzens részéről – talán jobb lett volna többet olvasni, ugyanakkor ez bizonyára megbontotta volna a precíz filológiai módszert, amelyet a fejezetek elemzése követnek.

A bevezetőben bőséges információt kapunk az utópiakutatás történetéről, helyzetéről is, ami szintén inkább a szakértő közönség számára lehet érdekes, nem pedig a laikus olvasóknak. A szöveg egésze viszont sikeresen elkerüli a doktori disszertációkból/témákból szerkesztett kötetek legnagyobb hibáját: nem szá-

razon „szakbarbár”, hanem jól követhető, közvetlen és olvasmányos. A hatalmas anyag és a számos kitekintő hivatkozás miatt óriási a jegyzetapparátus, ami formai szempontból szükséges; az egyes szövegek átláthatóságát pedig táblázatok és (olykor) saját fordítások is segítik.

A kötetben az angol szövegek elemző tárgyalása dominál, ami némileg ellentmond a címnek. A szerző ezt úgy igyekszik kiküszöbölni, hogy láthatóan kiemelt figyelmet fordít a tárgyalt szerzők és művek magyar irodalomtörténetben elfoglalt helyére, recepciójára. Az olvasóban felmerülhet a kérdés, miért annyira fontos a „magyar történet”, a hazai befogadás, ha az áttekintés alapvetően az angol korpuszt elemzi műfaji, strukturális, narratív és motivikus szempontok alapján. A címadás tehát mintha nem fedné le pontosan a kötet koncepcióját és tartalmát. Kétségtelen, hogy Thomas More *Utópiáján* vagy Francis Bacon *Új Atlantiszán* kívül nem sok magyar nyelvű fordítás és utalás hozzáférhető. Francis Godwin *Man in the Moone* című művének van ugyan magyar kiadása (2015), és Margaret Cavendishről is megjelent néhány internetes cikk, ám sem a korszak, sem a középkori, sem a kora újkori utópiászerek magyar nyelvű tárgyalása nem mérhető más, populárisabb (angol) szerzők és szövegek magyarországi népszerűségéhez. A szerző többször is utal arra, hogy ezt a hiányt pótolni szeretné. Ha ez a terjedelmi korlátok okán nem is sikerült maradéktalanul, a bibliográfia (és a korábban is említett jegyzetapparátus) nagyon bőséges, ami segítheti az olvasó további tájékozódását.

Az áttekintés viszonylag nagy ívű: a középkori utópiáktól halad a XVII. század végéig, sőt, Maczelka az utószóban kitekint az angol felvilágosodás utópisztikus regényeire is (Swift, Defoe). A kronologikusan felépített fejezetek részletesen tárgyalják a fontosabb műveket – Thomas More *Utópiája*, Thomas Nicholls és Joseph Hall szövegei, Francis Bacon *Új Atlantisza*, valamint Margaret Cavendish és Henry Neville írásai –, majd kitérnek a korabeli recepcióra, azon belül a magyar vonatkozások kusza hálózatára. Összességében azonban nem a – kétségtelenül érdekes és informatív – hazai referenciák némileg adatszerű felsorolása a könyv erőssége, erénye, hanem az utópia műfajához sorolt, sokszor kevésbé ismert művek elemzése. Az egyik leghangsúlyosabb fejezet persze Thomas More művéről szól, amely az utópia-hagyomány egyik alappillére; nem is feltétlenül csak tartalmi, hanem inkább formai szempontból. Az első, 1516-os kiadás után számtalan más változat jelent meg, amelyekben a referenciák, paratextusok variálódnak. Maczelka szerint ez a mű igazi érdekessége és sajátossága, ezért fontos és időszerű lenne egy olyan magyar szövegkiadás, amely az összes kísérőszöveget tartalmazza. Ezek funkciója ugyanis az, hogy tükrözzék a szerző önreflexióját, hozzájárulva ezzel az *Utópia* sajátos és kiemelt korabeli pozíciójához a kánonban (91).

A kötet egyik fő gondolata, hogy az utópia műfaját más műfajok (főként az angol regény) tükrében is érdemes vizsgálni (17); ezért is fektet nagy hangsúlyt a korábban említett textológiai, narratológiai, motivikus vizsgálódásokra. Az utazási irodalommal, a szatírával vagy az Erzsébet-kori dialógusokkal való rokonítás még tágabb perspektívába helyezi a vizsgált szövegeket, és ezekkel akaratlanul is

bevonódik a ma is érdekes történeti-politikai kontextus. A 17. századi utópiák pedig a fikció és a valóság viszonyával, valamint a narrátor kilétével, szerepével való játékkal még közelebb viszik az olvasót a későbbi korok regényeinek világához, sőt, akár a jelen utópiáihoz is.

Bár a hangsúlyok itt-ott eltolódnak, és néhány szöveg/korszak tárgyalása talán kissé vázlatos maradt, Maczelka Csaba könyve nemcsak irodalom- és műfaj történeti szempontból érdekes olvasmány, hanem fontos szöveg az angol irodalmat tárgyaló magyar nyelvű szakirodalomban, valamint sikeresen köti össze a különböző korok kulturális tapasztalatait és diskurzusait.

FILLÉRTÁR

Bartalis Ágota

A murányi történet Szász Károly feldolgozásában

Az író, püspök és politikus Szász Károly a reformkor egyik jelentős alkotója volt. 1829. június 15-én született Nagyenyeden és 1905. október 15-én hunyt el Budapesten. Fontos helyet foglalt el az állam kormányzásában, az egyház szolgálatában állt, és arra törekedett, hogy tudását hasznosítsa a közoktatás színvonalának növelésében. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának és a Kisfaludy Társaságnak, írásai pedig gyakran megjelentek az Arany János által szerkesztett *Figyelő* és *Koszorú* című folyóiratokban, közölte cikkeit a *Budapesti Szemle*, valamint nyomon követhető munkássága a *Vasárnapi Újságban*. Az irodalomtörténetben betöltött fontos helyét mindenekelőtt műfordításai jelölték ki, amelyek közül a legnagyobb elismerést számára a *Das Nibelungenlied* és Dante Alighieri *Divina Commedia* című művének magyar nyelvre való fordítása hozta el.

A drámai műnemben egyaránt alkotott tragédiákat és vígjátékokat is. Első írói kísérlete e téren a *Zsigmond király* volt, melyet Czakó Zsigmondnak küldött el bírálatra.¹ Az uralkodó alakja mellett műveiben hősként tűnik fel Csák Máté, Zrínyi Miklós, István király és Fráter György is. Színdarabjai közül az *Apám felesége* és a *Lelenc* vonta magára a közönség figyelmét, többször bemutatták mindkettőt a Nemzeti Színházban.²

1846-ban az *Életképek*ben megjelent első nyertes pályaműve a *Szabad székely dala* volt.³ Az 1861-ben kiadott költeményeinek 1883-as új válogatása *Szász Károly kisebb költeményei* címen pedig a Magyar Tudományos Akadémia nagyjutalmát nyerte el.⁴ Szász Károly a magyar történelem híres alakjait epikai műfajokban örökítette meg; elbeszélő költeményt írt Lorántffy Zsuzsannáról, Losárdi Zsuzsannáról, Zrínyi Miklósról és Trencsényi Csákról.⁵ Az első jelentősebb sikert azonban a *Murány hölgye* című költői beszély hozta el számára, amely a murányi vár ostromát és a hőspár megismerkedésének történetét beszéli el.

Széchy Mária és Wesselényi Ferenc történetének XIX. századi feldolgozására a Kisfaludy Társaság által kihirdetett pályázati felhívás nyújtott ösztönzést. 1847. február 6-án a társulat olyan költői beszély megírására hirdetett pályázatot, aminek a központi alakja a murányi vár asszonya volt: „Rendkívüli költői feladás.

1 BERCZIK Árpád, *Czakó Zsigmondról*, A Kisfaludy-Társaság Évkönyve, 10(1875), 117–122.

2 NOVÁK Sándor, *Szász Károly élete és művei*, Mezőkövesd, Balázs Ferencz Könyvnyomdája, 1904, 67.

3 *Uo.*, 16.

4 *Uo.*, 102.

5 *Uo.*, 55.

Készíttessék *költői beszély*, melynek tárgya Szécsi Mária. Beküldés határnapja nov. 20. 1847. Jutalma *tizenkét* darab arany Marczibányi-Motesiczky Viczencia assz. alapításából.⁶ A pályázathoz szükséges jutalom a nemesi származású asszony felajánlásából származott, aki élete végéig évi tizenkét darab aranyat bocsátott a Társaság rendelkezésére. Támogatását olyan költői művekre kívánta fordítani, melyek „nem kizárólag, de leginkább némbéri tetteket és történeteket tárgyazó tartalmuknál fogva a némbér kedélyhez még közelebb szóljanak, hogy a magyar hölgyvilág, melly addigi idegen neveltetéséből olly nehezen emelkedik, olly nehezen simul a buzgó honfiak szelleméhez, a nemzeti nyelvre és érzésekre ne csak ébresztessék, hanem valahára abban meg is erősödvén a honfiak nemes törekvéseiben buzgó részvétellel legyen”.⁷ A felhívás mellett ajánlott műként Mednyánszky Alajos *Die Brautwerbung (Mátkásítás)* című elbeszélése szerepelt.⁸

A murányi történet feldolgozására kiírt pályázatot 1846-ban Wesselényi Ferenc első feleségének, Bosnyák Zsófiának az ábrázolása előzte meg, melyhez a társulás szintén Mednyánszky-szöveget, a *Taschenbuch für vaterländische Geschichte* kiadványban megjelent *Der Felskapelle an der Waag (A Vág-menti sziklakápolna)* című munkát javasolta, amely már tartalmazta Széchy Mária történetét is. Ez a hasznos szempont is közrejátszhatott abban, hogy a Kisfaludy Társaság olyan nő alakját helyezze a pályázat középpontjába, aki a császár oldalára való átállást képviseli.⁹

A Wesselényi Ferenc és Széchy Mária megismerkedéséről, valamint a Murányvár ostromáról szóló pályázat a híres költőket is buzdította a téma feldolgozására, így készültek el az Arany János *Murány ostroma*, Petőfi Sándor *Szécsi Mária* és Tompa Mihály *Szécsi Mária* című művek, amelyekkel azonban az alkotók nem vettek részt a pályázaton. A Széchy Mária alakját felidéző alkotások közül három pályamű érkezett be a társulathoz:

„Hiányzik! [Díjnyertes. Murány hölgye. Ifj. Szász Károly díjnyertes pályaműve.]
Szécsi Mária. Jelige: »Volt Magyarország: Lesz Magyarország!«
Szécsi Mária. Költői beszély. Jelige: »Ki vagyok én? Népdal.«”¹⁰

6 ERDÉLYI János, *A Kisfaludy-Társaság (Magyar Szépirodalmi Intézet) által 1847. febr. 6-kán kihirdetett jutalomtételek*, Magyar Szépirodalmi Szemle, 1847. febr. 7., 98.

7 KÉKY Lajos, *A százéves Kisfaludy-Társaság (1836–1936)*, Bp., Franklin-Társulat Nyomdája, 1936, 80.

8 RUTTKAY Veronika, Gyöngyösi „Murányi Vénus”-ának nyomai Arany, Petőfi és Tompa elbeszélő költeményében, *Iris*, 1999, 1–2 sz. Letöltve: 2019. 09. 02., <http://www.c3.hu/~iris/99-1/ruttkay.htm>

9 PÁLFY Eszter, *(Szöveg)változatok egy történetre: Gyöngyösi István Márssal társolkodó Murányi Vénusának történeti hagyománya és a tárgy 19. századi feldolgozásai*, Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pécs, 2018, 136–137. Letöltve: 2019. 09. 09., <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/18237/palfy-eszter-phd-2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

10 MÁZI Béla, *A Kisfaludy Társaság pályázataira beküldött pályaművek jegyzéke*, Bp., 2000, 15. (Lásd: MTA KIK elektronikus katalógusa)

Az ismeretlen szerzőktől származó *Szécsi Mária* című pályamunkák nem tudtak fölülemelkedni a téma ábrázolásának nehézségein, aminek okát a bírálók a felépítésben neveztek meg.¹¹ A *Murány hölgye* nevet viselő munkát a mindössze tizennyolc éves Szász Károly küldte be a Kisfaludy Társasághoz. A pályaműről azt vélték a bírálók, hogy nyelvezetében és alkotásmódjában is az ismeretlen szerzőktől beérkezett másik két mű fölé emelkedik: „Egy kissé egyhangú s édeskés mű; azonban sok sikerült s helyenként fényes költői festésekkel.”¹² A *Murány hölgyével* az író elnyerte a Kisfaludy Társaság pályázatának jutalmát, a bírálók azonban nem tartották kiadásra érdemesnek a művet. Szász Károly kéziratban fennmaradt munkája, amelyről az íróval foglalkozók jellemzően azt tartják, hogy nem fellelhető,¹³ Kolozsváron található a Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtárban.¹⁴ Bár a művel kapcsolatban előfordulnak olyan említések is, miszerint a három költő munkájára való tekintettel nem jelent meg a *Murány hölgye*,¹⁵ az író maga a mű megjelentetésének kedvezőtlen körülményeire így emlékszik vissza: „A pályázat ezúttal szerencsésen ütött ki részemre. Nyertem; a bírálók, bár nem épen magasztalólag, mit nem is érdemeltem, elég méltányosan emlékeztek költeményemről; bár az »irodalmunk jelen állásában kiadásra a társaság által nem ajánlta tik«, nemcsak akkor bántott, de most is igaztalannak látszik előttem. Igaz, hogy e díj nem

11 „A 2. számú elhagyta a »párt« szempontokat; nála a szerelmes nő, a honleány szereti a nagy férfit, a honfit, és meg is küzd ért – ami viszont oda vezet, hogy nem tudott épkézláb cselekményt produkálni. A 3. számú munka teljes cselekményt adott, sőt megtoldotta azt egy sikeres hajnali ostrommal, a kapituláló várnépből így lett násznép.” KERÉNYI Ferenc, *Nyeretlenek*, Iris, 2016, 2. sz., 12.

12 KÉKY, i. m., 97.

13 A kutatóknak Szász Károly művére utaló információik meglehetősen bizonytalanok, nem csupán a kiadásra vonatkozóan, hanem arra is, hogy milyen minősítést kapott a pályázaton: „Kár, hogy az első nagyobbszabású műve kéziratban maradt s elveszett.” NOVÁK, i. m., 16; „A három nagy költő és epikus nem küldte be a pályázatra szánt művét, Szász Károly azonban igen, de az ő művének szövege nem őrződött meg, mint sikertelen pályamű, nem jelent meg nyomtatásban.” RATZKY Rita, *Hatalom és szerelem, Széchy Mária és Wesselényi Ferenc története a magyar epikában* = „Nem süllyed az emberiség!... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára, szerk. JANKOVICS József, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 693; „A pályázatra csak egy beszély érkezett, a mely a díjat nem nyerte el ugyan, de dicséretben részesült. Ez a költemény Szász Károly »Murány hölgye« volt, a mely mindeddig kéziratban van a szerzőnél.” VISZOTA Gyula, *Széchy Mária a drámai költészetben*, Bp., Heisler J. Kő- és könyvnyomdája, 1892, 2; „Kéziratban maradt a négy részes mű, de nem veszett el, mint Novák Sándor állítja, hanem a költő fiának birtokában van.” GYÓRY Aranka, *Szász Károly mint költő*, Rimaszombat, Nyomtatott Rábely Károly Könyvnyomdájában, 1930, 48; „A pályadíjat Szász Károly *Murány hölgye* nyerte el. (A mű kiadatlan.)” AJÖM, III., 294.

14 Szász Károly, *Murány hölgye*, 4° 51 f. (Kolozsvár, Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár – Kolozsvár, jelzet: MS1714)

15 „Szerénységéből, az Arany, Petőfi és Tompa művei miatt, máig sem adta ki.” BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom története: Képes díszmunka két kötetben*, II., Bp., Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat kiadása, 1907, 480; „Szász Károly a három költő iránt érzett tiszteletéből sohasem bocsátotta közre nyertes pályamunkáját.” KÉKY, i. m., 97; „A triász távollétében ifj. Szász Károly nyert, *Murány hölgye* című művét azonban – Petőfiék árnyékában – nem merte megjelentetni.” KERÉNYI, i. m., 327.

a közvetlen társasági díjak közé tartozott, hanem a Marczibányi–Motesiczki-féle levén, a társaság a kiadást nem eszközölte Évkönyveiben. De akkor midőn egész költői beszélyirodalmunk Toldyn s Vörösmarty egynéhány balladaféle beszélyén kívül, az épen általam elfoglalt nemben nemcsak Garay Frangepán Kristófnéjából, Vahot Imre gyöngé Báthory Erzsébetjéből állott: e kettőhöz harmadiknak az enyém is megállhat vala. A kiadási jog visszaesvén a szerzőre, ki is adtam volna, ha az épen kiütött forradalom a figyelmet el nem fordítja a sentimentalis költészettől.”¹⁶ Szász Károly visszaemlékezése alapján a *Murány hölgye* a fennálló politikai körülmények miatt nem kaphatott volna figyelmet. A forradalom után ugyanis nem válhatott ki érdeklődést egy olyan munka, amelyben a hazafiság a trónhoz való hűséggel és a haza előrehaladásának békés úton való megvalósulásával társult.¹⁷

A *Murány hölgye* hosszú időn keresztül Szász Károly azonos nevet viselő fiának volt a birtokában, akinek Erdélyi Pál küldte el a kéziratot. A költői beszély szövegét követő levél soraiból kiderül, hogy a pecsétnyomat alapján az író munkája az Erdélyi Nemzeti Múzeum Kézirattárának tulajdonában állt. Szász Károly fia az 1917-ben uralkodó politikai viszonyok miatt nem akarta visszaküldeni a munkát az intézménynek, azonban huszonöt évvel később Gyalui Farkast kérte meg, hogy helyezze el a kéziratot a könyvtárban. A könyvtárhoz intézett szavaiból nyilvánvalóvá válik Szász Károly fiának szöveggondozói tevékenysége is: „Én jegyzeteket csináltam a munkácskáról, mit összevettem édes apám ifjúkori naplójának megfelelő helyeivel.” Megemlíti, hogy a kiadatlan mű egy részlete *Tisztás az erdőben* címmel megtalálható a *Szász Károly kisebb költeményei* nevet viselő kötetben,¹⁸ *Töredék Murányhölgye című pályanyertes beszélyből* címen azonban már 1848-ban megjelent a *Hazánkban*¹⁹ a hős pár tisztáson történő találkozását bemutató epizód.

Szász Károly a költői beszélyhez elsődleges forrásként Gyöngyösi István *Márssal társalkodó Murányi Vénusát* használta fel, és a műben található „Igy jutott Veselén nagy Murány várához” sort választotta alkotása jelégéjeként. Az írónak a *Murány hölgyéhez* fűzött jegyzeteiből viszont az is kiderül, hogy olvasta Kisfaludy Károly *Szécsi Mária vagy Murányvár ostroma* című drámáját, mivel megemlíti azt, hogy Farkas nem szerepel Gyöngyösi művében, így a szereplő nevét a drámaírótól vette át. Szász Károly a munkájához felhasználta Vörösmarty Mihály költeményeit is, megjelenik a műben „A’ multak gyászsetét emléke tán / Mi könnyeit fakasztja? / Vagy a’ kétes jövőnek aggodalma?” sor, amely *A merengőhöz* című köl-

16 Szász Károly (ifj.), *Szász Károly (püspök) önéletrajza ifjúkoráról*, Budapesti Szemle, Bp., Franklin Társulat, 1938, 731. sz., 15.

17 TÖRÖK Zsuzsa, *Romantikus nemzetépités: Harcos nők Arany János epikájában = Tény és fikció: Tudomány és művészet a nemzetépités büvkörében a 19. századi Magyarországon*, LAJTAI Máttyás, VARGA Bálint (szerk.), Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015, 72.

18 Szász Károly *Kisebb költeményei*, Bp., Franklin Társulat, 1883, 5–8.

19 Szász Károly, *Töredék Murányhölgye című pályanyertes beszélyből*, *Hazánk*, 1848. március 14., 741–742.

teményre és a „Kietlen, puszta, csendes és setét...” sor, amely a *Toldira* emlékeztet. Csokonai Vitéz Mihály *A reményhez* című alkotását pedig a következő sorok idézik fel: „– Honnan jött ez a kép? Tán a remény / Játsz csalfa kézzel szíve hangszerén? / És elfog tűnni csalfa álma majd, / Ha megszűn a remény játszodni rajt? –”. Szász Károly önéletrajzi följegyzésében megemlíti azt is, hogy a *Murány hölgye* megírásakor Lord Byron költői beszélyei voltak rá hatással, szerinte a versforma és a leírások a *The Corsair (A kalóz)* és a *The Island (A sziget)* című művekre emlékeztetnek.²⁰ Meglepő módon a már 1847-re elkészült *Murány hölgyében* található „Kinek nem legdrágább kincs élete, / 'S áruba nem száll szent becsülete –” sor Petőfi Sándor egy évvel későbbi, 1848-ban írt *Nemzeti dal* című költeményében jelenik meg.

Szász Károly a romantika hagyományait követve várparancsnoki szerepben ábrázolja Széchy Máriát, akit kezdetben ifjú férfiként ábrázol, de ennek ellentmond rendkívüli szépsége. Úgy mutatja be a vár asszonyát, mint akit kizökkent a völgyet üdvrivalgással eltöltő Wesselényi hadának közeledése, és amint megragadja kardját, harcias érzés önti el: „Nem! a csatáknak vas meze alatt / Erőssé lesz egyszerre a kebel / Elhal a gyáva félénk gondolat – / 'S a hősi érzelem erőre kel. / A páncél, a mely tagjait fedi / Többé nem gyöngé nő szivet takar, / Önkénytelen fegyverre nyúl a kar – / 'S hogy gyenge nő volt egykor – feledl”. Feltörő érzelmei mégis fölülírják a határozottságát, és az első ének végén olyan nőként látjuk Széchy Máriát, aki a vár ormán sírva áll. A *Murány hölgyében* nem ő az egyetlen amazon harcias magatartása miatt, ugyanis a várban minden nő úgy készül a Wesselényi Ferenc seregével való ütközetre, hogy páncélt ölt és fegyvert ragad: „– Hallják a hírt Murányban. Fegyverek / Csengése hallik. Készületbe telnek / A gyors napok; 's kik eddig a hadat / Nem ismerék – a gyenge némberek / Még ők is, ők is fegyverekre kelnek, / 'S hogy elnémuljon a vas ház alatt; / Páncélt adnak a dobogó kebelnek.” Szász Károly ezáltal még jobban arra törekedett, hogy munkája megfeleljen Marczibányi Motesiczky Vincencia kívánalmainak, mivel a Murányvárban lévő nemzeti érzületű nők mind tevékenyen részt vesznek a harcban, amivel példát mutatnak hazafiságból.

A költői beszélyben mindezek ellenére kifejeződik a női vitézség elutasítása is, mivel Széchy Máriát „átkos asszony”-nak nevezik a katonák, az amazonnak a természet rendjének ellentmondó viselkedésére pedig a boszorkány kifejezést alkalmazzák. Úgy gondolják, hogy a győzelemben nem a vár pozíciója akadályozza meg őket, hanem a várúrnő, és gyalázatként élik meg azt, hogy egy nővel szemben veszítsék el az ütközetet.

A műben Wesselényi Ferenc vonzalmát Széchy Mária iránt az álmaiban számtalanszor megjelenő nő váltja ki, ami által Szász Károly arra törekedett, hogy a *Márssal társolkodó Murányi Vénusban* alkalmazott csoda motívumát az álomban oldja fel. Fülek várkapitányának érzései Murányvár asszonya iránt akkor teljesednek ki, amikor tekintetük találkozik: „Az égő szem sugárt, / Mely korlátot nem tudva szerte járt, / Mi bűverő szegezte le? / Mint nyíl, midőn lőtt a vadász vele / Egy törzsbe szegzve mozdulatlan áll”. A zemsugarak találkozásának leírása,

²⁰ Szász, Szász Károly (püspök)..., i. m., 14–15.

olyan módon, mintha vadász lőtte volna ki nyilát, Gyöngyösi István megoldására emlékeztet, ahogyan Széchy Máriát és Wesselényi Ferencet Cupidó ejtette szerelembe egymással.

Murányvár asszonyának meghódítása érdekében a vezér követnek öltözve megy fel a várba, ahol beszédében Széchy Mária női mivoltát dicséri, hősnek nevezi és elismeri benne a vezér győzelmét, aki megszerezte a koszorút a csatában. A meggyőző szövegben a császár oldalára való átállást egyrészt az istenek segítségével érveli: „a’ pártos célu gondolatnak / Segédet még az istenek se adnak!”, másrészt főlemlíti a földi hatalom képviselőjét, a császárt, aki iránt az eskü megtartásával tartozik Széchy Mária. A beszédet követően Wesselényi Ferenc egy levelet ad át, melyben bevallja az asszony iránt érzett szerelmét, és ajándékként egy gyémántboglárt nyújt át, amivel azt szándékozott kifejezni, hogy nem közvitéz. A *Murány hölgyében* Szász Károly külön beékkelt epizódként mutatja be a hőspár találkozását a tisztaon, Gyöngyösi István *Márssal társolkodó Murányi Vénusához* hasonlóan, azonban attól jelentősen eltér abban, hogy a találkozás alkalmával a történet szereplői már olyannyira tisztában vannak érzelmeikkel, hogy említés-ként sem merül fel a vár átadása.²¹

A Wesselényi Ferenc iránt kialakult szerelem Széchy Mária jellemében változást okoz, amely felébreszti benne a nőt, emiatt pedig ledobja magáról a férfiasságot jelképező ruhadarabokat. A vár úrnője a tisztaon történő találkozáshoz úgy öltözik fel, hogy elnyerje vele a vezér figyelmét, az erre vonatkozó leírás pedig azt szemlélteti, hogy nőiességét hogyan hangsúlyozza ki a ruházat: „Magára könnyü lovag-öltönyét, / Vállára veszi bársony-köpenyét; / Csinos vadászi kalpag homlokán, / A’ drága gyémánt fénylik kalpagán / Mit Wesselényi nyujtott volt neki – / Még jobban fénylnek égő szemei. / Fedetlenül maradt a’ hattyu nyak, / Árnyul reá éj fürtök omlaknak; / ’S mit férfi-öltöny csak félig fed el, / Még hallhatóbban dobog a’ kebel. / Kezében könnyü halász-szigonya: / – Ilyen volt Murány ékes asszonya”.

Wesselényi Ferenc szerelmének bizonyítása érdekében felmászik a várba, hogy találkozzon Széchy Máriával, ahol kezdetben úgy tűnik, hogy Illyésházi Gábor csalta törbe. A füleki parancsnoknak magas hatalmi beosztást ígér és Széchy Mária kezét, abban az esetben, ha átáll Rákóczi György pártjára: „Hivatalt is nyersz, (mert azt keresed) / És Szécsi Mária lesz hitvesed.” Szász Károly azonban vitézi erényeiben megingathatatlan képét festi a vezérnek Wesselényi Ferencben: „Uram a császár. El nem árurom. / És nem kell hölgy és nem kell hatalom, / Ha áruulással kell szerezni meg.” A láncsal megkötözött és foglyul ejtett Wesselényi helyzetének leírásában az író a görög mitológia alakjához, Prometheushoz hasonlóan mutatja be a vezért, amely által a szenvedő hős képét hangsúlyozza ki.

Széchy Mária áruulásának ábrázolása a murányi téma feldolgozásának legnagyobb nehézségét jelentette. Szász Károly ezt az által is igyekezett feloldani, hogy Széchy Máriát nem tette meg a vár kizárólagos parancsolójának, sőt egy Illyéshá-

21 GYÖRY, i. m., 49.

zi Gáborhoz fűzött megjegyzésben azt is igyekeznek hangsúlyozni, hogy ő Murányvár vezére. A téma ábrázolásában is Gyöngyösi István munkájához igazodott az író, és nem esküszegőként ábrázolja Széchy Máriát, hanem a *Márssal társolkodó Murányi Vénushoz* hasonlóan visszapártolásként mutatja be a várnak Wesselényi Ferenc kezére való átengedését.²²

Szász Károly alkotása gazdag lírai részekben, amelyek képekként elevenednek meg a történet során. A Széchy Máriában feltörő aggodalom, amely a Wesselényi Ferenc által kapott levélre írt válasz közben önti el, a betűk alakjaiban fejeződik ki, melyek halottakra hasonlítanak: „S egyszerre – – – ugy tetszik neki: / Hogy temetőben felnyílnak a’ hantok, / ’S kik csendesesen pihentek volt alattok: / Halottait mind egyik felveti... / Ugy tetszik neki mintha a’ betűk / Kisérteti alakot ölténének –”. Széchy Mária választát várva Wesselényi Ferenc reménytelensége a tengeren elhagyott utas érzéseire hasonló. A várhoz való közeledése szintén a tenger örvényléséhez hasonlóan van ábrázolva: „A’ tenger az talán mely erre jött, / Vihart hordozván szárnyai fölött: / Hogy elborítsa a’ bérc homlokot, / Habjába csalja a’ dús vár fokot – / Hogy eltemesse a’ szirt koronát – / ’S a’ gyémántot, Muránynak asszonyát. / Ó tenger az, mely ellened kele / Hős Szécsieknek gazdag birtoka! / Vihar jön el, harc vihara vele – / Megrendül attol bércei homloka...”. A tisztáson történő találkozás jelenetének ábrázolása során nem csupán a két szereplő boldogságának kérdése merül fel, hanem magának a történet megírásának, az esküszegés feloldásának kérdése is, amely a költői beszély sajátossága: „Hól van az út – hogy kik most ellenek, / Mint szívök vágya: egygyé legyenek? / Vagy Vesselényi legyen áruló – / (Mint vérzi a’ nemes kebelt e’ szó) / És hűtlenül a’ császárt hagyja el, / (E’ gondolatra felforr a’ kebell!) / Vagy Mária a’ várat adja át, / És bírja a’ hős a’ várt – s’ asszonyát.” A *Murány hölgye* kezdetén olvasható megszemélyesítése az emlékezetnek invocatióként funkcionál. A murányi vár múltbeli állapotának és jelenének az összehasonlítása, amivel a mű kezdődik, az alkotás végén is feltűnik, ezáltal Szász Károly keretbe foglalja a munkájában megírt eseményeket.²³

Szász Károly igazodott a Társaság pályázati kiírásához, amelyben a hangsúly Széchy Mária alakjának megformására helyeződött, és olyan nőt rajzolt meg a murányi vár asszonyában, akinek a szépsége akkor is megragadható, amikor páncélt visel. A várnak Wesselényi Ferenc kezére való átadása miatt fölül kellett emelkednie az ábrázolásból adódó nehézségeken, melynek feloldásához a *Márssal társolkodó Murányi Vénusban* található megoldást alkalmazta. Széchy Mária nem szegi meg esküjét, hanem visszapártol az uralkodóhoz, mely lépésében Illyésházi Gábor, a vár ura is követi. A hőspár között az álomban kialakult szerelmet azáltal tette hitelessé, hogy a tisztáson történő találkozás epizódját is beépítette művébe. Visszaemlékezésében kihangsúlyozta, hogy a forradalom kitörését követően nem részesülhetett volna kedvező fogadtatásban a *Murány hölgye*, mivel olyan történetet mesél el, amely a király pártjára való átállást hangsúlyozza, és ez akkor már nem vívhatta volna ki a közvélemény elismerését.

22 Uo.

23 GYÖRNY, i.m., 50–51.

A szöveggözlésről

A kézirat közlése során a szöveghű és betűhív átírást tartottam szem előtt, ennek megfelelően a szövegátírat megegyezik azzal, amit a szerző hozott létre. A Szász Károly helyesírását tükrözö jellegetességeket (egybe- és különírás, kis- és nagybetűk írása, ékezetek jelölése) megtartottam, a központosás és a szöveg formai elrendezése szintén a szerző eljárás módját követi. A szerző utólagos betoldásait, valamint javításait nem jeleztem külön, hanem a szövegbe helyezve közöltem. Az aláhúzásokat, amelyekkel Szász Károly a szöveg tartalma szempontjából a legfontosabb kifejezéseket jelölte, a szerző szándéka szerint megtartottam. A jegyzeteket technikai okokból nem a mű végén, hanem lábjegyzetekben közöltem.

Gyárfás Domokosné
bKemény Polikának
tisztelete' emlékéül
SzK mp
Junius 21^{edikén} 1848

Murány' hölgye
költői beszély
négy énekben*

írta
Szász Károly
1847

Jelige:
Igy jutott Veselén nagy Murány várához
Gyöngyösi István.

ELSŐ ÉNEK

1.

A' mult, a' mult! egy roppant tenger ár.
 Fölötte mint setét halál madár
 A' feledésnek fátylos éje ül
 'S mint terhes átok rája nehezül.
 5 Ki oldja fel sulyos bilincseit?
 Ki merül el a' tengerek honára –
 Ki lesz a' hullámok merész buvára,
 Ki hozza föl a' mélyek kincseit?
 Te vagy, te vagy az, hű emlékezet!
 10 Égő szövétneket tart hó kezed,
 Az öszvedult romok közé leszálsz,
 A' századoknak zárát fölnyitod,
 A' sírok csillagatlan éjelét
 Szövétnekeddel megvilágítod, –
 15 'S mik népesítik a' föld mély ölét
 A' holtakat életre szólítod.
 – Feljönnek ők a' multnak gyermeki.
 Sugárait a' szövétnek világa
 A' halovány arcokra ráveti.
 20 – Rajtok van a' halálnak sápadtsága!
 Miért nem adtál nekik színeket
 Fösvény ecsetteddel, emlékezet?
 Ki színezi e' halvány arcokat?
 'S mit elfeledtél rájuk adni te
 25 Multaknak halvány emlékezetet! –
 Nekik szívárványt köntösül ki ad?
 – Ki festi őket rozsák hajnalával,
 Körül lebbenti lengő fátyolával
 Ki együtt jár, emlékezet! – veled:
 30 A' láng ecsettel festő képzelet!

2.

Mint koronának töredékei,
 (Mik megmaradtak veszttelt harc után
 Az elbukott királynak homlokán):
 'Ugy állnak a' kopár sziklák felett
 5 Romokba dőlt várak vidékei,
 Mindegyik vad sasoknak fészke lett.
 Átment a' harcok vésze, vihara
 A' büszke várak érc erős falán;
 'S mit meg nem döntött a' csaták kara,
 10 Mi fenmaradt a gyilkos harc után, –
 Haraggal és boszuval rája lépett
 A' vén idő, e' bőszyült oriás,
 Roluk címert és lobogót le tépett,
 'S a' merre ment, lábának nyomdokán
 15 Követte őt rom, gyász és pusztulás

Kő nem maradt a' büszke vár fokán.
 – Csak egy a' mit el nem tapodhatott,
 Mi mint hajdanta, most is úgy van ott:
 20 A' zöld palást a' dombok oldalán,
 És a' virágzó rétek nyájos arca!
 Ezt megkimélte az idő talán,
 Nem érte ezt a' romlás durva harca?
 – Eltépte ezt is! semmit nem kimélt;
 De a' mező, a' rét, megint föl élt,
 25 Az új tavasz megint hoz lombokat,
 Rájuk virágot dusan osztogat;
 És évről évre eljő gazdagon,
 Meg áll a' romba dőlt vár falakon,
 'S a' hallgató mezőken áttekint.
 30 Tán a' tavasz az ujan érkező,
 Tudja hogy egykor más volt e' mező,
 'S vissza kívánja a' multat megint?
 Hogy újra zaj, hogy újra hangos élet
 Ölelje át az elnémult vidéket.
 35 Hogy a' szelek lágy lengedésinek
 A' büszke várak tornyai felől
 A' lobogó zászlók feleljenek,
 Beszélve hős nép dicsőségiről!

3.

Fenn álltak még e' várak akkoron,
 Miképp egy drága, fénylő korona,
 Mely épen áll a' büszke homlokon,
 5 Mig rája a' nap dicssugárt vona.
 Amott a' szikla-homlok tar, kopár,
 Mint győzelemben aggott hősi fő.
 De rajta koronaként áll a' vár,
 Minden bástyája egy egy drága kő.
 'S amott a' legmagasbb orom felett,
 10 A' korona legszebb gyémántja áll,
 A' hó szín zászló lobogásinál
 Mely a' hajnal szellők játéka lett.
 Egy ifju az. Födetlen homlokát
 Csókkal borítja a' hajnal szele;
 15 A' nap, mely rozsás ágyából kele
 Hozzája küldi első sugarát;
 A' könnyü köd reá fátyolt borít,
 Feljő a' völgyből a' dus illatár;
 'S a'ombok alján dalt zengő madár
 20 Elküldi hozzá legszebb dalait!
 – Ki ő, kit eképe üdvözül a' reg?
 Földnek szülötte e'? ki mondja meg?

4.

Egy ifju az! Szép homlokán boru,
 Pedig szeméből napnak néz sugára.
 Rozsákat vesztett halavány arcára
 Éj fűrtökből fonódott koszoru.
 5 Dobogó mellét néma érc borítja,
 Mely a' kebelbe fojtja a' sohajt,
 Mit onnan szenvedések árja hajt,
 'S a' szív ütését halkabbra szorítja.
 És az az arc, mely olykor megpirul,
 10 'S halvány lesz ismét mint a' liliom
 Ha egy köny gördül rá pilláirul, –
 És a' kebel mit búnak terhe nyom,
 De a' mely leroskadni büszke még, –
 A' szem, mely mindig fénylőbb lángban ég
 15 Melynek mint hev forrásnak gyöngyei
 Olvadt aranyként égnek könnyei, –
 A' kor, mely hogy ne veszessen meg ott
 Egy kőszoborra megtámaszkodott,
 Mikép ha lenni vágya mint a' kő
 20 Megtörhetetlen és nem érező, –
 És az a' szív, mely páncélán is át
 Hallatja olykor dobogó szavát, –
 Mind, mind ez együtt, és előtted áll
 A' legszebb gyémánt, mindenik között,
 25 Miképen ott állt büszke vár fölött,
 A' hó szín zászlók lobogásinál...

5.

Egy ifju az? Nem, enyi bájta nem ad,
 Nem, így el nem feledheté magát
 A' természet, ha férfit alkotott!
 Nem! ezt a' dicső halvány homlokot,
 5 És ezt a' naptól orzott szem sugárt
 Mely szárnyalásban nem ismer határt,
 Ez éjfürteknek gyászos koszoruját,
 A' szívnek ezt a' terhelő boruját
 Csak hölgynek adhatá. – De hát a' mez
 10 Ez a' csatáknak fényes öltözetje,
 Egy bútól terhelt nő kebelt fedez?
 És e' sohaj, a' terhelt szív követje
 Egy női lélek mélyén született,
 Mely a' szeszélyes sors játéka lett?
 15 Ki ő? Mi sors nehezlik életén,
 Tán átok ül a' gyenge fő felett?
 Vagy tán nem is nő, nem is földi lény?
 Talán a' hajnal ékes aszszonya,
 Kinek kirakva van szép homlokán
 20 Harmat gyöngyeből fényes korona,
 Míg arca majd a' bútól halavány

Mikép a' hajnal tűnő csillaga, –
 Majd rozsa színben lángzó, mint a' nap,
 Mit legszebb ékül hordoz homloka?
 25 Nem, nem egy tűnő álomkép csupán
 Mit képzelet szült 's újra elragadt;
 Még ottan áll a' várnak homlokán
 A' szélbe lengő zászló alatt!
 Még tova néz, még sugárt küld a szem,
 30 Még benne égő, tiszta köny terem;
 Egy oszlophoz szegezve áll a' kéz,
 Még feldobog, még hangzik a' kebel,
 Még fürtei között jár a' lány lebel
 És szeme mindig... mindig tova néz...
 35 – Ó úgy van, úgy! A' vár egy korona,
 Királyi ékesség vagy dús Murány.
 De itt e' gazdag, drága koronán
 Legszebb gyémánt: Murálynak asszonya.

6.

Mit keres ott a' távolok ködén?
 Szemét kiküldi 's újra visszahozza
 Majd nyugoton majd délfelé hordozza,
 'S megint meg áll a' napnak keletén.
 5 – Felhők között, mint rozsanyoszolán
 Fön leng a' nap. – Hát élted napsugára,
 Fel fog e' sütni a' bús láthatárra?
 Vagy nyugszik még az éjkek' távolán?
 Vagy feljött 's újra leszálott talán?
 10 Hisz a' mit hordtál karjaidra kötve,
 Egy gyászsetétü, lengő fátyol
 Az elveszett férj sírhalmától,
 Ki őseihez van temetve.
 Nem! Bethlen István^{*} özvegye
 15 Nem ismeré még napját életének.
 Mit szíve lantján vert a' sors keze
 Nem sok egyéb mint egy gyász hangu ének
 A' hurok, a' mint gyászos hangot adtak,
 Megreszketének – tán meg is szakadtak!
 20 Mint hajadon – apjának haragait,
 Mint nő – a' durva férjnek zord szavát,
 Mint gyászos özvegy – fátyolt hordozott;
 Bár gyermekévein sokat reméllett
 Egy szebb tavaszrol, de a' sivar élet
 25 Más koszorut számára nem hozott.
 'S most, – öszve tépett fátyolát lehányva
 A' harc setét mezébe öltözött,
 És eltekint a' küzdő hon fölött
 Hős Szécsi Györgynek** hős lelkü leánya
 30 'S a' mint merész lelkével áttekint
 A' hon határin Murány ormirul –

* Bethlen István volt első férje Szécsi Máriának.** Szécsi György apja Máriának. [Szász Károly jegyzete]

A' hű kebel keservben elborul:
 És érez újra oriási kínt,
 Minőt csak női szív tud érzeni
 35 Anyját a' hont ha látja vérzeni.
 Mert ott a' dús gazdag tetők felett,
 'S a' csendes völgyek termő kebelén
 A' hit-csatáknak rombolása mén.
 Az ország felvertt méhek kassa lett,
 40 Háborgatott hitének* oltalmára
 Fegyvert köt a' nép sértett oldalára,
 Kezébe uj hit zászlaját ragadja –
 'S mert üldözés követte útain:
 45 Romának paphatalmát megtagadja
 És párt lobogot lenget várain.
 A' merre a' vár-koszorus hegyek
 Erdély völgyeire letekintenek
 A' büszke tornyok magas ormiról
 Rákoci*** lobogói lengenek,
 50 Bennök csatáknak gyászos hangja szól.
 'S e' hangnak riadása, mint midőn
 Sebess viharnak menydörgése jön:
 Muráynak csarnokáig elhatól.
 A' harcnak kürtje megriad,
 55 'S bár messze még a' gyors erdélyi had
 Rákoci hangját Murány hallja már
 'S a' sértett hitért felkelő seregnak
 Megnyílik im a' vár...
 – Három leány volt ur ott akkoron,
 60 Mert Szécsi György már sírba nyugodott,
 A' föld setét porával lett rokon
 És férfi kart várában nem hagyott.
 De a' kisebb leánynak férje van,
 Ki védje a' várt a' harc napiban.
 65 És Ilyésházi Gábor /ez neve/
 Midőn meghallja a' harcok zaját,
 Lobogni látja hite zászlaját,
 Szívében felforr vérének heve, –
 Lelkében a' császárral harcra száll,
 70 Már melle úgy hevül, dagad –
 Kezébe zászlót és kardot ragad,
 'S a' Szécsieknek vára – nyitva áll,
 Beszáll ölébe az erdélyi had.
 – A' császárnak haragban forr fel vére
 75 Látván hogy a' hű Szécsiek nevére
 A' pártütésnek szennye ragadott.
 Ki küldve Vesselényi*** hős vezére:
 „Hogy hánja szét a' pártos vár falát
 Hogy ne maradjon kő a' köven ott,
 80 Vagy adja meg magát!”

* Háborgatott hitének A' protestans hit ez időkbén volt megtámodva.

** Rákoci I Rákoci György erdélyi fejedelem a' protestans vallás mellett harcolt.

*** Vesselényi Füleki kapitány, királyi vezér, később M. ország nádora.

– Hallják a' hírt Murányban. Fegyverek
 Csengése hallik. Készületbe' telnek
 A' gyors napok; 's kik eddig a' hadat
 Nem ismerék – a' gyenge némberek
 85 Még ők is, ők is fegyverekre kelnek,
 'S hogy elnémuljon a' vas ház alatt;
 Páncélt adnak a' dobogó kebelnek.
 'S ki eddig is keservet érezett –
 Ki fájdalombol éle – Mária,
 90 Mikép ha volna a' csaták fia:
 Most felvevé az érc mezét;
 Hogy annyi buhoz mi keblét szakasztja,
 Mely szép szemének könyeit fakasztja,
 Még adjon egyet: a' kedves honét;
 95 'S a' bút mi a' hon üdvét dulja szét,
 Bár gyenge hölgy csak, még is hiven osztja.

7.

Fenn ég a' nap. Sugára
 Leszáll a' bérc fokára
 'S a' hölgy még most is ott van
 Emésztő fájdalomban.
 5 Ki tudja keblét menyi vágy dagasztja,
 Honának 's ön szívének mit kíván?
 A' multak gyászsetét emléke tán
 Mi könnyeit fakasztja?
 Vagy a' kétes jövőnek aggodalma?
 10 Lelke előtt egyszerre tárva áll
 A' sejtéseknek gazdag birodalma.
 – Minők a' képek miket ott talál?
 Honára gyász – 's a' rég vártt bék helyett
 A' párt csatákban százszoros halál,
 15 Mert ön-fegyvere áll feje felett.
 Kincsen nádályok osztozandanak
 Or fészkek lesznek a' dus várfalak!
 ...Honára ily jövőnek átka vár!
 'S hát ő magának mit ígér a' sejtés?
 20 Jön é 'a multra enyhítő felejtés –
 Szétszakadand e' lelke-gyásza már?
 Ha gazdag a' sejtések birodalma –
 Miért nem jó Máriára enyhület?
 Miért nem jön el a szerelem' hatalma
 25 Hajnalt deríteni bus feje felett?
 Mely annyinak adott már boldogságot
 Mely anyi szívre hintett rozsa ágot –
 Mért Máriától mindent megtagad,
 Neki még sejtést, még reményt sem ad?
 30 Jövőök éjébe hasztalan tekint...
 Rá rozsaszínü hajnal nem derül,
 A' multak képe viszajő megint –
 'S a' köny, az oceánok gyöngyekint

35 Lelkének tengerére fölmerül!
 – Mért könnyezel? Az érc-sisak alatt
 Mért nem lesz nyugodtabb a' gondolat –
 A' paizs és a' fényes harci mez
 Még is csak gyenge nő-szívet fedez?

8.

De nézd! mi az a' távoli ködön?
 Talán a' puszták déli bábja jön
 Hogy megmutassa szép játékait
 A' bérci várak hős népének itt...
 5 A' tenger az talán mely erre jött,
 Vihart hordozván szárnyai fölött:
 Hogy elborítsa a' bérc homlokot,
 Habjába csalja a' dús vár fokot –
 Hogy eltemesse a' szirt koronát –
 10 'S a' gyémántot, Muráynak aszszonyát.
 Ó tenger az, mely ellened kele
 Hős Szécsieknek gazdag birtoka!
 Vihar jön el, harc vihara vele –
 Megrendül attol bérced homloka...
 15 – A' néma völgyen por felhője kél,
 Rivalgó hangot hordoz szét a szél.
 Közelg a' had. A' hősín lobogó
 Az ismeretlen szellőkkel beszél.
 A' szellő, mely a' lobogókkal szólt
 20 Feljő a' völgyből, hol lakása volt,
 'S a' hős aszszonyhoz halkán közelit.
 Ábrándi közt találja Máriát,
 És nem meri elverni álmait.
 Fürtjei közé szővi bé magát,
 25 Megcsokolja szép márvány homlokát,
 'S paizs földött hattyu vállán enyelg.
 Már már a' dobogó mellhez közelg,
 'S gyöngéd csokjával lágyan rásímúl.
 – Fölbred a' hölgy ábránd-álmibúl
 30 'S sejtés és emlék könnyével teli
 Szép két szemét fölemeli...
 Mit lát amott a' völgynek nyilatán?
 A' szív megrendül elszorul talán?
 Nem! a' csatáknak vas meze alatt
 35 Erőssé lesz egyszerre a' kebel.
 Elhal a' gyáva félénk gondolat –
 'S a' hősi érzelem erőre kel.
 A' páncél, a' mely tagjait fedi
 Többé nem gyöngé nő szívet takar,
 40 Önkénytelen fegyverre nyúl a' kar –
 'S hogy gyenge nő volt egykor – feledi!

9.

Mi az? Ez aszszony öszvereszketett?
 Elsápad 's arca újra meg kigyúl!
 'S mely perc előtt égett a' szem felett,
 A' tiszta köncsepp szempilláirul
 5 Halvány arcára fagyva hull.
 Az égő szem sugárt,
 Mely korlátot nem tudva szerte járt,
 Mi bűverő szegezte le?
 Mint nyíl, midőn lőtt a' vadász vele
 10 Egy törzsbe szegve mozdulatlan áll
 A' hölgynek szemsugára tova száll,
 És fönn akad a' völgynek nyilatán,
 Egy elröpülő álmat láta tán
 'S most még utána táruul karja,
 15 Még elbocsátni nem akarja? –
 Ó ő se tudja álom e' csupán
 Mely játszik vele tavasz hajnalán –
 'S a milyen édes, oly csaló játéka...
 Vagy a' valónak drága ajándéka?!
 20 De nem csalatkozá!l!
 A' hadsereg lengő zászlóinál
 Holló setét ménével a' vezér
 Mint fél isten közelg.
 A' pajkos szellő utjából kitér,
 25 Setét fürtével félve sem enyelg.
 A' nap sugár, mely megtörök sisakján
 Örömmel mulat daliás alakján.
 De nem csak a' nap küld hozzá sugárt.
 A' női szemnek lángoló sugára
 30 Rá száll a' hősnek gyönyörű arcára.
 – És Mária – még nem is tudja tán
 Hogy szem sugára leszegezve van
 A' csendes völgy nyilatnak távolán,
 'S hogy lelke van ott szem sugáriban;
 35 Hogy megtalálta mit rég óta vár!
 – Ó tudja ő és mélyen érzi már,
 A' mit egy percig feledni tudott:
 – Hogy gyenge nő volt, – 's annak maradott.

10.

Amott a' por felleg között,
 A' lengő hózászlok alatt
 A' hős vezér – mint félisten halad
 Egy dicsugár ég homloka fölött.
 5 Alatta a' mén, mint könnyű madár
 Mely a' szelekkel versenyezve jár.
 Baloldalán csengő acéla van,
 A' markolatja gyémántos arany.
 Kócsagnak tolla nyusztoz kalpagán

10 Leng vállain a' párdúc kacagán.
 És kacagányos hős vállára le,
 Holló fürtöknek omlik tengere.
 Talán a' mén is tudja kit emel
 Gyors lábait büszkén kapkodja fel,
 15 Alig hogy látszik lába nyomdoka, –
 Büszkén megszegve van kényes nyaka,
 Sörénye leng; a' völgy hűvös szele
 Merész játékot játszodik vele.

11.

És a' vezér mind ezt nem tudja tán,
 Mert nincs öröm sugára homlokán.
 Ott vad boru setét felhője ül,
 Mely vést 's zuzó villámot rejt belül.
 5 Nagy gondok-é, mik miatt homlokárol
 A' kedvnek rozsás hajnala elpártol?
 Vagy fájdalomnak nyíla sebzi őt,
 Mely elgyilkolja a jelent 's jövőt,
 Mely elveri a' rozsás álmokat,
 10 Minőket a' reménység osztogat!?
 Ó, boldog volt ő egykoron. Mikor
 Rózsákkal jött felé az ifju kor!
 Lelkéhez eljött a' hű szerelem,
 Mint fényes csillag csendes estelen.
 15 Mely szerte osztván a' fényt és sugárt,
 Hajnallá festi a' bús láthatárt,
 De mint a' hulló csillag – leszalad
 Egéről egy rövidke perc alatt,
 'S fel nem tűnik többé a' látkörön:
 20 Olyan kurta volt szívének az öröm!
 Mert a' kivel hű lelke öszvenőtt,
 Halál ragadta el az ifju nőt;
 'S midőn terítve volt a' gyászpadon,
 Nász rozsa helyett a' halvány liliom:
 25 Midőn megzendült a' hős hű nejének
 Nászdal után a' temetési ének: –
 Midőn a' gyászos koporsó felett
 Szövétnekek füstfátyla lebegett: –
 Ugy érezé az egykor hős kebel
 30 Hogy mint egy nő-szív – bútol reped el.

12.

Ismeritek-é a' remény hatalmát?
 Mely föltárván az álmak' birodalmát
 A' multnak képét eltörölni tudja,
 És a' jövőt menyországnak hazudja, –
 5 Mely az emléket, mit a' mult adott,
 Mihez a' bánat képe tapadott –
 Rózsás köntösbe felöltözteti – ?

Csaló reménynek bájos képleti
 Játszottak álmot Wesselényivel
 10 Bár hű nejét csak most temette el.
 – De Wesselényi nem volt hűtelen:
 Sokáig tűnt még nője képe fel
 Lelkének; csendes holdas éjjelen
 Álmaiban gyakorta megjelent!
 15 – Tűnt az idő. Egy nap jött más után
 Az emlék egyre inkább halavány
 Mind inkább elmosódott képre vál
 Mely csak ködös kőr-rajzokkal kínál.
 'S hihetitek? – Egyszerre, mint midőn
 20 Ha sírból a' halottak árnya jön,
 Egy kép közelg most Wesselényihez,
 Kit ábránd-álmok fátyola fedez.
 Árnyképe helyett elveszett nejének
 Álmaihoz most uj képek jövének, –
 25 'S ha álmodik, ha éber, mindenütt
 Ez álomkép jár lelkével együtt;
 'S ha könnyet önt, vagy olykoron örül
 Ez ismeretlen kép lengi körül;
 Ha békén ül 's ha van körüle harc
 30 Előtte leng mindenütt e' szellem arc;
 'S bár nem ismerte e' képet soha:
 Ugy tetszik neki, látta valaha.
 Nem tudja hól, nem tudja mely helyen
 Volt hogy neki először megjelent.
 35 Vagy mintha elhalt nője volna ez,
 Ki elközelg álmatlan éjihez.
 Mert a' mióta látta ezt az álmot,
 Nejének képe feléje nem szállott.
 – Honnan jött ez a' kép? Tán a' remény
 40 Játsz csalfa kézzel szíve hangszerén?
 És elfog tűnni csalfa álma majd,
 Ha megszűn a' remény játszodni rajt? –
 Nem csak remény. Egy titkos sejtelem
 Ütött tanyát a' hősi kebelén!
 45 Sejt szebb jövőt; – Boldogság reggelét,
 Mely meggyógyítsa zuzott kebelét!
 Egy uj örömek sejtj sugarát,
 Az álomképben lát egy uj arát; –
 És téged sejt elveszett szerelem!
 50 – Valósuland-é mint e' sejtelem?!

13.

Most is, midőn Murányhoz közelit,
 Lelke előtt sejtelmi álma van
 Elhossa a' reménység, képletit?
 Felöltöztetve ékes gazdagon!
 5 Előtte álma' menyaszszonya leng
 'S a' bájos képen lelke elmereng.

Mit tudja ő hogy hadakat vezet,
 Hogy oldalára kardot övezett?
 'S míg lova ott jár a' völgy nyilatán,
 10 Álom vadászó lelke elröpül
 A' hajnal arcu kép után
 Mely rozsa fátyolként lengi körül.
 – De a' vezér tovább, tovább halad...
 Utána gyorsan huzodik a' had
 15 Előre lengnek a' zászlók. Velek
 Játszodnak mindig uj meg uj szelek.
 'S a' mint a' tábor mind tovább haladt,
 Már ott van a' murányi bérc alatt.
 A' vár fölött mint ékes korona
 20 Még ottan áll Muráynak asszonya.
 Még letekint, még mindig oda néz
 Hol éj lován jár a' setét vitéz,
 És egész lelke két szemébe száll;
 Elmenni vágyik 's még is ott marad
 25 Elforditaná a szem sugarat –
 De az a' hősrre leszegezve áll.
 – 'S egyszerre ím alatt a' hős vezér
 Mint a' ki hosszan, hosszan álmodott:
 Most feltekint. A' várnak ormin ott,
 30 Melyek magassa fellegekbe ér,
 Ki áll mikép egy tündér? – Vagy talán
 A' nő ki ott áll a' várnak falán,
 Ábrándjainak folytatása csak?
 A' hőstől, a' reménységnek csaló
 35 Ábrándjai el messze szállanak
 'S a' gyönyörűbb való'
 Dús képei előtte állanak.
 Mert mit neki sejtelve mutatott
 Éjének édes álmu hajnalán...
 40 Most maga előtt látja állni ott
 Az ellenségi vár magas falán.
 –
 'S szemén a' nőnek és a' hős vezérnek
 A' lángsugárok öszve érnek.
 'S kik egymás ellen véres harcra kelnek,
 45 Már győzve vannak mind a' ketten;
 'S még is egymástol meggyőzöttek
 Mindketten győzedelmet innepelnek!

MÁSODIK ÉNEK

1.

Bárha nincs még zordon arcu tél,
 Még is őrüzeknek lángja kél.
 Késő nyárnak holdvilágtalan
 Felleg fátylas éjszakája van.
 5 Jár a' bércek' hűvös szellete,
 Mintha ősznek volna követe,
 És a' sátrak hideg soraiban
 Játszadozik csipős gunyosan
 – Ily setét és szellős éjjelen
 10 Jól fog ám a' tűz az őrhelyen.
 'S még a' mellett mily derék dolog
 Ha a' nyárs, min egy kis hús forog
 Pattogó tűznél melegedik,
 A' vacsora olyan jól esik!
 15 És mi boldog a' harc embere
 Ha egy kissé zsiros sótlan kenyere.
 Hát ha még van egy kulacs bora,
 Akkor esik jól a' vacsora!
 'S minthogy szörnyű ritka dolog ez:
 20 Annyival több örömet szerez.
 – Ilyen élet jut a' katonának,
 Mert megóvjá életét honának!
 Mit bánja ő? Ha megszomjazik,
 Egri bor hely'tt törökvért iszik.
 25 'S majd ha véres harcok végivel
 Ős lakában jó tűzhelyre lel:
 Majd ha válla 's térdei körül
 A' család aprója öszsze gyűl:
 Akkor lásd meg az agg katonát!
 30 Öszsze hord toronyát-Boronyát
 'S elbeszélvén mesét-mesketét
 Elringatja térdén gyermekét...

2.

Murány alatt így ültek a' tárborban
 Ferencnek* katonái hosszú sorban.
 Előttük pattogó tűz lángja égett
 Világítván a' ködlepett vidéket.
 5 – „Manóba is ez hűvös éjszaka,
 (Szolott didergve egy agott vitéz,
 És öszve koccant a' menyifoga)
 Az ember csillagot hiába néz.
 Még ilyen nyári éjt soha se láttam
 10 Pé'g a' királyt félszázadig szolgáltam.”
 Egy pajkos ifju szolalt fel:
 – „Hejh bátya!
 Nekünk még csak jól van a' dolgunk látja;

* Ferenc azaz Vesselényi Ferenc.

De hát azoknak a' kik ma elestek
 15 Azoknak van csak még hidegbe testek.
 Ők igazán nem látnak csillagot,
 Mert a' milyen jó mélyre őket tettük
 Ha az egész ég gyulna meg felettük:
 Még az a' láng se látszanék meg ott!"
 20 – „Eh ne is említsd a' halottakat!
 (Egy harmadik hős ily szókra fakad)
 A' boszuságot el nem feledem,
 Ha tíz századra nyúl is életem!
 Tennap jövének ez ördög vár alá,
 25 Hogy el ne foglaljuk, ki gondolá?
 'S ma már sergünk egy része oda van,
 'S a' zászlo fenn lobog még gunyosan.
 Szégyen, gyalázat! – Boszorkány talán
 Amaz aszszony, a' büszke vár falán?"
 30 – „Hm! (szóla ismét közbe az öreg)
 Ezt a' várat se gyermek építé,
 Jó helyre tett e' sziklák fölé,
 Nem könnyen veszi azt meg hadsereg.
 Azt gondolnád: e' zugot bérci sas
 35 Raká, oly szörnnyü meredek 's magas."
 – „A' vár, a' vár (szólt egyik) még csak menne
 Csak ne volna ez átkos aszszony benne."
 Egy más felelt. Meg, szólt egy harmadik,
 És mind a' mennyi azon búskodik
 40 Hogy ily gyalázatosan elveszett
 Egy asszony ellen ez az ütközet!
 – Telett az éj. 'S ők észre sem veszik,
 Hogy már a' tűz parázsban aluszik,
 És hogy keletnek ormai felett
 45 Pislogni kezd a' hajnal szürkület.
 Beszédjüket még mind tovább fonák
 Reggelig a' beszédes katonák.

3.

De nem csupán csak tí közemberek
 Valátok egész éjjel éberek.
 Sátrában a' vezér is nyugtalan,
 Álmatlan, kínos éjszakája van.
 5 'S míg ti mulattok tűzetek körül
 Sátrában ő elhagyva, egyedül!
 Álmokat lát és még sincs éjjele;
 Felkél ágyából. Asztalához ül,
 De ott is álmok játszanak vele
 10 Ott is ezer kép lengi őt körül.
 – Nem tud nyugodni, bár az éj telik
 És lázas álom ostromolja őt,
 A' késő reggelig.
 Fen látja még az ifju nőt
 15 Miképen ott állt szemei előtt

- A' vár koszorus szikla fok fölött!
 Még látja azt a' márvány homlokot,
 Min néma búval szent öröm lakott.
 20 A' barna fürtök' gazdag éjjelét –
 Páncél fődött vitézi kebelét,
 A' lángot mely szemében lobogott.
 Előtte leng az ábrándos alak
 Mit (mi előtt még látta volna őt)
 Álmai gyakran felmutattanak.
- 4.
- Ő meg volt győzve – kétszeres csatán,
 Mert nem is a' harc vesztesége tán
 Mi kebelét mélyebben vérezi.
 5 Lelke fájokban, inkább érezi
 A' nőnek mint a' vezérnek győzelmét;
 – Eltompított az lelket, elmét;
 Nem is tudja, szíve dobog-é? –
 Dobog, dobog hiszen az éjbe hallik
 Keresztül hangzik páncéla vasán.
 10 Minden verése lelkébe nyíllallik
 Minden verése tördőfés talán.
 Keblében hordozza, mikép a' vad
 Vértől sebében, – a' gyilkos nyilat;
 15 Tovább, tovább bár ömlő vére foly
 A' mely erdőbe mind belebb hatol.
 Viszi sebét még bár lehellte fogy,
 És meg nem áll a' mig nem öszve rogy
 Ugy vitte ő a' vértől kebelén
 Gyilkos nyíladat titkos szerelem!
 20 Mert ismeré e' hölgyet, – mielőtt
 Egyetlen egyszer látta volna őt.
 'S midőn az ábránd fátyla szétfoszolt,
 És a' való előtte állt,
 A' kép csak álma folytatása volt.
 25 'S örüljön most, hogy ábrándok helyett
 Valóság víraszt éjei felett?
 Ó eddig gazdag volt ő. A' remény
 Elhozta hozzá minden kincseit,
 'S széttörvén a' való bilincseit,
 30 Elmondhatá: „ez álmkép enyém.”
 'S mije maradt? Eljött setét mezében
 A' zord valóság törrel balkezében,
 És minden kincsét elrabolja tőle,
 'S ábrándja fátylát tépi el előle!
 35 Ad-é a' rablott kincs helyébe mást
 Ad-é az álmokért kárpotolást?
 –
 'S nem tud nyugonni. Bár a' reg
 Ködös szárnyával közeleg.
 Fejét kezére hajtja, homlokán

- 40 Dús barna fűrtje szétzilálva van.
Majd szól 's lelkének hullámzásiban,
Kétkedő szók születnek ajakán!
- 5.
- ”...
...Enyém lesz e' nő... ez az angyal,
Derül még életemre hajnal
Ó nem csal ez a' sejtés
A' mult éjére szál felejtés –
- 5 Boldog leszesz még Wesselényi
Betelnek lelked' dús reményi!
Az álom, mely eddig játszott veled
Hajnal csillag volt, mely leszállt,
De melyet földerülő reggeled
- 10 Most fénylő napsugárra vált.
...Eredj reménység, újra hitegetsz!
Szavad megint rozsás partot ígér,
Sajkám még is zátonyra ér –
Vagy haragodban kösziklára vetsz.
- 15 – Enyém lesz e' nő valaha?
Hiszen közöttünk választó falúl
Egy dönthetetlen szikla magasúl
Mit ágyu nem tör át soha!
'S most ellenekként szemben állunk,
- 20 Mint a' keselyük vívni szállunk,
Meg sem nyugodva egyik harc után!
Lehet-é enyém ez a' nő? Talán
Elfogja vetni kardját, zászláját –
Lecsönnesíti a' harcok zaját –
- 25 'S karomba jön?...
– Ó mint midőn
Nyugalmas tavaszi időn
A' távoloknak kék egén
A' viszatérő fecskék serge száll,
- 30 Ugy száll szívembe e' remény...
A' mult keserv romokban áll,
'S a' rom fölött fészket talál
Az elpártolt, de viszatért madár.
Bírnom kell őt. Vagy még tovább viselnem
- 35 Kell é a' fátyolt itt e néma keblen?
Nem, nem viselem, öszetépem azt!
De hól lelem a' keresett vigaszt?
Remény, remény, te viszaszállt madár,
A kétség olyve mindig elriaszt,
- 40 Fölötted mely kerengve jár.

6.

...Bírnom kell őt. De itt el áll az ész.
 A' lélek kételyek árjába vész –
 Szárny szegve porba hull a' gondolat
 Ő eltemetve vára rejtekén
 5 A' míg vágó szemekkel állok én
 A' vivhatatlan vár alatt!
 – Csak a' madár, mely tengerig halad,
 Csak a' szellő, mely soha el nem fárad,
 Repülheti át ezt a' bérc-falat,
 10 Ezt a' felhőkbe nyuló várat.
 Te légy követem szellő-fuvalom!
 'S te gyors röptü felhő utas madár!
 Mondjátok el, mint tép a' fájdalom,
 Hogy a' távol sulyos bilincse zár.
 15 Menjetek el, még ottan áll talán
 A' fellegekbe nyuló vár falán.
 Megérti majd hogy követeim vagytok,
 Megérti a' mit neki hirül adtok...
 Ó újra elfeledtem, hogy való,
 20 Nem ábrándkép a' mely előtttem áll.
 Nem érti meg a' szellő hangjait,
 Hozzája a' madár hiába száll.
 Köztem 's közöttte egy sebes folyó...
 De hol van a' híd hol van a' hajó,
 25 Mely átröpitsen hozzá engemet?
 Vagy hol követ – a' kire bízhatom:
 Hogy megjelentse tépő bánatom
 Hogy megjelentse hú szerelmemet!
 'S ha volna is – mi nincs – e' földtekén
 30 Egy ember, kibe hitet vessek én,
 Hogy jutna az, az elzárt várba fel?
 Vagy magam menjek el?
 – Lefessem neki azt a' bánat éjt
 Mitől boritva e' kebel, –
 35 'S az éjnek lángzó csillagát:
 Az égő szenvedélyt:
 Mely fölgyújtá a' csendes éjszakát!
 ...Szoljak? De hát ha ajkam néma lesz,
 Ha gondolatom semmiségbe vesz
 40 A' rám özönlő fény sugar előtt,
 Ha ott lángol a' nap fejem fölött?
 Szótlan leszek. De még is látni kell,
 Még egyszer... Ó nem! nem utószor őt –
 'S ha megreped is a' szótlan kebel!
 45 Látnom kell még e' nőt...
 Miképen egyszer láttam ott magán,
 Fennállani a' sziklavár fokán..."

7.

Tovább fűzné még gondolatjait
 A' kétszeres csatát veszett vezér,
 De már a' hajnal a' hegy fokáig ér,
 'S elúzi az éj rém alakjait...
 5 Az éjnek fellegi oszloknak,
 A' hajnal rozsás jövetén;
 Az álmoképek szétfoszloknak,
 'S hoszu álmatlan éj után
 Felüti újra sátrát a' remény
 10 A' csüggeteg vezér arculatán...
 Nem rémek többé miket szeme lát,
 Látja a' hajnal fényes sugarát
 A' rozsás napkelet'
 Távolba nyuló bércei felett.
 15 Megkoszoruzta azokat a' reg,
 'S egyszerre mintha gyötrő láz után
 Ébredne fel a' nyugtalan beteg,
 Hő homlokát, mely eddig jobb karán
 Nehezkedett, gyorsan fölemeli.
 20 Csillogva látszik a' nap sugarán
 Hogy szeme könnyel van teli.
 –
 De halld ki jár a' sátorok körül?
 Lassu moraj hallatszik meszirül!
 Valaki jó
 25 Amonnan elő.
 A' vezér' sátrához közel,
 Fölemeli dús gazdag szőnyegét,
 Körül nézi a' sátor belsejét,
 A' selyem függönyök között enyelg
 30 Majd visszafordulván megint
 Ferencre szánalom között tekint,
 'S hozzája símul,
 Mellére borul;
 Csókokat hint homlokára,
 35 Fürteit megsimogatja,
 Majd szeliden némán hagyja
 Vesselényit ott magára.
 Ki vagy te pajkos vendég –
 Ki csendesen jósz mindég,
 40 És észrevétlen távozol?
 Talán a' szellemekhez tartozol?
 Ó jól ismerlek, te vagy az,
 Kit szült vala a' szép tavasz,
 Te vagy, illatot lehellő
 45 Könnyü szárnyu hajnal szellő!

8.

'S most újra jönnek. Megnyílik a' sátor,
 A' vezérhez egy harcfi lép be rajt'.
 Űt nagy taréju sarkantyuja zajt,
 A' vezér álma elröpül zajától.
 5 És Vesselényi elvert álmainál
 Hős alvezére – Farkas* áll.
 – Ki tudja hogy miről tanácskoznak?
 Ki tudja hogy minő végzést hozának?
 A' két hős arca gyakran elborúlt
 10 'Ha szóltak a' nap veszteségiről,
 'S a' két hős arca újra felvidúlt,
 A' bús emlékek fátyla szerte hullt,
 Szolván a' jobb színesbb remény felől.
 Tervekben főtt az ész.
 15 'S már a' vezérnek terve kész:
 De még megvárja Farkas mit ajál;
 'S egy hoszu óra újra eltelett
 A' nagy tervekben izzadók felett.
 – És a' határozat áll:
 20 „Fölmegy a' várba a' vezér maga,
 Sisakkal lesz boritva homloka.
 Arcát átláthatatlan vas fedezze.
 'S hogy nem csak közvitéz, bár ismeretlen,
 Egy ragyogó gyémánt boglár jegyezze
 25 A' lebocsátott arccrostély feletten.” –
 – „'S most hagyj magamra” (Vesselényi szól)
 Vezére tisztelettel meghajól,
 'S sátrában a' hős ismét egyedül –
 Egy perc és újra mély gondokban ül.

9.

Fenn lángol a' nap. Égető sugára
 Fehéren száll a' vezér sátorára;
 Mintha azt lángba akarná borítani,
 Ábrándiból fölrázn a' vezért –
 5 És tétlen álmát vágynék háborítani,
 Már a' délpontig ért.
 Lángzó sugára a' magasban ég.
 De gondolatiba merülve még
 Űlt asztalánál a' hős Vesselényi.
 10 Emlékek é vagy a' jövő sejteményi
 Miket teremtett habzó kebele,
 Hogy álmokat játszodjanak vele.
 – Ébredj fel álmaidbol! Rázd le már
 Lelkedről őket! A' nap délre jár
 15 És vissza kell még térned est előtt

* Farkas E' személyt, vagy inkább nevét Kisfaludy K.tól vettem. Gyöngyösi nem említi.

Míg a' nap ég a' láthatár fölött.
Ábrándaid közül bontsd ki magad!...

...

A' fáradott kéz felemelkedik,
Egyszerre tollat és papírt ragad –
20 És írni kezd. – Hoszszan gondolkodik.
De az ész egy szót is megtagad.
Halk szárnyütéssel jó a' pillanat –
És olom szárnyakon, lassan halad!
Majd ír s' megint kitörli. Ir megint.
25 Felkel, körül jár aggodalmasan.
Ki megy sátrából. A' napra tekint
Bámulva látja, hogy már delen van.
Meg visza jó. Megint tollat ragad –
Sietve ír le tördelt szavakat.
30 'S miképp ha félne át olvasni ismét
Hogy rosznak tartva majd még szétszakasztja,
Megírt levelét gyorsan öszvehajtja
'S reája nyomja zöld színű pecsétjét.
– Ó menyi kín 's kétség közt születél
35 Rejtélyes titkos kis levél.
Ó menyi remény, menyi aggalom
Van lekötve egy keskeny oldalon!

10.

És a' vezér most vasba öltözik,
És mi előtt egy ora eltelik
Már a' gyönyörű holló ménen ül. –
Parancsoló láng lövel szemiből
5 'S bár őt követni akarák sokan
Leszegzve állanak mind. Egyedül
Mint a' vész mely keletkezőbe van
Holló ménével némán elrohan.
Alatta a' föld hoszan feldobog
10 A' mint fölötte méne átrobog.
– 'S a' mint tovább 's mindig tovább megyen
Vágtatva a' virágos völgyeken
Már már elérve célja távolát
A' messzeség, hogy elfedezze őt
15 Kiterjesztette ködös fátyolát
A' bámuló sereg szeme előtt.
'S miképp egy gyorsan tűnő gondolat
Elvész előlük ott a bérc alatt,
Mely míg karával jobbra kanyarúl:
20 Vár koszorus homloka égbe nyúl.

11.

Ki áll amott a' büszke vár előtt,
Mely mesze terülő völgyekre néz?
Fedett arccal egy éj setét vitéz –

5 Csak a' le zártt sisak rostély fölött
 Egy drága gyémántos boglár ragyog.
 'S balában hősín zászlaja lobog.
 És hangja (mint a' kürt, mely megriad
 Hogy álmaiból felrezzen rá a' vad)
 Szól: „Nyisd nekem meg az elzárt kaput,
 10 'S a' vár hős lelkű aszszonyához
 Mutasd meg, merre nyílik út –
 Követ vagyok, ki bék-ajánlatot hoz.”
 – 'S lezúgnak a' kapuknak láncai,
 'S a' nyílt kapun bevágtat a' követ.
 15 Körül tekint a' hős aszszony után:
 „Ki lesz ki engem hozzá elvezet?”
 'S előtte áll már Szécsi Mária,
 Reá tekint a' harc erős fia;
 Ez lát, – amaz sejt –
 20 De szólni mind kettő felejt.

12.

Majd szólni kezd a' hős: „Követ vagyok
 Hozzád hős lelkű aszszony, a' kinek
 Erényeid aranyként fénylenek
 Mindegyik, mint gazdag gyémánt ragyog...”
 5 – „Szellőztesd hát e' sisakot vitéz!
 (Reszkető hangon a' hölgy így felel)
 Ki nem orúl jár, bátran szembe néz
 Egész világ népének néztivel.”
 – „Bocsáss meg ó hölgy! Fedve maradok
 10 Tettem ha bár szeszélynek nevezed.
 Okát rejtélyemnek mért kérdezed? –
 Mert én gyanudra okot nem adok.”
 – „Szólj hát!” – 'S bár vágytol dobog a' kebel
 Nyugodtan látszik várni Mária.
 15 Bár oly nehéz nyugodtan várnia.
 'S a' rejtett arcu hős nyugton felel:
 „Köszönöm hogy beszélnem engeded!
 – Vezérem küld te hozzád engemet.
 Meggyőzted őt. Hajolva mondja ki,
 20 Hogy koszoruját melyet szerzett,
 Mít nyertt csatái nyújtottak neki
 Letépte homlokáról hős kezéd!...”
 – „Igy ne tovább! Vagy csak azért jövel,
 Hogy nekem hízelgő szokat beszélj?
 25 Szolj egyszerűn: mit kíván a' vezér!”
 – „Hogy mit kíván? Ő leborulva kér
 Hagyd félbe, végezetlen e' csatát
 Mely vérrel elborítja a' hazát!
 Hiszen a' pártos célu gondolatnak
 30 Segédet még az istenek se adnak!
 Térj vissza ahoz kitől elpártoltál
 A' császárhoz a' kinek híve voltál.

Csalálmok vittek félre tégedet
 Tévelygő hit mely téged által járt;
 35 Vagy tán a' dicsnek szomja égetett
 Párt tűze gyujtott lelkedben sugárt
 Hogy Rákocinak fölnyitád a' várt.
 Mert jól tudom 's vezérem tudja azt,
 Hogy bár nevével más itt a' vezér*
 40 A' vár felett a' te gondod viraszt,
 'S mit te akarsz, teljesülést az ér.
 Hogy –"
 – „Ne tovább! Ennyi az izenet
 Mit Vesselényitől hozasz követ?
 45 Halld szómat: készen áll a felelet.
 Nem pillanat, nem egy futó szeszély –
 De meggyőződés, a' mely által járt,
 Nyitotta föl Rákocinak e' várt.
 Ennyi elég. 'S most ha akarsz beszélj,
 50 Ha van hozzám egyéb mit mondanod.
 Mert hogy erős hitem 's meggyőződésem
 Nem rendülend: azt úgy hiszem tudod,
 Azt kimondani egy percig se késém.”

13.

–

De némán áll a' rostélyozott vitéz
 'S az arcrostély' keskeny nyilásin át
 Kiküldi lángszemének sugarát
 És mélyen a' hölgy' szép szemébe néz.
 5 Nyugodtan áll előtte ez. Kezét
 Páncéllal földött kebelén felejtve
 'S a' sugaras szem büszkén néze szét,
 Ki áll előtte? – alig alig sejtve.
 'S egyszerre ime a' setét lovag
 10 Némán terjeszt a' hölgy elébe kart;
 'S a' kardot jól bíró jobb kézben, egy
 Könnyü levelkét most reszketve tart.
 – „Mint a' vezér követje az imént,
 Most szólok az ember követjeként!
 15 De tán mert meg nem egyezik veled
 Mit a' vezérnek ajka esdve kért,
 Az embertől egy szót szived megért,
 Olvasd, ó olvasd át e' levelet!”
 'S alig hogy kimondotta ezt a' szót,
 20 Az arcrostélyt gyorsan felemelé...
 Alola a' legdicsőbb férfi arc
 Nézett a' bámuló asszony felé.
 'S a gyémánt boglárt leemelve gyorsan,
 Mely éjsetét sisakját ékíté,
 25 Letette a' hölgy kezei közé:
 „E' gyémánt körül emlékezz meg rólam!”
 Álmodni vélt a' hölgy. Mert látta őt

* Más itt a' vezér névvel Ilyésházi volt a' vár kormányzója nem a' hölgy Mária.

Ott látta állni szemei előtt;
 De mint egy kurta álom elröpül
 30 Utána vágyva néző szem elül:
 A' mint a' hölgy ócsudva feltekint –
 Eltűnt az álom – semmit nem talál –
 Előtte a' világ üres megint,
 Csak a' levél mely még kezében áll,
 35 Melyet kebléhez görcsösen szorit,
 Mutatja hogy nem álomkép vala,
 Hogy a' vezért követje vala itt –
 Vagy a' vezér, a' hős maga?!

14.

„Szeretlek ó hölgy, mélyen, igazán
 Nem elviharzó szenvedély csupán
 Mely fáklyát gyujt 's megint eloltja azt.
 Ó nem! egy csillag ez a' szerelem
 5 Mely olthatatlan együtt jár velem
 Mely bánatomnak éjén fenviraszt!
 –
 Kevés idő, mondják, pár napja csak
 Mióta ó hölgy téged láttalak
 10 És szép szemed' sugárát érzem.
 De én tudom, hogy rég ismertelek
 Gyakran ha jöttek csendes éjfelek
 A' te képednek árnya jött velek,
 Hogy gyakran láttalak – emlékezem.
 –
 15 'S most itt előtted állok. Fájdalom
 Van írva ugy-é ez arc vonalon?
 Vess egy pillantást dúlt arcomra bár!
 Ó olvasd át olvasd e' levelet,
 Vesselényi az a' ki szól leveled
 20 Ki válaszodra vár.”...

15.

Kezében ez a' fölbontott levél,
 Szívében a' felrázott szenvedély;
 – Hullámozó fürte márvány homlokán;
 Kétség 's remény könnyüi szép szemén
 5 Keblében lángzó vágy az érzemény,
 – Így áll a' hölgy a' vár' fokán.
 És eltekint. Mint a' mult oly setét
 A' mögötte magasló szikla vár
 'S mint a' jövöbül egy remény sugár:
 10 Ugy áll előtte a' színes mező
 A' végtelennel öszsz'ölelkező.
 –
 'S ott a' magasba nyuló vár alatt
 Gyorsan mikép a' szálló gondolat,

15 Meg nem nyugodva még célhoz nem ér
 Éjfél setét lován halad
 És táborához közelg a' vezér.
 Sisakja újra lebecsátva van –
 Csak a' szellő, a' mely kíváncsian
 Az arcrostély alá lopá magát
 20 Csokolgatja meg izzadt homlokát.
 De még utána szellő képiben,
 Mely meg nem áll, sehol meg nem pihen
 Egy hó sohaj, hölgyének kebliből
 Mint illat-ár virágos rét felől.
 25 'S a' hölgy utána, mind utána néz,
 Szeme sugára távolokba vész,
 De ő tért és távot feled.
 Bucusu gyanánt fehér kendője leng,
 Ajkán az elválás bú hangja zeng:
 30 „Isten veled, Isten veled!”...

HARMADIK ÉNEK

1.

Mint széles szárnyal a' setét ölü,
 Mely félenk hó galambra van lesen,
 Le szállt az éj a' földre,
 Némán, setéten, csendesesen!
 5 'S mint lángoló szem, mely prédát keres,
 Az esti csillag fényben ragyogott.
 Eljött aztán a' csendes éj' fele,
 'S nyugotra úzvén a' szép csillagot,
 Kelet megöljött a' hold vele.
 10 Sugárait, mint selyem-szálakat
 A' néma várhoz eresztette le,
 'S körül szövé a' setét falakat.
 – Azért jött olyan fényesen talán,
 Hogy a' magasba nyuló vár falán
 15 A' dicső hölgyet keresé. –
 De hól,
 Hól maradtál Muránynak asszonya?
 Tán nyoszoládban békén álmodól,
 Uj hajnaladnak nap sugáriról,
 20 Mely homlokodra gloriát vona?!
 Ó nem, nem! Ott ülsz, halvány mécs előtted;
 Pislogó fényvel csak alig dereng;
 Homlokad' jobb karodra eresztetted
 De lelked távolok ködén mereng.
 25 Bú van-é halvány homlokodra írva?
 Vagy a' magasztos öröm érzete?
 Szemed keserv- vagy kéj-től van kisírva?
 Kebled kintol nyomottan dobog-é?
 – Magad se tudod, kétség vagy remény,
 30 Mi dobogásba hozza a' kebelt!

Ha szenvedésid' nagyja már kitelt?
Vagy jön e' rád még fájabb érzemény?

2.

– „Ki válaszodra vár! – ezt írta ő;
'S most válaszomra várva fén viraszt.
Haszontalan, soká várja-é azt?” –
– Mind több erővel, mindig újra jó
5 A' hölgy lelkére ez a' gondolat,
Mig mécse mellett elmerengve ül
Setét kételyek ón-sulya alatt.
Majd felriadva megrendésibül
Elrázza ábránd álmait – 's írni kezd...
10 ...A' hold halt fénye asztalára rezg;
'S a' melyre a' hölgy egy pár betüt írt,
Sárgára festi a' fehér papírt...
'S egyszerre – – – ugy tetszik neki:
Hogy temetőben felnyílnak a' hantok,
15 'S kik csendesen pihentek volt alattok:
Halottait mind egyik felveti...
Ugy tetszik neki mintha a' betük
Kisérteti alakot ölténének –
'S nyugonni únt lakoivá válnának
20 Az oda hagyott sírok éjelének.
Mintha setéten halvány arcaikkal
Meredt szemekkel előtte állnának,
'S küzdelmeikkel, rontó harcaikkal
Őt szétszaggatni lelkére szállnának.
25 'S gyötörnék őt, nem gyilkoló szerekkel,
Nem éles karddal 's vérző fegyverekkel,
Hanem elfojtott, gunyos suttogással,
Majd kitörő, majd elnyomott kacajjal,
Mít folytatának iszonyu zsvivajjal,
30 Majd öklelőzve, majd tréfálva egymással,
Ugy tetszik, hogy mindegyik jobb kezében
A' mult' kialutt szövétnekét tartja;
És annak utolsó fellobbantával
Lelkét hamuvá égetni akarja...
35 – Pedig nem azok a' setét betük,
Voltak a' megnyílt sírok' népei
Mik őt gyötörték, azok csak háborgó
Lelkének voltak szikla-képei.
A' mult, mely neki olya setét vala,
40 Felhozta éjjelének árnyait;
Felzugott újra a' vihar dala,
Mely multja éjén által tombola,
Megcsattogtatta felleg szárnyait,
Hogy lelke megrendüle általa.
45 – Felkelt a' sírbol durva atyja képe,
Aján megszólalt újra a' harag.
Eljött zord férje árnya is élébe,

'S a' merre a' sivar teremben lépe
 Viszhangozák haragját a' falak.
 50 'S egyszerre akkor melléje jövének
 Ezer árnyai a' sír' éjelének –
 Ismerte őket, és még sem ismerte,
 Vagy megnevezni magának se merte.
 – Így hozta föl váz képeit a' mult,
 55 'S hogy megenyhítse végre őt az éj,
 Álomhozó fátylával rá borult.

3.

Midön felébredt, késő reg vala,
 Keleten égett már a' nap sugár. –
 A'vár kertben egy eltévedt madár.
 5 Völgyébe vissza vágyva szerte száll.
 Felhangzik bútol reszkető dala,
 Börtöne lett a' vár setét fala
 Sehhol kimenni résre nem talál.
 A' te lelked, Muránynak aszszonya –
 Nem egy börtönbe láncolt rab madár.
 10 Urad lesz a' végetlenek' hona,
 Lelked csapongva benne szerte jár.
 Eltűntek az éj rémalakjai,
 Ismét szabad vagy, szétszállhatsz megint,
 Bátor sasok csapongó sergekint
 15 Szét szállnak lelked gondolatjai.
 – Mért a' szabadba ki nem mész velek?
 Ott a' mély völgyből feljövő szelek
 Tán elröpítnék hozzá lelkedet,
 Ki álmiban körül leng tégedet.
 20 Mért űlsz a' zártt teremben? Homlokod'
 Megint karodon nyugtatod!
 Szét bontott fürtid' omló koszorúja
 Hó kebleden enyhet, nyugtot talál;
 Mint a' setétlő fellegek' borúja
 25 Hotól fedett bérceknek orminál.
 ...Gondolkodik. Előtte tiszta lap.
Fénylő sugárit rá vetí a' nap.
 'S írván egy néhány, reszkető betüt:
 Ugy tetszik mintha képet váltanának,
 30 'S hól a' betük valának, mindenütt
 Helyettök ékes rozsák fakadnának.
 És ir tovább 's a' merre tolla ment:
 Mindenütt nyiló rozsákat teremt,
 Burokba rejtett bimbókat nyilaszt,
 35 Papírra teszi az egész tavaszt.
 Telett a' lap; alatta írva már:
 „Hű Máriád, ki válaszodra vár –
 Csak hogy a' választ hozd el te magad.”
 'S leírva a' legédesbb szavakat
 40 Még hosszasan, mint ébren álmodó
 Ábrándiba merülve üle ott,

Rozsás ajkára nem jött semmi szó,
Csak arcán látszott, hogy szép álma volt.

4.

Titkon kinyílik a' tölgy vár kapu,
'S mint ki őrr szemmel találkozni fél:
'S a' vízsga szemek elől félve bú,
Ki lép a' hű cseléd. – Mikép a' szél,
5 Melyel hiába versenyezve jár
A' völgy ölén a' szárnyaló madár,
Gyorsan halad. Keblében a' levél
Mit asszonya küld Vesselényinek.
Alatta a' vár leggyorsabb lova,
10 'S a' mint sebess futással száll tova,
Elmaradoznak a' fáradt szelek.
'S mikor a' sátrak' soraihoz ér,
A' nemes állat' lélekzete fogy –
Egy ingadozó lépés 's össze rogy.
15 „Megállj! Ki vagy!”
– „Sátrában a' vezér?”
Vezess elébe kérni nincs idő.”
És meg se várva míg a' durva őrr
Morogva szitkait utána jó –
20 A' vezér sátorához utat tör
Az elbámuló katonák között.
„Bocsássatok be (szól) követ vagyok
Ki a' vezérhez titkos ügybe jött –
Muránynak asszonya küld engemet.”
25 – „Muránynak asszonyától jösz – követ?”
Gyorsan be hozzám!” Szól ki a' vezér,
És nyugtalanul dobog kebele,
Arcára tolul szivéből a' vér –
'S kezében immár – hölgye levele.

5.

Elovasá – „Csalodik-é e' szem?
'S csak rozsás álmak játszanak velem?
– Saját magától aggva kérdezi.
Ó nem! nem tűnő álmot lát szemed,
5 'S minek hatalmát lelked érezi,
Nem csak egy ábránd játszodik veled.
De ő még újra átolvassa azt,
Szemét nem fordíthatja rola el –
A' rozsaszínben ébredő tavaszt,
10 A' boldogságot érzi a' kebel.
Mellette áll a' hű cseléd 's szeme'
Könyüiben csillámlik öröme.
Majd szól a' hős vezér: „Te itt maradsz,
Hogy majd ha mennem kell, utat mutatsz.”
15 – „Igen, uram! (felelt a' hű cseléd)

'S ajkáról szívesen szólt a' beszéd
 Akép parancsolá nagy asszonyom;
 Tudom a' helyet, hova menni kell,
 20 Hol örök éjű árnyas tájakon
 Zizegve szól a' suttogó level,
 Hol égbe nyuló kősziklák alól
 Első habját kiönti a' Murány,
 'S a csalogányok édes hangja szól
 25 Setét lomboknak enyhe sátorán,
 Ott vár reád, ott vár nagy asszonyom!"
 – „Ó nem fog várni én rám hosszason!"

6.

Háromszor váltott rozsa színt kelet,
 Háromszor égett napnyugot felett
 A' leszálló nap bucsuzó sugára,
 5 Csokot hintvén Muránynak homlokára.
 És minden hajnal ott lelé a' nőt,
 És minden alkony ott hagyá el őt.
 – 'S hogy negyedikszer nyílt meg kelet
 'S rozsák nyílnak ormai felett:
 A' negyedik nap ékes hajnalán
 10 Nem álla fenn a' hölgy a' vár falán.
 Magára könnyü lovag-öltönyét,
 Vállára veszi bársony-köpenyét;
 Csinos vadász kalpag homlokán,
 A' drága gyémánt fénylik kalpagán
 15 Mit Vesselényi nyujtott volt neki –
 Még jobban fénylnek égő szemei.
 Fedetlenül maradt a' hattyunyak,
 Árnyul reá éj fürtök omlanak;
 'S mit férfi-öltöny csak félig fed el,
 20 Még hallhatóbban dobog a' kebel.
 Kezében könnyü halász-szigonya:
 – Ilyen volt Murány ékes asszonya.
 'S tudván maga mi bájoló mi szép –
 (Büszke, de még is nem kevély tudat)
 25 Most Ilyésházi Gáborhoz belép,
 És ejt ajkáról ilyen szavakat:
 „Vitéségedet bátya ismerem,
 'S habár e' vár apámtól örököm:
 Rád bízni annál biztosban merem,
 30 Mert rövid napi utamra velem
 Az örizetből csak két szolga jön.”
 „És hova készülsz gyönyörű hugom?
 – Mert gyönyörű vagy bizton mondhatom.”
 „Gyönyörű ugy-é? Ó köszönöm szépen!
 35 Nem félsz-e ha a' várhidat átlépek,
 Ha hátam mögött lesznek e' falak,
 Hogy még belém szeretnek a' halak?
 Mert tréfa a' mi tréfa bácsikám –

40 Halászni megyek én, halászni ám!
 'S alant a' kis Murány csörgő vizén
 Pajkos halakkal társalkodom én –
 Ők fognak nézni és bámulni rám!
 – Lásd oly kevés a' harcban az öröm;
 Mít látok én itt? Véres arcokat!
 45 Paizs és szablya egész látköröm,
 Ó hogy meguntam én e' harcokat!
 Miképen várom a' békét megint –
 'S most – szórakozni megyek egy kicsint.”
 – És meg se várva Gábor mit felel,
 50 A' bájos aszszony gyorsan lebben el.
 Az udvaron rá büszke méne vár,
 Kiséretül csak két hű szolga áll.
 Lován a' hölgy 's mint a' sebes madár
 A' megnyilt kapun gyorsan tova száll.
 55 Még vissza hallszik méne mint robog,
 Vagy keble tán mi hallhatón dobog!...

7.

Ugy volt, mikép mondá a' hű cseléd.
 A' negyedik nap Wesselényivel
 Jó hajnalon együtt indula el,
 Keresni a' lomboknak éjelét,
 5 Hól égbe nyuló kősziklák alól,
 Első habját kiönti a' Murány,
 'S a' csalogányok édes hangja szól
 Setét lomboknak enyhe sátorán.
 Két hoszu órát mentek. Még a' tér,
 10 A' sima völgy mindig előttük állt.
 „Tán soha ez az út véget nem ér!”
 Nyugtalanul a' vezér felkiált.
 De véget ér az út. Lány szelleitek
 Az utasokhoz könnyen lengenek.
 15 'S a' mint az enyhe fuvalom közel
 És Vesselényi fürti közt enyelg,
 Mikép ha mondaná: „Siess, siess,
 Hogy mielőbb a' kedvesnél lehess,
 Ki a' fölédredt hajnal óta már
 20 A' lombok árnyain jöttödre vár!”
 – 'S a' szellő, meg se várva válaszát,
 Tovább repült a' csendes völgyen át.
 Tovább menének, 's a' mint elhagyák
 A' csendes völgy' szerény virágait:
 25 A' honnan jött a' halmok hűs szele,
 A' bérci erdő néma éjjele
 Hajtá előkbe lombos ágait.
 'S a' setét bokrok szűk nyilásin át
 Hallák a' zengő csermelynek dalát.

8.

Vándor! Ha Murány romjai alatt
 A' sasnövelő bérctől jobbra térsz,
 Most szép tavaszt most virulatát érsz
 'S csak egy helyen egy kis mocsár-tavat.
 5 Most sás lepné el annak is színét
 Mely a' szellő szárnyára meg meg lebben,
 'S ha a' vadász megdördíti csövét
 Belőle fel kacsáknak serge rebben.
 – De szellőztesd a' mult kárpitjait,
 10 'S kövesd utjában Szécsi Máriát;
 Szemed be más, be sokkal szebb képet lát.
 Akkor ezüst habu tó vala itt,
 E' most a' kardos sástol lepett helyben,
 Az akkor szép virány közepén,
 15 Mint harmat-csepp mely égi-szépen
 Kis tükörként rezg nyílt virág kehelyben.
 A' sás akkor csak koszoruja volt,
 Mely az ezüst tót körül ölelé.
 Száz vizi liliom nézett belé
 20 'S szerelmesen habjához lehajolt.
 Szép csendes volt a' tó. A' zord szelek
 Messze kerülték sima tükörét.
 A' bájos völgynek kicsiny tengerét
 Nap sugarak keresték föl. Velek
 25 Játsozni mélyről jött elé a' hal,
 Habot csapkodva könyü tagjaival;
 Míg rájok az est, hold-sugarival
 Könnyü szövetü szemfedőt vona.
 – E' tóhoz jött Muránynak aszszonya.
 30 Éj szín lován aképen üle fenn
 Bársony palástban a' gyönyörű hölgy,
 Mint ha alatt még éj setét a' völgy
 De már hajnal van magas keleten.
 'S a' gyönyörű nő egy percig megállt:
 35 Szemsugára a' tó tükrére szállt,
 Míg ajkin pajkos, édes mosoly ül:
 „Nyugodjatok békén szegény halak,
 Szigonyommal meg nem bántalak
 Nem hivlak föl tavatok mélyirül.
 40 Ma más örömek várnak engemet,
 Ott a' setét lombfátyolok megett,
 Hól csalogány szól szerelmeirül.”
 'S mondván e' szót, megcsapta éjlovát,
 'S az a' virányok koszorúin át,
 45 Gondlatlanul könnyü szökéssel,
 A' lombok éjjelébe tűnt el. –

9.

Mintha tudtad volna erdő!
 Mikor ezred év előtt

Születél e' bérc fölött:
 Hogy majd árnyaidba eljő
 5 Két szerelmes enyhületre,
 Egy kis helyet elkerültél,
 Még egy gyökeret se vertél
 E' kis nyájas kerületre!
 – Ott a' bérc alatt, a' melyből
 10 Tiszta forrás gyöngyözik föl,
 Bükkök árnyai alatt
 Egy kicsiny tisztás maradt.
 –
 Mint mikor elláthatatlan
 Viharos tenger felett
 15 Egy nyugalmas kis sziget van,
 Hól tanyát a' béke vett:
 – Mint a' rengeteg oázsa,
 (Körülötte Sahara'
 Fölvért égető pora)
 20 Míg öt virány koronázza:
 – Ugy állott a' rengetegben
 Szikla bércek közepetben,
 Kis forrástól harmatozva,
 Zöld lomboktól sátorozva,
 25 Bokraiban csalogánynyal,
 Bokrok' alján dus viránynyal,
 Béke és örömmek háza, –
A' rengeteg' zöld oáza.

10.

Hól ered az enyhe szellő,
 'S ha az égő nap sugár
 Könnyü szárnyát ellankasztja
 Megfrisülni hova jár?
 5 – Rá e' lombok' ernyejének
 Megújító enyhe vár.
 –
 Ide száll el könnyü szárnyával,
 Most is újra ide jött,
 Miután soká barangolt
 10 Illatos mezők fölött.
 A' hol gyönyörű dalába
 Szép virág-regéket szőtt.
 –
 Itt van a' szellő lakása,
 Otthon érzi itt magát,
 15 Hajnalonként körül járja
 Lombtól sátoros lakát,
 Nem felejt megtszítitni
 Zöld smaragdos pamlagát!
 –
 Im! az éjen egy bükkfának

- 20 Lehullt hervadt levele,
De a' szellő, bár alighogy
Lágy álmából fölkele,
Könnyü szárnyára ragadja
'S gyorsan tova száll vele.
–
- 25 Ah, de a' míg vissza térne,
– Én istenem milyen kár! –
Egy száraz fűszálat ejt le
Egy fészket rakó madár.
Ott találja azt a' szellő,
30 A' mely vissza tére már.
–
„Hejh ki volt itt? hejh ki járt itt?
(Félig haragosan szólt)
A' mikor elmentem innen,
Még egy szikra gaz se volt.”
35 'S mig ezt mondta, az alatt már
A fű szálért lehajolt.
–
Azt is könnyü szárnyra vette
Kis terhével mesze jár,
'S visza térvén, szól örömmel:
40 „Most egészen tiszta már.”
– Milyen gondos egy gazdaszszony,
Talán vendégeket vár!...
- 11.
- Megrezzen a' magas bükkék sora,
Megnyílik a' setét lomb' sátora,
'S hová a' szellő enyhületre száll:
A' zöld pázsiton Vesselényi áll.
5 Ménét mögötte tatrja a' cseléd,
Ki híven elvezette őt,
Ki aszszonyának parancsára jött,
Felkeresvén az erdők éjjelét.
–
'S megrezdül újra a' bükkék sora,
10 Megnyílik újra a' lomb sátora.
És a' setét lomb' árnyiból elő –
Éj szín lován Muráynak hölgye jó.
'S hogy látja jőni, mint hajnalt a' nőt
Siet a' hős hogy leemelje őt.
–
- 15 De gyorsabban, mint ágrol a' madár
A' gyönyörű hölgy földre szálla már.
– Féltél talán: hogy a' mint leemel
Keblén felejti magát a' kebel!

12.

'S ott állnak ők; kéz kézben nyugoszik,
 Miért oly néma-szótlan mindenik?
 A' hölgy – ajkát szavakra nyitni fél –
 'S a' hős nem tudja szókat nem talál.
 5 Majd szólni kezd: s' ki (hogy ha jött halál)
 Olyan bátor volt, most reszketőn beszél;
 „Ó köszönöm, hogy még is eljövél;
 Egy percre csak hogy ide érkezem –
 De ez a' perc öröklét volt nekem,
 10 Mert vártalak, mert téged vártalak
 Kit végre most karomban tartalak.”
 – „Eljöttem hős! mert ígértem neked.”
 – „S nem bántad é meg ígéretedet?”
 – „Hogy meg ne bánjam, tőled függ vezér.”
 15 Szól és szivéből arcán van a' vér.
 'S a' hős nemesen verő kebele
 Egy néma ígérettel felele.

13.

Hogy meg ne ártson a' reg' harmata,
 (Mit ég tán örömében hullata) –
 Vesselényi – mely vállát köríti –
 Bársony palástját földre teríti,
 5 'S míg Máriának rajta helyet ad
 Mellé féltérdre bocsátja magát.
 – Kezében tartja a' gyöngéd kezet
 Mig gyul keblében boldog érzet.
 'S a' hölgynek lángoló szemébe néz.
 10 – Majd arca elborul és bűba vész;
 'S egyszerre elbocsátván szép kezét
 Ajkáról így hangzik fel a' beszéd:
 „Miért tartom kezemben e' kezet?
 Miért szorítom kebelemhez azt?
 15 Tán gyöngéd szorítása megnyugaszt,
 Tán rég keresett üdvömhez vezet?
 Ó! kinek kincse bús emlékezet,
 Kit setét képe multjának fogyaszt
 Hogy várjon az megújuló tavaszt
 20 Hogy jöjjön arra boldog érzet?
 –
 És még is még is úgy tetszik nekem:
 Lelkemre száll a' biztató remény,
 És édes álmod játszodik velem.
 25 Ó nem veszem el e' reményt soha,
 Ajkáról szól az édes zengemény:
 „Boldog léssz Vesselényi valaha!”

14.

Elébe nyitván a' gyöngéd kezét,
 A' hölgy' ajkán így volt a' felelet:
 „Sokat szenvedt szived? Sok búd vala?
 De tudad azt is, hogy mi az öröm!
 5 'S mikor eljött a' pusztító özön:
 'S árjába boldogságod elhala:
 Szenvedtél veszteségnek általa.
 Nekem nem vala mit veszszek, öröömöm,
 Nekem csillagtalan volt látköröm
 10 Szívem, nem vesztett bár, szegény vala.
 –
 Hozd vissza most a' rég örömet,
 Mit neked bő kezün adott a' mult
 Felével gazgadits meg engemet,
 'S ha bánatomra feledés borult:
 15 Másik felét is költsed el velem
 Így boldogitonk lesz a' szerelem!” –

15.

Felelt a' hős. Ki tudja mit felelt?
 Hogy önté ki a' dagadó kebelt?
 Ki a' tenger dagályát látta, csak
 5 Az tudja ajkán mily szók álltanak.
 – Homok között, a' tenger' partinál,
 Nem tudni hogy nőtt? – kis bokorka áll.
 Mellette gyermek játszik, gondtalan
 Vidám korának boldogságiban.
 Színes csigát keres; játszik vele,
 10 Édes örömtől dagad kebele;
 Maga mellé lehányta ostorát,
 Most a' helyett szebb játékot talált.
 Egyszerre jön a' tenger. A' dagály
 Túl lép az apály' törpe partinál;
 15 Alig van a' gyermeknek ideje,
 Hogy elszaladjon meszi-messzire,
 Egy kurta perc. És mindent elsodort
 A' durva dagály: zöldelő bokort,
 A' partnak fényes, homokos porát,
 20 Színes csigát 's a' gyermek ostorát.
 A' háborgó tengernek árja mély
 Egy ilyen tenger-ár a' szenvedély.
 A' nyugalomnak bokra partinál,
 Ott az öröm, mint játszó gyermek áll.
 25 De a' dagály jön 's mindent elsodor.
 Hól a' gyermek? Hová lett a' bokor?
 Majd csöndesül, majd újra elvonúl
 A' tenger' árja csendes partirúl.
 'S mit kit nem tépett, csak elborított,
 30 Uj zóldén áll a' partnak bokra ott

Alatta fényes csiga, tarka kő –
 'S a' játszó gyermek? – az is újra jó.
 – Apály, dagály vala a' szerelem
 A' hősi és a' női kebelen.
 35 Fölöttük egymást űzte mint özön
 A' tépő bánat 's ujitó öröm.
 Mert egy máséi voltak, – kebleik
 A' szerelemtől csordultig telik,
 'S mint hullámzó nedvtől a' kehely
 40 Gazdag lesz az örömtől a' kebel.
 Ők egymáséi – 's még is ellenek,
 Egy másra kik fegyvert emeltenek.
 Kik harcot hoznak, egymás életét
 Kardoknak villámával zúzni szét.
 45 Hól van az út – hogy kik most ellenek,
 Mint szívök vágya: egygyé legyenek?
Vagy Vesselényi legyen áruló –
 (Mint vérzi a' nemes kebelt e' szó)
 És hűtlenül a' császárt hagyja el,
 50 (E' gondolatra felforr a' kebel!)
Vagy Mária a' várat adja át,
 És bírja a' hős a' várt – 's asszonyát.

16.

Az óra foly. Az óra csak halad –
 Ott ülnek ők a' csendes árny alatt.
 Egyik se tudja, hogy a' nap sugár
 Mely csak most kelt föl, már delére jár.
 5 Mit bánják ők a' multat, a' jövőt?
 Mit tudják ők a' szárnyaló időt?
 Fölöttük zsarnok ur lett a' jelen,
 'S az ön magát feledő szerelem:
 Miképp a' forrás gyöngyös habjai,
 10 Mik lassan jönnek a' szirtek megül,
 Lelköken a' nap pillanatjai
 Ugy folytak át, oly észrevétlenül.
 Fölöttük a' nap, a' lomb sátorát
 Csak egy egy kurta percre töri át.
 15 A' hoszu órák mik letűntenek,
 Nekik csak enyhe percnak tetszenek,
 És elmerengve észre sem veszik,
 Hogy a' midőn az este érkezik:
 Alkony dalát a' cserje vad bogán
 20 El is végzé már a' kis csalogány!

17.

Mért bámuljátok? Hiszen a' magány
 Túl teszi az embert saját magán
 'S míg elfeledi, hogy perc, óra fut
 A' magas égbe nyílik neki út.

5 A' néma berek' lombos ágain át
 Az égő napnak látja sugarát;
 'S bár egyedül van, habár társtalan,
 De uj, önalkotott világa van.
 – 'S a' szerелеm ne lenne oly hatalmas,
 10 Teremtnei akkor is, midőn nyugalmas?
 Nem alkot-é világot, uj – 's egészét –
 Melynek van napja 's csendes holdvilága,
 Van szenvedése és van boldogsága,
 Mint neked élet! mint neked természet!
 15 Hányszor feledjük az órát, napot,
 Mint egy csermelyben elfutó habot;
 Elfeledjük hogy emberek vagyunk,
 Kik magunk után tán nyomot hagyunk,
 A' kiknek élte csak egy percnyi bár,
 20 De mely nyomtalanúl le még se jár! –
 Hiszen ki is gondolhatna magára,
 Ha néz az égnek miljom csillagára!
 Kinek juthat eszébe még az én
 Ha elmerül az égnek nézetén?!
 25 Midőn hozzá leszólnak az egek,
 Megállnak a' vándor-fellegek;
 A' bérc, a' szikla szívhatón beszél,
 Gyönyörű dalt intéz hozzá a' szél;
 A' csendes ég' hulló csillagjai,
 30 A' természet szép gondolatjai;
 A' zugó erdő – a' csendes mező
 Nem jó barát mind – mélyen érező?
 Hogy él a' barlang – ki tagadja meg?
 Ki mondja: hogy nem bánattól beteg?
 35 Midőn kebléből csendes köny csepeg!
 – Ó úgy van ugy! ha meglep a' magány
 Vagy hogy ha kebleden a' hú leány
 Nem tudod hová – lelked elmerül,
 Gondolsz, beszélsz és nem tudod mirül.
 40 Ilyenkor a' szent természet 's világ
 Kebelednek a' legjobb társaság.

18.

És Vesselényi homlokára már
 Azt esti csillagrol esik sugár.
 Lement a' nap; az árnyas fák miatt
 Nem láthaták meg a' mint lehaladt.
 5 De lettek volna nyílt bérc homlokán
 Még ott se látták volna meg talán.
 Nem tudják, hogy már rájok borula
 Az éjnek csillaghímes fátyola.
 'S tán öntudatlan várnák a' reget
 10 Mig felköszönne napkelet megett,
 De félremegve közelökbe lép
 A' hú cseléd 's mond: „Nézd meg ó uram,

Csillag palástban nézd az est mi szép,
 Mi szelíd 's halvány holdvilága van."
 15 Nem is akarta azt a' hű cseléd
 Hogy megbámulják a' szerelmesek
 Az árnyas erdő' holdas éjjelét,
 Csak azt akarta adni tudtokúl
 (De ugy, hogy meg ne nehezteljenek)
 20 Hogy nem soká az éj rájuk borúl.
 Elérte Vesselényi, – szándokát;
 'S hölgyének édes ölelésiből
 Egy végső csokkal kifejti magát,
 'S egy bú sohaj száll ajkára föl.
 25 „Csak most jövénk 's már újra menni kell,
 De ugy é nem válunk örökre el?
 Rövid öröme ha jön kín terü
 Akkor a' bú százszorta keserü.”
 – „Ne mondd, ne mondd, hogy már az éj közel,
 30 (Muránynak hölgye búval így felel)
 Vagy hogy lehet, hogy az a' hoszu nap,
 Mely hogy ha nállad nélkül egyedül
 Lelkem, magát emésztő búban ül:
 Egy öröklétnél hosszabb, kínosabb,
 35 Most, hogy kettőnk közt terhe megoszolt,
 Egy könnyű percnél kurtább éltü volt.”
 – „És még is ugy van, még is menni kell
 (Emésztő búban a' hős így felel)
 Örömmel leszállt a' napsugár,
 40 Rám sátorom setét magánya vár.
 És reád várnak az irigy falak:
 De ó igérd hogy még látandalak!”

19.

Láttatok-e' midőn a' bérc fölött
 Egy büszke fenyűt villám megütött
 Hogy lángban áll egy kurta perc alatt?
 – Ilyen villám olykor a' gondolat,
 5 Mely a' lélekben lángra gyúl
 'S felrázza azt nyugalmibúl!
 Ily gondolat gyujtott szövétneket
 Murány hölgyében a' nő szív felett.
 'S sugáros arccal szólt: „Isten veled –
 10 Hű Szécsi Máriádot ne feledd!
 Ha akarod: egy kurta hét előtt
 Murány falai közt látandod őt.
 'S ha kebled oda hűn, tisztán hozád:
 Nem mondom mi – de öröm vár reád.”

15 – És mondva e' szót, éjlovára ül –
 Egy perc – 's eltűnt a' vágyó szem elül.
 Mint hulló csillag, mely tengerbe vész
 Utána a' szem mind hiába néz.
 'S mint ég, a' melynek eltűnt csillaga,
 20 Setét az erdő, – mint az éjszaka.

NEGYEDIK ÉNEK

1.

Napok jövének 's lettek semmivé,
 És a' vezér' kétség-nyomott szivéről
 Az aggodalmak' sergét emelé föl
 Mindenik nap 's magával elvivé.
 5 Álmatlan éj után jött rá a' reg.
 'S hogy eltelett az olom terhű nap
 Lelkét az éj sem nyugtathatta meg
 Éjein sem volt kevésbé beteg,
 Sőt éje tán nyomasztobb, kinosabb.
 10 Pedig lelkén nem metsző fájdalom,
 Nem volt a' vesztes terhes kínja. Nem!
 Mi lelkét vérezé keservesen,
 Az a' kétség, a' kinos aggalom.
 – Mert hat nehéz, hoszu nap eltelett,
 15 Ön sulyal menve át feje felett.
 'S még nem tudá, kétség é vagy remény,
 Mi ott lebeg, jövöje tengerén.

2.

Mintha az útas, széles tengeren
 Rég elhagyott övéihez megyen:
 Nem látja még a' kéklő partot ott,
 Mely neki enyhet oly sokszor adott.
 5 Nem tudja még, hogy merre van az út,
 A' melyen által biztos révbe jut.
 'S egyszerre ím, a' távol éjen meglát
 Egy alig látszó, hó fejér vitorlát.
 Aggó lelkében szörnyü kétség támad:
 10 „Nem egy kalóz közelg é ott felém
 A' távoloknak kétes éjjelén?
 Meglátom é rég elhagyott hazámat?
 Vagy rab leendek messzi föld határán?
 Elfognak adni olcsó bérnek árrán,
 15 És nem látom meg kedvesim soha.”
 – 'S egy nap telik 's egy nap jó más után
 'S ő mindig látja a' kétes hajót.
 Eltűnend é előle valaha,
 Vagy utját mindig követendi tán,.
 20 Mindig látandja ezt a' lobogót?
 – – És végre egyszer közelebb evez...

Ó nem! nem ellenség hajója ez –
Baráti zászló lobog árbocán...

3.

Ily aggodó hajós volt Vesselényi.
Lelkében égtek kétkedő reményi.
Nem tudta valyon a' kétes jövő
Őt boldogítani vagy gyilkoni jő?
5 Hat napja már hogy vára hírnököt,
Hisz megígérte Szécsi Mária
Hogy látni fogja még egy hét előtt.
'S ó mily sokáig kelle várnia!
Ti tudjátok, a' kik szerettetek,
10 (Ha a' szerelem játszott veletek)
Hogy ez a' csalfa játék mint kinez
Hogy mennyi kint ez a' kebelre hoz.
– 'S a' hetedik nap ködbe kelt a' reg,
Sugárit a' nap nem mutatta meg.
15 'S a' nap fellebbe rejtett fényeért,
Most még több kétely gyötri a' vezért.
Ő azt gondolja: ha a' nap borúl,
A' remény tűnt le láthatárirúl:
'S a' napnak ködbe rejtett sugarát
20 Nem fogja látni fellegein át.

4.

A' nap borús. A' nap csak nem derül
A' hős arcán is búnak köde ül.
Eljő az est. Miért oly hallgatag?
Még csak az őrtüzek is alszanak.
5 A' ködös égen csillag nem ragyog,
A' hős sátrában halvány mécs lobog.
'S egyszerre ím – halvány mécs lánginál
Ferenc előtt a' rég vártt követ áll.
„Te vagy, te vagy, ó még is eljövél.”
10 Örömmel Vesselényi így beszél.
„Jött é veled csak egy remény sugár,
Ajkának egy biztató szava bár?”
– „Minden uram! /a' hű cseléd felel/
A' biztató szó 's meghívó level.”
15 – „Ó add hamar!” s' átadja a' cseléd
A' drága hölgynek drága levelét.
„A' hetedik nap eljött. És szavát
Hű Máriád most tette váltja át.
Emlékszel-é hogy akkor mit ígért
20 Hűnek maradandó szerelmedért?
– „Ha akarod egy kurta hét előtt
Murány falai közt látandod őt” –
A' hetedik nap itt van. Jőj tehát.
Kevesekből álljon kíséreted.

- 25 E' hű cselédem hozzám elvezet.
Hogy megtaláld a' váró Máriát."
- 5.
- Borus napra vihar következett.
Az éjszaka villámmal érkezett.
De nem csillagtalan az éjszaka
Száz villám vala hulló csillaga.
- 5 – A' szikla alatt, mint az éji fény
(A' mely kigyúl mocsárok felszínén
'S a' jámbor utast kísértetbe hozza):
Mi láng az mely az éjt átkalandozza?
Ott mennek ők, az éji vándorok;
- 10 Elöttek egy szövétnek-fény lobog.
Ott Vesselényi 's hét vitéz vele,
Mindegyikének bátor kebele,
És kebeleikben férfi szív dobog
Mit nem rémit a' vihar éjjele.
- 15 'S egyszerre az éj viharos borúja
Csattogó szélszárnyával közeleg
A' fáklya lángját füstí között kifúja,
Hamvas füst lesz halotti koszorúja
Mely még pislogó parázsán lebeg.
- 20 'S utána éj lesz, néma és setét.
Csak a' vihar hallatja énekét.
Fáklyát csak a' villámok gyujtanak
A' vésszes éjjel utazóinak.
- 25 – Hah! de amott a' tar kő szirt alatt,
A' villám egy erődús tölgyre sujt.
Tán egy hulló csillag, mely leszaladt
Fáklyát az utasok számára gyujt?
'S egy oriási lámpa lesz a' fény
Mint fény torony a' tenger közepén.
- 30 És ím – a' lobogó tűz lánginál
A' bérc fokán a' vár előttük áll.
Világtalanul a' setét falak
Nagy kőrakásként égbe nyultanak;
Nincs semmi élet, minden oly halott.
- 35 Vagy tán az élet most csak nyugszik ott?
Még lobogó se leng setét falán.
Vagy csak a' vihar verte le talán?
– 'S a' kis csapat mindig tovább halad.
Elérik a' meredek bérc-falat.
- 40 Itt kel felmenniök. Mindenkitül
Megláthatatlan, észrevétlenül.
De itt nincs út; itt nem járt senki még
'S ha volt is itt valaha egy bokor,
Azt a' vihar letépte volna rég,
- 45 Mely haragában mindent elsodor.
'S egyszerre a' mint nézik: hól az út,

Megint setétté lesz az éjszaka,
 Mert a' villámgyújtotta-fa
 50 Kiegészve, – parázsában elaludt!
 'S mikép – ha villám láttatja tüzét,
 Utána az éj százszoros setét;
 Ugy volt. És a' kiégett láng után
 Setétebb fátyol űlt az éjszakán
 Mely hajnalig többé nem foszla szét.

6.

„Vezér! (ekép szólalt egyszerre meg
 Egyférfi hang) bár lelke nem remeg,
 Utánad bár halálba is megyek:
 5 De érzéketlen kő tömeg legyek,
 Hogy ki ne mondjam, itt veszélybe mész
 Mert éjel itt e' szikla utja vész, –
 Mondom azért hogy térjünk vissza hát
 Míg mind a' menyink nem szegé nyakát.”
 10 „Hah! gyáva katonák! (Szól a' vezér,
 És lába már a' szikla-uthoz ér)
 A' ki utánom jőni még remeg:
 Az hadd keresse fel békes lakát,
 Fáradt tagjait pihentesse meg,
 És reggelig – aludja ki magát!”
 15 Szólt 's éles körül éles kőre hág
 Szótlan követték mind a' katonák.

7.

Zzuh!... „Ki esett el, ki esett el ott?”
 De nem felel; a' mélybe elbukott.
 Tán nem jó vissza többé soha már,
 Nem kelti őt fel több hajnal sugár.
 5 ...És most egy villám. Egy percnyi világ.
 Öszve néznek a' halvány katonák.
 Arcaikon a' kétség írva van;
 Mintha keresnék aggodalmasan:
 Melyik az a' ki gyászos véget ért?
 10 'S csak egyet nem találnak – a' vezért
 ...És minden újra kétszeres setét,
 Egyik sem látja társának szemét.
 Hiába néz, egyik sem látja meg
 Hogy a' többi is mint ő ugy remeg;
 15 Hogy mindeniknek arcvonalomban
 A' félelemnek ólom színe van.
 Jól értik ők, bár szólni egy se mér,
 Hogy kérdi mindenik: hol a' vezér?
 Hol a' vezér?... A' mélybe elbukott!

20 De halld mí az alant? Mi mozog ott?
 – Ó az! egy kő mely a' szirtbol ki állt
 Tartoztatá fel a' szörnyü halált.
 És ujra jó – és ujra közelit,
 Társai hallják nehéz lépteit.
 25 És akaratlan öröm hangja kél:
 Hogy itt van a' vezér hogy ujra él!...

8.

'S tovább megyen 's mindig felebb halad
 A' kis de rendületlen szívű had.
 Itt egy kiálló szikla csúcs, amott
 Viharból még egy bokor maradt;
 5 Ezt egyik, azt másik ragadja meg,
 (Mert önmagáért mindenik remeg)
 – Setét az éj. És ugy tetszik nekik,
 Hogy még mind jobban elsetétedik
 Csak olykor olykor, a' villám ha sujt
 10 Fáklyát nekik egy kurta percre gyujt,
 'S ott állnak már a' néma vár alatt
 Mint roppant sírkőt, látják a' falat.
 A' mely fölöttük magasulva van
 Homolyás kötőmeg, alaktalan.

9.

Murány várának déli oldalán
 Tágas terem van. Néma most, setét,
 Nincs benne élet. Pusztá éjelét
 Nem lakja semmi. Csak bagoly talán
 5 Mely olykor olykor ha csillagtalán
 Borútól fátylozott éjszaka van,
 El el mereng ön egyhangu dalán.
 'S a' terem néma, mint üres kebel,
 Melynek végső dobajja hangzik el.
 10 – 'S egyszerre most, felzajlik ím a' lak,
 Egyhangu, csendes léptek hangzanak.
 Mint ijedt gyermek verő kebelén
 Dobaj hangzik fel a' ház éjjelén.
 'S csikorgva nyíl egy ajtó; rajta át
 15 Halvány szövétnek hinti sugarát.
 'S az addig éjsetét terem felett
 Derengni kezd egy kétes szürkület.
 Vén oriásként tűn fel a' terem,
 'S feltűnnek a' setétlő oszlopok
 20 Mint oriási támosztó botok.
 Rajtok moha 's mérges penész terem.
 'S a' pusztá háznak néma éjjelén,
 A' fákyla láng: egy síri lámpafény.
 Ki az, ki e' roppant nagy sírba jó
 25 Halovány mécsesével ott elő?

Tán sírrabló, ki lopni vágya itt; –
 Rabolni? igen! hogy ha volna mit,
 Tán biz' a' terem' nyugvó titkait.
 Vagy tán egy álomjáró? Ó hiszen
 30 Fáklyát az álomjáró nem viszen.
 Vagy fán a' várnak elhalt ura ő?
 Ki éjjelenként sírból vissza jár,
 Ha kialudt hold és csillag sugár!
 – Ó nem! nem az. Muránynak hölgye jó
 35 Remegve jó. Majd viszalép megint.
 Maga körül oly aggódon tekint.
 Megáll. Megy újra. És ismét megáll
 Az oszlopsornak utolsoinál.
 Körültekint: ha lát é valakit,
 40 Vagy nem csupán a' rémek vannak itt
 Majd szólni kezd és hangosan beszél,
 Hogy rá az alvó viszhang gunyra kél:
 „Hé emberek! Hát ébren vagytok é?
 Ugy legyen minden mint parancsolám.”
 45 Mi az? a' lelkek felelnek talán,
 És megmozdult a' poklok' rejteke?...
 Mert ím egyszerre husz hang mond igent.
 Honnan támadt e' hang, és hova ment?
 Vagy ez a' hang, mely kelt és szétoszolt:
 50 Csak a' viszhang csufolódása volt?
 Nem, ott egy mély űregben emberek
 Kezökben fegyverekkel rejlenek...
 – 'S a' hősi asszony még egy percig áll,
 Lángzóbb szeme fáklyája lánginál –
 55 Hallhatón dobog erős kebele,
 Hogy felhangzik a' terem éjjele.
 Majd ő is egy oszlophoz rejtezik,
 'S kioltva lángoló szővétnekét,
 Megint a' rémes éj következik,
 60 Kietlen, puszta, csendes és setét...

10.

Mindig setétb, setétb az éjszaka...
 Midőn eljött a' néma éj-fele
 Megcsördül a' ház egyik ablaka.
 Vihar vagy ember-kéz veré-e be?
 5 Nyilj meg kissé derengő szürkület,
 Mutasd meg a' betört ablak felett.
 Egy átcikázó villám lánginál:
 Hogy Weselényi a' teremben áll.
 Künn a' vihar még tombol, énekel,
 10 Dalára benn tompa viszhang felel.
 Ott künn a' szélvész rémes hangja sír.
 'S ott egyedül, társatlan a' vezér;
 Bátor szive sebes dobogva vér.
 Szerelme tán (mely őt ide hozá)

- 15 Vagy e' dobogást kétely okozá? –
 Mert társtalan van ő itt, egyedül.
 A' katonák ott maradtak kívül.
 Csak Mária' követje jött vele.
 – 'S felébred a' vezérnek kételye:
- 20 Miért maradt ott künn kísérete?
 'S ez a' terem, mely elfogadja őt
 Hól látni fogja, (mint mondák) a' nőt,
 Mért oly setét – oly korom fekete?
 „E' helyben várj uram (szól a' követ)
- 25 Míg kivilágítom a' teremtet;
 És asszonyomot hívom, a' ki már
 Bizonyosan reád rég óta vár.”
 'S mondván e' szókat, indul. Léptei
 Nyomán felzognak a' ház kövei.
- 30 'S mikor elhangzott léptei' nesze,
 Háromszoros tapssal jelt át keze.
 –
- 11.
- „Hah árulok! egy ellen egy sereg.
 Én védtelen – nálatok fegyverek.”
 Keményen hangozik fel ez a' szó –
 A' termet véges végig utazó.
- 5 És mintha minden oszlop szólana
 Viszhangzik mindeniknek homloka.
 Majd néma küzdés' zaja hallatik
 A' terem' egy sarkától másikig.
 – Mintha a' vadász, kit száz eb követ
- 10 Az oroslányra visz gyilkos csövet.
 'S mely eddig annyi hős csatát megállá
 Mely egyenként, mint puszták porszemét,
 A' légbe hányná most is ellenét,
 A' száztól eldőlt a' puszták királya.
- 15 – A' küzdés hosszú, keserű lesz.
 És olyan néma, olyan hangtalan,
 Talán a' szellemek' csatája van –
 Hogy lélekzetet egyik sem veszen.
 Majd a' küzdésnek zaja is kihál.
- 20 Hang nem zavarja a csend éjjelét –
 Csak a' vihar zúg olykor hangival,
 De benn az éj kietlen és setét...
- 12.
- Az ajtó nyílik, a' hajnal derül,
 Feljött a' nap. Vagy nem hajnal talán
 A' sugaras fény, a' mely elterül,
 Mely mint aranyzott rozsa fátyol ül
- 5 A' puszta terem penészes falán.
 'S mindig nagyobb mindig nagyobb a' fény

Mely átsugárzik a' ház éjjelén.
 Mik mesziről csillagnak látszanak,
 Lobogó fákylák halvány lángi csak.
 10 – És megindulnak a' szövétnekek,
 'S halott-menet gyanánt közelgenek:
 Vivőik ajkán nincsen semmi szó,
 Mindegyik néma, csendes, hallgató.
 A' fáklyák lángja susogón beszél.
 15 Lobogásukban zugást kelt a' szél.
 'S a' mint a' fáklya-sor megy és halad
 Egyik a' többiektől elmarad.
 Utána egy más, majd egy harmadik,
 Ki számlálná meg mennyi 's hányadik?
 20 Az elhagyott fáklyákat mindenik
 Vivő egy-egy oszlophoz kötözé,
 'S fáklyátlan tért meg társai közé.
 És már csak egy szövétnek láng marad
 De ez nem áll meg, ez tovább halad.
 25 Míg zajtalanul a' helyhez nem ér,
 Hól – oszlophoz van kötve a' vezér.
 És a' szövétnek hordozója most
 A' hősre szegzi szeme sugarát
 És nézi foglyát hosszan, huzamost;
 30 Arcán félelmet, ijedést ha lát?
 'S a' hős kit oda ármány kötözött
 Felveti szemét vad harag között.
 Nem mozdul ajka. Szótalan marad
 De szól szeméből a' nemes harag.
 Szeméből mint ha ez tűnnék elő:
 35 „Az árulás döntött meg, nem erő.”
 De karja nem mozdulhat, kötve van.
 Szét tépné láncait... Haszontalan!
 Csak mélyebben vésődnek bé azok,
 40 Hogy kidagadnak a' feszült karok.

13.

És még egy hosszú, hosszú percnyi csend
 Halk ólom-szárny útessel tova ment.
 'S megszólal ím a' fáklya hordozó
 És ajkairól ekép száll a' szó:
 5 „Halld Vesselényi, elbizott vezér!
 ('S a' fogolynak arcába gyűl a' vér)
 Foglyom vagy, váram pusztá teremén,
 Erölködésed tudd meg, semmit ér,
 Erős láncot szoktam használni én.”
 10 – „Elég a' szó sok a' hetvenkedés.
 De e' kötélre, mely karomba vés
 Melyen egy kor függjön hitvány nyakad.
 Szemedbe mondom gyáva vagy magad!
 Mert jól ismerlek. Azt hiszed talán
 15 Nem láttalak fenn, váradnak falán?

Nem láttam é hogy arcod sáppadott
 Hogy a' csatát elvesztéd vala ott,
 Ha melletted – szégyeld csaták fia –
 Nem állott volna Szécsi Mária!
 20 'S most, mert csatában meg nem dönthetél,
 Gaz árulással foglyoddá tevé!
 'S te számot ugy-é hősi vérre tartsz?
 De csak beszélj, hadd tudjam mit akarsz."
 – „Jó, jól van!” Ilyésházi így felel,
 25 (Mert ő beszélt ott Vesselényivel) –
 „Majd csilapuland dühös kebeled,
 Ha láncaimat egy nap viseled.
 De addig is halld büszke, büszke hős,
 Ki ugy hiszem csak szóban vagy erős:
 30 Ha Rákoczi pártjára által állsz,
 Bennem kegyelmes birádra találsz.
 Hivatalt is nyersz, (mert azt keresed)
 És Szécsi Mária lesz hitvesed.”
 – „Én áruló? Magad vagy az. 'S nekem
 35 Még ilyen szót kell türnöm csendesen?
 Mert tudd meg, hogy bár gyilkosom lehetsz,
 De árulóvá szóddal nem tehetsz.
 Mérgezd meg az oroszlányt. Meglehet
 Hogy elbukik a' kígyó mérgitől
 40 De ő maga mérgessé nem lehet,
 De ő maga mérgével mást nem öl.
 Uram a császár. El nem árulom.
 És nem kell hölgy és nem kell hatalom,
 Ha árulással kell szerezni meg.”
 45 Szól 's hangja mint a' vert hur megreteg.
 „Jól van tehát, maradj örökre itt,
 Érezd az éhhálálnak kínait.”
 Szól Gábor úr 's lassan tovább halad,
 Után csak a' fáklya füst marad...
 50 „Rémitni vélsz? (így szól még a' vezér)
 De míg eremben van egy csepnyi vér –
 Silány szavadtol nem rémülök el.
 Mert halni tud ez az erős kebel,
 De árulóvá lenni soha nem!”
 55 –'S elhangzik a' szó – némán-csendesen.

14.

És újra éj van, kívül és belül,
 És a' vezér ott újra egyedül,
 Prometheusként leláncolva van,
 Mindig megújuló kínaiban.
 5 Ki tudja mennyi 's milyen gyötrelem
 Megy át viharként a' hős kebelén!
 Ki tudja mily, kí tudja mennyi kín
 Rohan keresztül fájó idegein,
 Vervén az idegeknek hur-sorát
 10 Mint örült a' feltépett zongorát.

Vadul zúg minden húr, mint vész harang
 De téved közzé egy egy tiszta hang.
 A' tiszta hang, mely oda tévedett,
Az árulást nem tudó becsület
 15 Mely itt e' hangzavarban is, mikép
 Nyugalmas dalban: csengő, tiszta, szép.
 Mely a' végső perc gyötrelmeiben
 Meg nem zavartt és ép hangu leszen.

15.

Amott a' terem déli oldalán
 Feltűnik újra egy egy fáklya fény.
 Bolygó lidérccek e' fáklyák talán?
 Mérget lehellő mocsárok vizén –
 5 Hogy feltűnnek, a' rémes éjbe néznek
 Kisértve járnak 's újra elenyésznek.
 Közelg a' fáklya... hah! Egy ifju nő –
 Szövétnekével a' ki ide jó...
 Meglátogatni téged Vesselényi!
 10 Vagy csak csalódom – káprázik szemed,
 Vagy végső álmod játszodik veled,
 Felébredének lelkednek reményi!
 'S álmaidhoz lebegni látod őt,
 Kit ugy imádtál, a' szépet, dicsőt,
 15 Kezében béke ágakot hozott,
 'S egy fejér száru égő liljomot...
 Nem! nem csalódom. Nem csak álmodol.
 Szövétnekével ő az a' ki jó.
 Rejtek helyéből amonnan elő.
 20 'S meg áll a' rab előtt. Egy szót se szól,
 Szövétnekét melyet kezébe tart,
 Egy bámuló cselédnek adja át,
 Felkezdi oldani a' hősi kart,
 'S ekép hallatja búsan szép szavát:
 25 „Ó milyen durván vagytok itt lekötvé,
 Ti hősi, dicsó férfiu-karok!
 Melyeket katonáim leláncoltak,
 Feloldani most magam akarok.”
 'S a' hős, mint a' ki álmod láta csak,
 30 'S örömmel ébred reggelére fel,
 Nem ismert kéjtől dobog a' kebel
 A' mint a' vasláncok lehullanak.
 'S alig ébredve álmodásibul
 Gyönyörű hölgye, kebelére hull.
 35 'S hogy felocsúdik, – fáklyák lánginál
 Előtte a' vár egész népe áll.
 És Ilyásházi Gábornak, komoly
 Redőjű arcán játszik egy mosoly.

16.

Szólni akarna 's nem tud, a' vezér.
 Hangosan dobog keblén minden ér.
 Majd multat, kint, kétes jelent felejt,
 'S a' jövőben, nem tudja mit, de sejt.
 5 – Most, mintha álmat magyarázna meg
 Lelkére hölgye hangja ugy zeneg.
 – „Tiéd a' vár, itt vannak kulcsai
 (Ily szókra nyílnak a' hölgy ajkai)
 Csak proba volt, mind a' mit szenvedél!
 10 – Ó meg tudsz é bocsátni még nekem,
 Hogy kétkedni tudott a' szerelem,
 Mely mindenütt rémeket látni vél?
 De győztél Ferenc! kételyeimen,
 'S tied vagyok most, meddig lelkem él.
 15 Mert most tudom, hogy nagy vagy és nemes
 Ki nem hiu dicsőséget keres,
 Kinek nem legdrágább kincs élete,
 'S áruba nem száll szent becsülete –
 Ilyen vagy te 's mert tudom hogy ilyen:
 20 Ebből hiszem, hogy megbocsátsz nekem.

17.

Midön a' hályogok lehullanak
 Szemeiről – mit érezhet a' vak?
 Midön láthatja a' nap sugarát,
 Hímes mezőt, az erdők sátorát
 5 Magasba nyulni kéklő hegyeket –
 Ezüst patakot a' mezők felet...
 És láthat embert... Testvér és barát
 Terjeszti felé ölelő karát.
 – Ki vak volt és megnyíltak szemei
 10 Csak az tudhatja vissza érzeni
 Mit Vesselényi akkor érezett.
 – És mintha mind mit eddig láta, még
 Nem volna öröm 's bámulatra elég:
 Ilyésházi terjeszt felé kezét.
 15 'S szól: „Megbocsátsz e' hogy kegyetlenül
 Játsszani veled, mert játék egyedül
 És nem való volt egyetlen szavam.
 ('S folytatja mosolyogva vidoran)
 Mert lásd tudom hogy megcsaltatok,
 20 Ott voltatok az erdők rejtekén
 Mig itt setét falak közt ültem én.
 Látod hogy mindent, de mindent tudok.
 – Az óta már egy hoszu hét telett,
 Kétségek közt ugy e' lelked felett?
 25 Hejh! a' te Máriád itt az alatt
 Meg nem nyugodt, fel 's alá szaladt.
 Ármánykodott, cselet szőtt, tervet koholt.

És lásd, végtére is nyert ügye volt;
 Mert engem szép szavával döntött meg
 30 Nem képzeld: e' hölgy mint hizeleg!
 'S végül reá vett hogy ez ősz falak
 Között mint győztest úgy fogadjalak.
 És úgy beszélt, parancsolt a' hamis,
 Alig tudék kivinni annyit is,
 35 Hogy még előbb próbára tegyelek:
 Érdemled-é mit tenni akarunk,
 Mert lásd ha érdemetlen lész vala,
 Ledöfött volna büntető karunk."
 – „Hagyd bátya! így szól közbe Mária
 40 Hős nyelvedet kissé nyugodnia!
 Lásd, én tudám, hogy majd ha ide jő
 A' te próbádat is ki állja ő.
 Mert tele-probás arany kebele,
 Külömben nem játszám vala vele!"
 45 'S mondván – a' hős keblére rá símul
 Rózsás ajkára üdv mosoly vonul.
 'S a' hős? – Ő nem tud szólni. Kebele
 Még álommal, még kétséggel tele.

18.

– Egyébiránt azt megjegyezhetem,
 Hogy a' vár népe öszve sugdosott,
 Látván hogy Ilyésházi Gábor ur
 Vesselényivel mint beszéle ott.
 5 Mert jól tudá mindegyik katona
 Hogy mind ezt nem az úr intézte el,
 Hanem a' vár' hős lelkü asszonya. –
 'S csak félakarva minthogy lenni kell:
 Egyezett belé Gábor úr. Pedig
 10 Most hogy beszél, ugyan hetvenkedik!
 És mintha mind ezt ő tevé vala,
 És mintha itt az úr ő volna még!
 Pedig arról hegedült rég
 Szent Dávid ő lantjának általa!

19.

Eljött a' hajnal. A' vihar elült.
 A' menyharangnak hangja csendesült.
 Ott künn keletnek orkait a' reg
 Nyiló rozsákkal koszoruzta meg.
 5 Benn a' terem, hol együtt állanak,
 Még mindig oly setét oly hallgatag.
 – „El innen el! a' kék ormok felett
 Felébredett már álmiból kelet.
 Megindult újra az öröm lehellő
 10 Lány könnyü szárnyu édes hajnalszellő.
 Menjünk mi is! a' szélesbb látkörön

- Boldogság vár ránk 's ujuló öröm.
Muráynak ormin leng a' lobogó
Szél lengeti azt délről támodó.
- 15 – Ó jöjtek! szabadabb künn a' lég –
Oly tiszta szépen terül el az ég.
'S mintha jósolná kelet ormirúl:
Hogy soha többé már el nem borúl.
– Jőj Vesselényi, jőj velem,
- 20 Kisérünk lesz a' szerelem!...”
–
Hól most a' zaj, hol most a' nászi pompa?
– Fölöttük két századnak éje ül.
A' lobogókból - szemfedő szövödött,
Halotti csend van kívül és belül!
- 25 Egy oriási koporsó e' rom,
Belé temetve a' mult képei,
A' századoknak elhalt népei,
'S az eltűnt öröm 's eltűnt fájdalom!
–
Vándor! ha ott jársz Murány orma mellett
- 30 Midőn a' fénylő nap délre jár:
Ne nézz fel akkor roskadt oldalára,
Gúny rajta az aranyló nap sugár.
Menj néma éjnek idején a' várhoz;
Ha hold sugár rezg mohosult falán.
- 35 A' rémes éjfél a' multbol talán
Emlékednek még egy egy képet felhoz.
'S a' régen eltűnt 's ujra feljött árnyak,
Népekké teszik romjait a' várnak.

Budapest, 942, 7

I. Attila u. 7.

Tisztelt Barátom!

Még 1917-ben – huszonöt esztendővel ezelőtt – Erdélyi Pál sógorom, elődőd, megküldötte nekem az idezárt kézirati könyvet, boldogult édes apámnak Murány hölgye című költői beszélyét, melylyel apám 1847-ben (18 esztendőskorában) pályázott a Kisfaludy Társaság által kitűzött jutalomra, amit meg is nyert.

A bekövetkezett oláh megszállás ideje alatt persze nem akartam visszaküldeni ezt az írott könyvecskét, mely a belenyomott bélyegző szerint az Erdélyi Nemzeti Múzeum Kézirattárának tulajdona. Én jegyzeteket csináltam a munkácskáról, mit összevettem édes apám ifjúkori Naplójának megfelelő helyeivel, – az elmúlt őszen oda adtam egy szakvizsgálatra kerülő szegedi bölcsészhallgatónőnek (az erdélyi Köblős – család sarjának) s tőle visszakapván, most ime hozzád küldöm, hogy így helyére, a múzeumi Kézirattárba juttassam.

A költői beszély mindmáig kiadatlan – csak egy kis részlete jelent meg édes apám Költeményei közt, Tisztás az erdőben cz. alatt. (Szász Károly Kisebb költeményei. Első kötet. 5–8 ll. – Bpest, 1883. Franklin Társ.)

Miután úgy tudom, hogy Kolozsvárt az Egyetemi és a Múzeumi Könyvtár most is egy vezetés alatt van – hozzád intézem azt a kérésemet, hogy a kéziratot elhelyezni, s arról engem pár sorban értesíteni sziveskedjél.

Ismeretlenül is őszinte tisztelettel vagyok
készséges öreg hived
z Károly mp.

A Verso 2020/1 szerzői

LACZKÓ ANDRÁS (1974): a PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék egyetemi adjunktusa

PATONAI ANIKÓ ÁGNES (1977): az Országos Széchényi Könyvtár Olvasószolgálati és Tájékoztatási Osztályának könyvtárosa

NAGY IMRE (1940): a PTE BTK professor emeritusa

BÉLA BÁLINT (1998): az SZTE BTK magyar-történelem osztályon tanári szakos hallgatója

OROSZLÁN ANIKÓ (1978): a PTE BTK Anglisztika Intézetének óraadója

BARTALIS ÁGOTA (1997): a gyergyóditrói Siklódi Lőrinc és a gyergyóremetei Fráter György Általános Iskola magyartanára

SZÁSZ KÁROLY (1829–1905): író, püspök, politikus

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETUDOMÁNYI
KAR MAGYAR NYELV-
ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI
INTÉZET KLASSZIKUS
IRODALOMTÖRTÉNETI ÉS
ÖSSZEHASONLÍTÓ IRODALOM-
TUDOMÁNYI TANSZÉK